

Panteia

Research to Progress

Research voor Beleid | EIM | NEA | IOO | Stratus | IPM

De Nederlandse economie naar sector, regio en bedrijfsgrootte, 2021 -2025

**Nadere detaillering van CPB-ramingen
van CEP2021 en MLT**

Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat

Ton Kwaak, Gratiëlla Schippers, Eelco Tammes, Pim Zijlstra

Zoetermeer, september 2021

De verantwoordelijkheid voor de inhoud berust bij Panteia. Het gebruik van cijfers en/of teksten als toelichting of ondersteuning in artikelen, scripties en boeken is toegestaan mits de bron duidelijk wordt vermeld. Vermenigvuldigen en/of openbaarmaking in welke vorm ook, alsmede opslag in een retrieval system, is uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming van Panteia. Panteia aanvaardt geen aansprakelijkheid voor drukfouten en/of andere onvolkomenheden.

The responsibility for the contents of this report lies with Panteia. Quoting numbers or text in papers, essays and books is permitted only when the source is clearly mentioned. No part of this publication may be copied and/or published in any form or by any means, or stored in a retrieval system, without the prior written permission of Panteia. Panteia does not accept responsibility for printing errors and/or other imperfections.

Inhoudsopgave

1	Inleiding	5
2	Basisraming	7
2.1	Macro-economisch beeld	7
2.2	Sectoraal patroon	7
2.3	Regionaal patroon	28
2.4	MKB en grootbedrijf	34
3	De financiële positie van de sectoren	37
3.1	Achtergrond	37
3.2	Uitkomsten	37
	Bijlagen	45
Bijlage 1	Werkwijze	45
Bijlage 2	Detailuitkomsten per sector, basisraming	51
Bijlage 3	Detailuitkomsten per regio, basisraming	53
Bijlage 4	Detailuitkomsten per grootteklasse, basisraming	61
Bijlage 5	Berekening 'stresstest' liquiditeit en solvabiliteit	63
Bijlage 6	Alternatieve scenario's	67

1 Inleiding

Na een economische krimp van -3,7% in 2020, is in 2021 en 2022 sprake van geleidelijk herstel: volgens de maart-ramingen van het CPB komt het BBP eind 2021 weer uit boven het niveau van eind 2019. In de jaren daarna verwacht het CPB verder herstel: in 2022 bedraagt de BBP-groei 3,5%, en in de jaren 2023/2025 zal de economie met gemiddeld 1,5% per jaar groeien (zie ook kader over updates van CPB scenario's)¹. Gelet op de vele onzekerheden voor dit jaar en volgend jaar, heeft het CPB naast zijn basisraming, ook een optimistisch en een pessimistisch scenario voor de economische groei in die jaren ontwikkeld.

De krimp in 2020 was ongelijk verdeeld over sectoren, regio's en grootteklassen van bedrijven. Grote delen van de economie waren immers in 2020/'21 'op slot', en gaan pas weer in de loop van 2021 'open'. Daarnaast hebben bedrijven te kampen met verstoringen in de aanvoer van voor de productie benodigde goederen en diensten. Aan de andere kant hebben bepaalde branches ook geprofiteerd van de 2020 crisis, denk aan informatie en communicatie, webwinkels. Bedacht moet worden dat sinds de corona-uitbraak in 2020 veel bedrijven zijn gestut met een keur van steunmaatregelen, waarbij wordt overwogen om die in de loop van 2021 af te schalen. Van belang is ook de mate waarin de afgelopen crisis de weerbaarheid van het bedrijfsleven tegen schokken – afgemeten aan de liquiditeit en solvabiliteit – heeft aangetast.

Tegen deze achtergrond heeft het Ministerie van EZK Panteia verzocht een onderzoek uit te voeren naar **een nadere sectorale en regionale verbijzondering van de economische scenario's van het CPB van maart 2021, en naar een verbijzondering naar MKB en grootbedrijf**. Daarnaast is de **financiële situatie van bedrijven (solvabiliteit, liquiditeit)** van belang. Het gaat niet alleen om een louter kwantitatieve uitwerking, maar ook over het 'verhaal' achter de cijfers. De uitkomsten van zo'n analyse helpen EZK bij het formuleren van beleid om het bedrijfsleven zo goed mogelijk te ondersteunen. Het voorliggende rapport doet verslag van de uitkomsten van dit onderzoek.

Updates van CPB scenario's

In dit rapport zijn de scenario's van het CPB van maart 2021 als uitgangspunt genomen. Sindsdien heeft het CPB een tweetal updates gepubliceerd: in juni (inclusief een update van de doorkijk naar 2025)² en in augustus³. In deze opeenvolgende ramingen zijn de prognoses voor 2021 steeds gunstiger: ging de maart-raming nog uit van een BBP-groei van 2,2% in 2021, in de juni-raming was dat al 3,2%, en in de augustus-raming 3,8% in 2021. Dit is ook ruim hoger dan de groei in het optimistische scenario die het CPB in maart voorzag. De economische groei in 2022 ligt in alle gevallen tussen 3,2% en 3,5%. De huidige exercitie is gebaseerd op informatie die eind mei bekend was; de CPB-updates zijn in dit rapport niet meegenomen.

De opzet van dit rapport is als volgt. In hoofdstuk 2 worden de uitkomsten van de nadere detaillering van de basisraming van het CPB besproken. Achtereenvolgens gaat het om de detaillering naar sector, naar regio en naar bedrijfsgrootte (de door CPB beschreven onzekerheidsvarianten zijn in Bijlage 6 nader uitgewerkt). Daarna komt in

¹ CPB: Raming maart 2021 (CEP2021; <https://www.cpb.nl/centraal-economisch-plan-cep-2021>), en Actualisatie Verkenning middellange termijn 2022-2025 (maart 2021; <https://www.cpb.nl/actualisatie-middellangetermijnverkenning-2022-2025-maart-2021>). Alle macro-economische gegevens in dit rapport zijn aan deze bronnen ontleend.

² Zie <https://www.cpb.nl/juniraming-2021>.

³ Zie <https://www.cpb.nl/augustusraming-2021-2022>.

hoofdstuk 3 de financiële positie van het bedrijfsleven aan bod. De bijlagen geven achtergrondinformatie: de gevolgde werkwijze, en een aantal gedetailleerde overzichten van de uitkomsten van het onderzoek.

2 Basisraming

2.1 Macro-economisch beeld

In Tabel 1 staat de door CPB berekende economische ontwikkeling voor de jaren 2021 -2025 volgens de basisraming vermeld, evenals de door CBS geschatte uitkomsten voor 2020.

Tabel 1 macro-economische ontwikkeling 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023	2024	2025	gemiddeld/ultimo 2023/2025
volume bbp en bestedingen								
bruto binnenlands product	%	-3,7	2,2	3,5	1,8	1,4	1,3	1,5
consumptie huishoudens	%	-6,4	0,6	6,1	2,3	2,0	1,8	2,0
consumptie overheid	%	1,4	5,7	0,2	2,2	1,7	1,0	1,6
bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	%	-4,0	2,3	2,8	0,9	1,0	0,9	0,9
uitvoer goederen en diensten	%	-4,3	2,6	5,2	3,5	3,1	3,2	3,3
invoer goederen en diensten	%	-4,3	3,0	5,4	4,0	3,7	3,5	3,7
prijzen en lonen								
inflatie, geharmoniseerde consumentenprijsindex	%	1,1	1,9	1,4	1,6	1,6	1,6	1,6
loonvoet bedrijven (per uur)	%	6,8	0,4	0,1	2,3	2,2	2,3	2,3
arbeidsmarkt								
werkgelegenheid (in uren)	%	-3,5	2,0	1,5	0,8	0,8	0,7	0,8
werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	%	3,8	4,4	4,7	4,5	4,5	4,5	4,5
collectieve sector								
EMU-saldo	% BBP	-4,3	-5,9	-1,7	-1,4	-1,1	-1,0	-1,0
EMU schuld (ultimo jaar)	% BBP	54,4	58,6	56,9	56,0	55,3	54,9	54,9

Bron: CPB (2020: CBS)

In de basisraming veert de economie in 2021 en 2022 van de ongekende klap in 2020: de economie groeit in 2021 naar verwachting met 2,2% en in 2022 met 3,5%. Vooral de ontwikkeling van de particuliere consumptie en de uitvoer bepalen dit beeld. Gedurende de jaren 2023 -2025 neemt het BBP met gemiddeld 1,5% per jaar toe. De werkgelegenheid – na aanzienlijk te zijn afgenomen in 2020 – komt in 2022 weer terug op het niveau van 2019 en groeit nadien met gemiddeld 0,8% per jaar. De werkloosheid stijgt aanvankelijk tot 4,7% in 2022 om daarna af te nemen tot 4,5%.

Het terugveren van de economie in 2021 en 2022 drukt de loonstijging in die jaren⁴; Naar verwachting stijgen de lonen gedurende 2023 -2025 met 2,3% per jaar.

Het overheidstekort bereikt zijn hoogtepunt (5,9% BBP) in 2021 en daalt vervolgens scherp tot 1,7% BBP in 2022.

2.2 Sectoraal patroon

2.2.1 Sectorstructuur van de Nederlandse economie

In Tabel 2 staan de aandelen van de onderscheiden sectoren in de totale toegevoegde waarde en het arbeidsvolume vermeld. In 2019 bedroeg het BBP ruim 800 miljard euro. De sector handel, vervoer en horeca heeft het grootste aandeel in het BBP, namelijk 21%; twee derde hiervan is handel. Deze sector wordt gevolgd door de zakelijke dienstverlening met 15%. Industrie en overheid zijn ongeveer even groot, met elk een aandeel van 12%. De totale werkgelegenheid bedraagt ruim 7,5 miljoen arbeidsjaren. Handel, vervoer en horeca heeft daarin een aandeel in van 23%, de zakelijke diensten een aandeel van 20%. In beide sectoren is dat meer dan het aandeel in de toegevoegde waarde, als gevolg van een lager dan gemiddelde

⁴ Het gaat hier om de loonvoet per gewerkt uur. De scherpe daling van het arbeidsvolume in 2020 maakt dat de loonvoet in dat jaar sterk stijgt, het werkgelegenheidshertstel nadien drukt de loonvoetstijging.

arbeidsproductiviteit. Het aandeel van de industrie in de totale werkgelegenheid is met 10% wat minder dan het aandeel in de toegevoegde waarde als gevolg van een meer dan gemiddelde arbeidsproductiviteit. Het aandeel van de overheid in de werkgelegenheid correspondeert met dat in de toegevoegde waarde. De zorgsector ten slotte, heeft in 2019 een aandeel van 9% in de toegevoegde waarde, en een aandeel van 14% in de werkgelegenheid. Gemiddeld exporteren bedrijven en overheid bijna 30% van hun afzet. Naast de delfstoffenwinning zijn landbouw, bosbouw en visserij, de industrie, handel, vervoer (en horeca), en informatie en communicatie voor hun afzet sterk afhankelijk van het buitenland.

Tabel 2 sector structuur van Nederlandse economie, 2019: aandelen sectoren in totale toegevoegde waarde (in %)

sector	SBI	aandeel in totale economie (%)		aandeel uitvoer in afzet (%)
		toegevoegde waarde	arbeidsvolume in arbeidsjaren	
landbouw, bosbouw en visserij	A	2	2	38
delfstoffenwinning	B	1	0	66
industrie	C	12	10	59
nutsbedrijven	D, E	2	1	8
bouw	F	5	6	4
handel, vervoer en horeca	G -I	21	23	39
informatie en communicatie	J	5	4	38
financiële dienstverlening	K	6	2	11
verhuur en handel van onroerend goed	L	7	1	2
zakelijke diensten	M, N	15	20	27
overheid	O, P	12	12	1
zorg	Q	9	14	0
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	2	5	7
totaal	A -U	100	100	29

Bron: Panteia, o.b.v. CBS

2.2.2 Patroon op hoofdlijnen

Tabel 3 beschrijft het sectoraal patroon van de ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume in de jaren 2020 -2025 volgens de basisraming van het CPB. In de sector delfstoffenwinning is sprake van voortdurende krimp, als gevolg van het afbouwen van de aardgaswinning in Groningen.

In 2020 krimpt de toegevoegde waarde in vrijwel alle sectoren. In handel, vervoer en horeca (en daarbinnen vooral vervoer en horeca, zie paragraaf 2.2.3), de zakelijke dienstverlening, en cultuur, recreatie en overige diensten is sprake van sterke krimp, als gevolg van de lockdown. De industrie heeft te maken met verstoringen in het productieproces, die eveneens de corona-epidemie als achtergrond hebben. Alleen in de sectoren handel en verhuur van onroerend goed en de overheid is sprake van enige groei in 2020.

In 2021 en 2022 groeit de economie weer in de basisraming. Volgens het CPB bereikt de economie eind 2021 weer zijn pre-corona omvang, over de jaren 2020 - 2022 bedraagt de gemiddelde groei 0,7% per jaar, wat suggereert – bij min of meer ‘normale’ groei in volgende jaren – dat de pandemie blijvende schade aan de economie heeft aangericht. Voor een aantal sectoren is wel sprake van inhaalgroei in 2021 en 2022, voornamelijk handel, vervoer en horeca en de zakelijke dienstverlening. Aan de ander kant komt de sector cultuur, recreatie en overige diensten (als enige) zelfs in 2025 niet op pre-corona niveau terug. In 2021 kampt deze sector nog met beperkingen als gevolg van de maatregelen om de verspreiding van corona tegen te gaan. Ook in de jaren daarna blijft vooral de consumptieve afzet achter bij de macro-economische ontwikkeling vanwege een relatief sterke prijsstijging.

Voor wat betreft het arbeidsvolume (onderste deel Tabel 3) blijkt dat bedrijven dit in 2020 – afgezien van een ‘normale’ productiviteitsontwikkeling – grotendeels hebben

aangepast aan de productie⁵. Dat betekent in 2020 op macroniveau een verlies van -3,2% aan werkgelegenheid, dat pas in 2022 weer wordt ingehaald. Het sectoraal patroon van de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit is tot en met 2022 sterk gecorreleerd met dat van de toegevoegde waarde; hetzelfde geldt voor de groei in de navolgende jaren 2023/2025. Met andere woorden: sectoren die gedurende de crisis van 2020 en het navolgend herstel in 2021/2022 een relatief gunstige (ongunstige) ontwikkeling lieten zien voor wat betreft de toegevoegde waarde, scoren ook beter (slechter) dan gemiddeld op het punt van arbeidsproductiviteit. Hetzelfde geldt voor de ontwikkeling gedurende 2023/2025. Bijvoorbeeld: cultuur, recreatie en overige diensten zag de toegevoegde waarde in 2020 met 24,2% krimpen, de arbeidsproductiviteit liep terug met circa 18%, zodat het werkgelegenheidsverlies 7,1% bedroeg. Omgekeerd groeide de toegevoegde waarde in 2021 met 9,4%; omdat de arbeidsproductiviteit dat jaar groeide met 1,5%, nam het arbeidsvolume in dat jaar met 7,8% toe.

Tabel 3 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per hoofdsector, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
landbouw, bosbouw en visserij	A	1,3	0,2	0,5	1,2
delfstoffenwinning	B	-22,5	-13,9	-12,6	-16,2
industrie	C	-3,8	2,0	2,9	1,8
nutsbedrijven	D, E	-1,6	0,4	1,3	1,7
bouw	F	-3,1	0,2	3,0	2,3
handel, vervoer en horeca	G -I	-4,7	3,5	5,7	1,5
informatie en communicatie	J	-0,5	1,6	2,3	2,4
financiële dienstverlening	K	0,1	0,4	0,5	0,5
verhuur en handel van onroerend goed	L	2,5	-2,8	1,5	1,4
zakelijke diensten	M, N	-6,8	4,6	5,6	1,9
overheid	O, P	1,2	2,5	0,3	0,5
zorg	Q	-6,7	2,8	4,1	2,4
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	-24,2	9,4	16,1	1,2
totaal	A -U	-3,7	2,2	3,5	1,5
arbeidsvolume					
landbouw, bosbouw en visserij	A	-2,0	-2,0	-5,4	-0,6
delfstoffenwinning	B	-4,7	-8,6	-19,9	-5,9
industrie	C	-4,7	0,2	-0,4	0,2
nutsbedrijven	D, E	-2,3	-1,1	-1,8	0,5
bouw	F	1,1	0,1	1,0	0,7
handel, vervoer en horeca	G -I	-6,9	3,2	2,2	0,5
informatie en communicatie	J	0,1	1,2	-2,2	0,9
financiële dienstverlening	K	2,1	0,4	-1,2	-0,2
verhuur en handel van onroerend goed	L	3,8	-2,8	-2,4	0,2
zakelijke diensten	M, N	-5,5	3,1	1,8	1,3
overheid	O, P	1,0	2,2	0,2	0,5
zorg	Q	0,7	1,9	2,0	1,9
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	-7,1	7,8	11,3	1,4
totaal	A -U	-3,2	2,2	1,4	0,9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

2.2.3 Uitkomsten per sector

Landbouw, bosbouw en visserij

In de sector landbouw, bosbouw en visserij zijn ongeveer 75.000 bedrijven actief, waarvan het merendeel (97%) in de landbouw. Nederland is de op één na grootste landbouwexporteur ter wereld, alleen de Verenigde Staten exporteren meer. In 2019 werd er voor een recordbedrag van 94,5 miljard euro geëxporteerd. Ondanks de corona-crisis is de Nederlandse landbouw export in 2020 nog verder gestegen met 1% ten opzichte van 2019 naar 95,6 miljard⁶. Dit komt echter doordat de exportprijzen gestegen zijn; het volume aan landbouwexport is daarentegen licht gedaald.

⁵ Dat geldt uiteraard niet voor het aantal banen (ongeacht de arbeidsduur), dat is – onder meer dankzij het steunbeleid – in 2020 nauwelijks afgenomen.

⁶ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2021/03/landbouwexport-blijft-op-de-been>.

Tegelijkertijd importeerde de Nederlandse landbouw sector in dat jaar voor 67,1 miljard euro, wat ook een flinke stijging betekent ten opzichte van 2019⁷.

Ondanks de stijging in waarde van landbouwexport, zijn de inkomsten in de landbouwsector in 2020 gedaald met 6%. Zonder financiële steun van de overheid zou dit naar schatting op ongeveer 11% liggen⁸. Dit komt mede doordat er een sterke afname was van zowel de binnenlandse als de buitenlandse vraag naar landbouwproducten. Vooral van producten die afhankelijk zijn van de horeca - die immers sterk is afgeschaald - is de productie afgenomen.

Verder kwamen veel boeren arbeiders tekort doordat seizoenarbeiders door de coronacrisis in hun eigen land zijn gebleven. Initiatieven zoals 'De seizoenarbeiders' koppelen boeren die normaliter arbeiders uit het oosten van Europa in kunnen zetten, aan werkloze Nederlandse jongeren⁹. Zo zijn er meerdere initiatieven die boeren in staat stelt om werklozen uit de regio in te zetten op het land; ook mensen uit de horeca die thuis zaten hebben hiervoor interesse getoond.

De overheid heeft in 2020 een extra tegemoetkoming voor sierteelt en voedingstuinbouw in het leven geroepen. Dit betreft een eenmalige tegemoetkoming voor bedrijven die meer dan 30% verlies van omzet of brutowinst door de coronamaatregelen hebben geleden. De maatregelen voor de hele sector bestaan onder andere uit een borgstelling vanuit de overheid voor werkkapitaal. Ook krijgen ondernemers in de sector een opslag van 21% bovenop de reguliere Tegemoetkoming Vaste Lasten. Omdat soortgelijke problemen in de landbouwsector zich in heel Europa voordoen en omdat landbouw een belangrijk Europees thema is, heeft de Europese Unie een herstelfonds genaamd het plattelandsontwikkelingsprogramma waarvan Nederland ook een deel zal krijgen. Verdeeld over de jaren 2021 en 2022, zal Nederland 52,4 miljoen euro ontvangen om de landbouw sector op een veerkrachtige en duurzame manier te herstellen.

In de loop van 2021 vallen de restricties voor de horeca grotendeels weg wat de landbouw positief beïnvloedt.

Tabel 4 toegevoegde waarde en arbeidsvolume landbouw, bosbouw en visserij, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
landbouw, bosbouw en visserij	A	1,3	0,2	0,5	1,2
waarvan					
landbouw	01	1,4	0,1	0,5	1,1
bosbouw	02	-1,2	1,5	0,8	2,8
visserij	03	-2,4	2,8	0,9	2,8
arbeidsvolume					
landbouw, bosbouw en visserij	A	-2,0	-2,0	-5,4	-0,6
waarvan					
landbouw	01	-1,9	-1,9	-5,4	-0,6
bosbouw	02	-2,1	0,9	-1,0	-0,7
visserij	03	-7,2	-11,2	-6,9	0,0

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Delfstoffenwinning

De sector delfstoffenwinning bestaat voornamelijk uit olie- en gaswinning.

Aangenomen is dat de voorgenomen afbouw van de gaswinning wordt voortgezet.

Tabel 5 laat de verwacht ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume in

⁷ <https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2021/01/22/nederlandse-landbouwexport-in-2020-956-miljard-euro>.

⁸ <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2020/51/inkomsten-landbouwsector-in-2020-lager-door-corona>.

⁹ <https://www.groenpact.nl/groen-in-actie/de-seizoenarbeiders-verbinden-nederlandse-jongeren-met-agrarische-sector>.

deze sector zien. De sector wordt niet of nauwelijks door de corona pandemie getroffen.

Tabel 5 toegevoegde waarde en arbeidsvolume delfstoffenwinning, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 - 2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
delfstoffenwinning	B	-22,5	-13,9	-12,6	-16,2
arbeidsvolume					
delfstoffenwinning	B	-4,7	-8,6	-19,9	-5,9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Industrie

De industrie is één van de grootste sectoren van Nederland met een jaarlijkse omzet van circa 375 miljard euro¹⁰. Hiermee heeft de industrie een aandeel van ongeveer 12% van het totale bruto binnenlands product in Nederland. De sector bood in 2019 werkgelegenheid aan zo'n 850 duizend mensen. Alleen de sector handel is op deze aspecten groter. De industrie is een brede sector en omvat de vervaardiging van producten zoals kleding, auto's, voedingsmiddelen, chemische producten, farmaceutische producten en metaalproducten.

De industrie had in eerste instantie weinig te lijden onder de coronacrisis. Fabrieken hoefden hun deuren niet te sluiten en er was daarom geen sprake van het abrupt wegvallen van omzet zoals in veel andere sectoren. De industrie is echter sterk geïnternationaliseerd en daardoor gevoelig voor disruptieve gebeurtenissen in de wereldeconomie. De industrie leed onder de gevolgschade door vertraging in de toelevering van grondstoffen en halffabricaten uit het buitenland die de productie verstoorde. De sector heeft veel te maken met just-in-time-delivery en hanteert veelal beperkte voorraden. Uiteindelijk resulteerde dit in een scherpe productiedaling aan het begin van de crisis, maar de sector heeft geleidelijk de weg omhoog weer gevonden ondanks verstoringen in de ketens van toelevering. Uiteindelijk kromp de industriële toegevoegde waarde in 2020 met bijna 4%.

Door een toenemende vraag uit binnen- en buitenland laat de toegevoegde waarde in de industrie in 2021 naar verwachting een herstel zien van 2%. Door een toenemende vaccinatiegraad, het afbouwen van de beperkende coronamaatregelen en stimulerende overheidsmaatregelen wordt een sterk economisch herstel verwacht op veel belangrijke buitenlandse afzetmarkten. Na een forse dip in 2020 trekt de export dit jaar en volgend jaar weer aan. Ook voor de binnenlandse afzetmarkt zijn de prognoses voor 2021 en 2022 gunstig. Door het afbouwen van de coronamaatregelen, groeien de consumptie en de investeringen.

Een aantal factoren remt echter de groei van de branche. Door het afbouwen van voorraden en vertraagde toelieferingen door de coronacrisis, nemen de tekorten in de industrie toe. Dit leidt tot aanhoudende leveringsproblemen en prijsstijgingen. Door deze prijsstijgingen komen marges onder druk wat op langere termijn tot lagere investeringen kan leiden. Een andere belemmerende factor is het tekort aan bepaalde belangrijke grondstoffen, materialen en componenten voor de industrie zoals chips, elektronica-componenten, plastics en staalsoorten. Ondanks deze belemmerende factoren komt de industriële productie naar verwachting aan het eind van 2021 terug op het niveau van voor de coronacrisis (eind 2019).

¹⁰ In 2019, CBS Statline.

Tabel 6 toegevoegde waarde en arbeidsvolume industrie, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
industrie	C	-3,8	2,0	2,9	1,8
waarvan					
voedings-, genotmiddelenindustrie	10-12	0,7	0,3	0,5	1,1
chemie	19-23	-2,3	1,6	2,1	2,0
aardolie en chemie	19, 20	-0,8	0,8	1,8	2,1
farmaceutische industrie	21	-4,8	3,2	1,0	1,7
rubber- en kunststofproductindustrie	22	-3,8	0,5	1,2	1,8
bouwmaterialenindustrie	23	-5,0	5,0	6,7	2,1
metaalindustrie	24-30	-4,9	2,7	3,5	2,2
basismetalaalindustrie	24	-14,4	4,3	8,4	1,3
metaalproductenindustrie	25	-7,0	3,0	4,3	1,5
elektrotechnische industrie	26	-1,9	1,4	0,2	2,1
elektrische apparatenindustrie	27	-4,6	1,0	2,1	2,5
machine-industrie	28	2,5	2,1	1,2	2,6
auto- en aanhangwagenindustrie	29	-25,6	9,9	17,1	2,6
overige transportmiddelenindustrie	30	-17,3	3,9	9,8	2,2
overige industrie	13-15, 16- 18, 31-33	-8,8	3,1	5,5	1,3
textiel-, kleding-, lederindustrie	13-15	-14,1	4,5	7,6	2,4
hout- en papierindustrie	17, 18	-3,8	1,1	2,4	1,7
grafische industrie	18	-4,5	2,1	3,0	2,1
overige industrie en reparatie	31-33	-10,4	3,7	6,6	0,9
arbeidsvolume					
industrie	C	-4,7	0,2	-0,4	0,2
waarvan					
voedings-, genotmiddelenindustrie	10-12	3,2	-0,9	-1,6	1,0
chemie	19-23	-2,1	-0,6	-0,9	-0,1
aardolie en chemie	19, 20	-2,7	-1,1	-0,5	-0,3
farmaceutische industrie	21	1,2	0,7	-2,8	-1,3
rubber- en kunststofproductindustrie	22	1,3	-0,8	-2,2	0,3
bouwmaterialenindustrie	23	-7,4	-0,1	1,3	0,6
metaalindustrie	24-30	-9,8	0,0	-0,9	0,2
basismetalaalindustrie	24	-13,8	0,9	0,6	-0,8
metaalproductenindustrie	25	-8,8	2,3	0,9	0,3
elektrotechnische industrie	26	-6,8	-0,5	-3,3	0,6
elektrische apparatenindustrie	27	-8,7	-7,0	-2,8	-1,3
machine-industrie	28	-4,6	-1,4	-3,8	-0,5
auto- en aanhangwagenindustrie	29	-22,4	0,7	0,4	0,1
overige transportmiddelenindustrie	30	-22,8	4,1	7,3	5,4
overige industrie	13-15, 16- 18, 31-33	-3,9	1,5	1,1	-0,1
textiel-, kleding-, lederindustrie	13-15	-21,4	1,7	2,4	1,0
hout- en papierindustrie	17, 18	-4,2	-0,3	-4,2	0,1
grafische industrie	18	-4,7	-0,6	-5,5	1,1
overige industrie en reparatie	31-33	-2,1	2,0	2,7	-0,3

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

In 2020 krimpen alle subsectoren van de industrie (Tabel 6), in het bijzonder de maakindustrie (metaalindustrie en overige industrie), die immers te maken heeft met de gevolgschade door vertraging in de toelevering van grondstoffen en halffabricaten uit het buitenland. Alleen in de voedings- en genotmiddelenindustrie – die immers veel minder gevoelig is voor dergelijke verstoringen – is in 2020 sprake van enige groei. De krimp slaat in alle subsectoren in 2021 en 2022 om in groei, in het bijzonder in de bouwmaterialenindustrie onder invloed van aantrekkende investeringen. In de jaren daarna komt de sector in rustiger vaarwater terecht, met groeivoeten van de toegevoegde waarde tussen 1 en circa 2,5% per jaar.

In 2020 is het beeld van de werkgelegenheidsontwikkeling sterk gecorreleerd met dat van de toegevoegde waarde: een zwakke (sterke) daling van de toegevoegde waarde gaat samen met een zwakke (sterke) daling van het arbeidsvolume. Per saldo neemt de arbeidsproductiviteit in de industrie in 2020 nog enigszins toe. Bij het herstel in 2021 en 2022 is de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit positief gecorreleerd met die van de toegevoegde waarde: snel herstellende subsectoren maken een relatief sterke groei van de arbeidsproductiviteit door. Ook na 2022 gaat een groei van de productie in de subsectoren gepaard met een toename van de arbeidsproductiviteit.

Nutsbedrijven

Onder invloed van de afgenomen economische activiteit neemt de toegevoegde waarde in de nutsbedrijven in 2020 af met 1,6% (Tabel 7). Nadien herstel de sector zich. De sector wordt niet of nauwelijks direct getroffen door de coronacrisis, wel heeft de sector te maken met geringere vraag vanwege een lager algemeen economisch activiteitsniveau.

Tabel 7 toegevoegde waarde en arbeidsvolume nutsbedrijven, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
nutsbedrijven	D, E	-1,6	0,4	1,3	1,7
waarvan					
energiebedrijven	D	-1,7	-1,1	1,4	1,5
waterleidingbedrijven	36	-4,4	0,8	2,5	1,5
riolering, afvalbeheer en sanering	37-39	-0,9	4,2	0,7	2,5
arbeidsvolume					
nutsbedrijven	D, E	-2,3	-1,1	-1,8	0,5
waarvan					
energiebedrijven	D	-3,1	-4,6	-3,6	-0,4
waterleidingbedrijven	36	-0,6	0,1	-0,9	0,5
riolering, afvalbeheer en sanering	37-39	-1,9	1,7	-0,5	1,2

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Bouw

De bouwsector had voor de coronacrisis een jaarlijkse productie van ruim 70 miljard euro en was daarmee goed voor circa 5% van het bruto binnenlands product (Tabel 2). De sector biedt werkgelegenheid aan ruim 320 duizend mensen¹¹. De bouw omvat bedrijven in de algemene bouw en projectontwikkeling, de grond-, water- en wegebouw, en gespecialiseerde bouw.

De bouw heeft in eerste instantie beperkt geleden onder de beperkende coronamaatregelen. Met de inachtneming van de RIVM-richtlijnen gingen de werkzaamheden op de bouwplaatsen overwegend door. Voorbeelden van dergelijke richtlijnen in de bouwsector zijn meer individueel vervoer en meer schafketens zodat meer met kleinere groepen gepauzeerd kan worden. De lage afhankelijkheid van export en import binnen de bouwsector zorgde er tevens voor dat de effecten van de coronacrisis beperkt bleven. De sector had hierdoor niet te maken met vertragingen van leveringen of weggevallen omzet door lockdowns in andere landen en gesloten grenzen. De kleine bouwbedrijven met minder dan 10 medewerkers ervoeren de minste last van de coronacrisis. Hun omzet was in het derde kwartaal van 2020 zelfs gegroeid met 5% ten opzichte van het laatste kwartaal van 2019. Deze bedrijven profiteerden het meest van de groei aan particuliere opdrachten voor verbouwingen aan huizen. Een ander signaal dat de bouw beperkt te lijden had onder de coronacrisis is het bescheiden gebruik van steunmaatregelen van de overheid. Gedurende de 3 NOW-rondes voor loonsubsidie bij omzetverlies werd in totaal 440 miljoen euro uitgekeerd. Dit is een relatief beperkt bedrag op de totale productie¹². Ook de tweede lockdown eind 2020 heeft weinig effect gehad op de bouwproductie. De bouwplaatsen bleven open met inachtneming van de richtlijnen. Dit resulteerde in een relatief beperkte daling van de bouwproductie van 0,8% in 2020, een eerste daling sinds 6 jaar. De afname kwam onder andere door een daling van het aantal bouwvergunningen en een daling van de investeringen in nieuwe bedrijfspanden door de onzekere economische situatie van de coronacrisis. Bouwwerkzaamheden die

¹¹ [Feiten en cijfers](#), Bouwend Nederland

¹² [Sectorprognose Bouw](#), ABN AMRO, 26 februari 2021

grotendeels ongehinderd bleven en het grote aantal particuliere opdrachten, zorgden ervoor dat de krimp beperkt bleef¹³.

De sector is echter kwetsbaar voor een negatieve conjunctuur en kan op langere termijn (laat-cyclisch) de effecten ervaren van economische tendensen in andere sectoren zoals leisure/horeca, transport, industrie en retail in verband met achterblijvende investeringen in genoemde sectoren. Naar verwachting ondervindt de bouwproductie ook in 2021 een beperkte groei, zeker in vergelijking met het algemene beeld. De aanhoudende stikstofproblematiek speelt hier ook mee. De woningbouwproductie blijft dit jaar nog onder druk te staan door een daling van het aantal afgegeven nieuwbouwvergunningen in 2020 ten opzichte van de piek in 2018. De periode van vergunningverlening tot aan oplevering van het huis duurt vaak zo'n anderhalf jaar. Tegelijkertijd bleef de verwachte terugval op de woningmarkt door een verslechterde financiële positie van consumenten zo goed als uit, waardoor de vraag grotendeels in stand bleef en zal blijven in 2021. Het structurele tekort aan woningen speelt ook voor een belangrijk deel mee in het overeind blijven van de vraag. Zo is in 2021 het woningtekort naar schatting circa 285.000 woningen en zal deze met de huidige prognose oplopen naar circa 355.000 woningen in 2023¹⁴.

Voor 2022 wordt verwacht dat de bouwproductie weer licht groeit. Dit is het gevolg van een stijging van het aantal nieuwbouwvergunningen dat volgend jaar kan leiden tot een stijging van de bouwproductie. Ook wordt verwacht dat de investeringen in bedrijfspanden weer toenemen als de economische onzekerheid door de coronacrisis grotendeel achter de rug is¹⁵. Dit is uiteraard conditioneel op de aanname dat de huidige personeelstekorten, zoals onder andere in de installatiebranche, worden opgelost.

Tabel 8 toegevoegde waarde en arbeidsvolume bouwnijverheid, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
bouw	F	-3,1	0,2	3,0	2,3
waarvan					
algemene bouw en projectontwikkeling	41	-5,4	0,0	2,8	2,4
grond-, water- en wegenbouw	42	-5,0	0,2	3,1	2,8
gespecialiseerde bouw	43	-1,0	0,3	3,1	2,1
arbeidsvolume					
bouw	F	1,1	0,1	1,0	0,7
waarvan					
algemene bouw en projectontwikkeling	41	-7,9	-0,1	0,5	0,9
grond-, water- en wegenbouw	42	0,5	1,6	1,7	0,7
gespecialiseerde bouw	43	6,9	-0,1	1,2	0,7

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

In 2020 krimpt de toegevoegde waarde in de bouwsector met ruim 3% (Tabel 8). De gespecialiseerde bouw (w.o. afwerkers, die ook veel voor particulieren werken) krimpt het minst. In 2021 en vooral 2022 trekt de bouw weer aan, onder ander door toegenomen investeringsactiviteit. Gedurende de jaren 2023 -2025 groeien alle subsectoren met gemiddeld 2 á 3% per jaar. De arbeidsproductiviteit – gedaald in 2020 – neemt toe, vanaf 2022 is er in alle subsectoren weer sprake van toenemende werkgelegenheid.

¹³ [Sectoranalyse Bouw](#), ING, update juni 2021

¹⁴ [Prognoses Capital Value](#), 1 februari 2021

¹⁵ [Sectoranalyse Bouw](#), ING, update juni 2021

Handel

De **detailhandel** is omvangrijk en zeer divers. Het omvat alle ondernemingen die fysieke goederen direct aan consumenten verkopen, zoals supermarkten, kledingwinkels, woonwinkels, bouwmarkten en warenhuizen. De sector biedt werkgelegenheid aan circa 850 duizend personen en is hiermee een van de grootste sectoren in Nederland. De totale omzet was in 2019 goed voor 118 miljard euro¹⁶.

De coronacrisis heeft veel impact gehad op de detailhandel en vergde van de bedrijven een hoge mate van aanpassingsvermogen. Daarnaast versnelde de coronacrisis reeds bestaande ontwikkelingen in de detailhandel. Voor de crisis was er een sterke beweging gaande naar online verkoop en digitalisering. Door de lockdownmaatregelen weken consumenten massaal uit naar online verkoop, wat de relevantie van online verkoop verder onderstreepte en een boost gaf. Door het toegenomen belang van online verkoop werd de toegevoegde waarde van fysieke winkels belangrijker dan ooit. Bij het opheffen van de maatregelen zullen fysieke winkels nog meer hun best moeten doen om hun toegevoegde waarde aan te tonen en consumenten naar de winkels te trekken. De toegevoegde waarde zal voor een groot deel moeten komen vanuit het personeel. Door de coronacrisis is er een aangewakkerde interesse in (het steunen van) lokale winkels. Lokale winkels zullen daarbij moeten meegroeien met de algemene trend in de detailhandel, online vindbaarheid en een duidelijke toegevoegde waarde van de fysieke winkelervaring¹⁷.

De impact van de coronacrisis loopt ver uiteen voor de verschillende segmenten binnen de detailhandel. De food retail, zoals supermarkten en speciaalzaken, profiteerde aanzienlijk van de crisis, terwijl (fysieke) non-food zaken zoals modewinkels hun omzet zagen verdampen. Veel van dergelijke winkels bleven ook met onverkochte voorraden zitten, die in het geval van modegevoelige artikelen moeten worden afgeschreven. Ook het verschil tussen online of offline was groot, waarbij vooral de webshops een krachtige groei doormaakten. Zo betrof de omzetgroei van de online detailhandel maar liefst 44% in 2020. Door de grotendeelse sluiting van de horeca in 2020, verplaatsten de uitgaven voor eten en drinken naar supermarkten en food speciaalzaken. De food retail behaalde in 2020 7,3% meer omzet, waarbij de bestedingen met ruim 3 miljard toenamen. Ondanks flinke verliezers in de sector, boekte de detailhandel in totaal in 2020 een record groei in omzet van 6%.¹⁸

De detailhandel heeft de eerste maanden van 2021 nog sterk te lijden onder de maatregelen ten gevolge van de tweede golf. Met het oplopen van de vaccinatiegraad en het gelijktijdig teruglopen van het aantal besmettingen, werden de beperkingen voor fysieke winkels gaandeweg het de eerste helft van 2021 afgebouwd. Fysieke (niet-essentiële) winkels mochten in februari via een *click and collect* systeem goederen verkopen en in maart op afspraak klanten ontvangen. Eind april mochten winkels zonder afspraak weer klanten ontvangen, waarbij maximaal 1 klant per 25 m². Eind juni werden de resterende beperkende maatregelen grotendeels afgebouwd. Naar verwachting zullen winkels die in 2020 sterk profiteerden van de forse groei van consumentenuitgaven aan huis en tuin (zoals bouwmarkten, tuincentra en woonwinkels) de slechte start van het jaar in de rest van 2021 niet meer goedmaken. Kleding- en schoenenwinkels boeken naar verwachting meer omzet in het tweede en vierde kwartaal van 2021. Desondanks blijft dit segment ten opzichte van de situatie voor de coronacrisis, de grootste verliezer met per saldo een omzetverlies van ruim 1 miljard euro in 2020 en 2021.¹⁹

¹⁶ CBS Statline, 2019

¹⁷ [Coronacrisis versnelt trend in detailhandel](#), Rabobank, 13 juli 2020

¹⁸ [Sectoranalyse retail, ING](#), update 31 mei 2021

¹⁹ [Sectoranalyse retail, ING](#), update 31 mei 2021

De lockdownmaatregelen versterkten de verschuiving van non-food aankopen in fysieke winkels naar webwinkels. In 2020 groeide het aantal webwinkels met 28% terwijl ruim 1% van de fysieke non-food winkels verdween. Als in 2021 eveneens 1% van de fysieke winkels stopt en de groei van het aantal webwinkels normaliseert op 10%, dan zijn er volgens het ING Economisch Bureau aan het einde van dit jaar meer webwinkels dan fysieke non-food winkels.

Door het eerder beschreven substitutie-effect van uitgaven aan horeca naar food retail, profiteerden supermarkten en speciaalzaken (food) nog aanzienlijk van de sluiting van de horeca in een groot deel van 2021. En ook de sluiting van theaters en verbod op evenementen zorgden ervoor dat mensen meer tijd thuis doorbrengen en de consumptie van voedingsmiddelen vooral thuis plaatsvond. Deze boost in de omzet voor de food retail zal naar verwachting in de loop van 2021 verdwijnen, doordat consumenten hun gedrag weer aanpassen bij de heropening van de horeca eind april. Hierdoor daalt naar verwachting de omzet voor heel 2021 voor de supermarkten met 0,5% en voor de speciaalzaken met 1%. Desalniettemin is het de verwachting dat de food retail het extra verworven marktaandeel in de totale uitgaven aan eten en drinken inclusief foodservice (horeca) ook vasthoudt in 2021 en 2022. Pre-corona lag dit marktaandeel van de food retail op 66%, in 2020 op 75% en naar verwachting zal deze in 2021 op 72% liggen en in 2022 nog op 68%²⁰. Vermoedelijke oorzaken hiervoor zijn:

- mensen meer blijven thuiswerken ten opzichte van voor de coronacrisis en dus ook minder uitgeven aan voeding onderweg en op het werk;
- supermarkten hard hun best zullen blijven doen om de extra verworven omzet vast te houden en;
- de buitenshuisconsumptie van bepaalde doelgroepen nog onder druk staat zoals buitenlandse toeristen en jongeren die de economische gevolgen van de crisis hebben gevoeld.

De **groothandel** heeft een totale omzet van circa 500 miljard euro en telt rond de 500 duizend banen. De groothandel is daarmee een grote werkgever en goed voor ongeveer 10 procent van de werkgelegenheid in het Nederlandse bedrijfsleven²¹.

De impact van de coronacrisis op de groothandel is afhankelijk van de eindmarkt, aangezien de branche volledig afhankelijk is van de uiteindelijke vraag naar producten. Groothandels die leveren aan supermarkten zijn de grote winnaars van deze crisis, terwijl groothandels die afhankelijk zijn van leveringen in de horeca te maken kregen met een acute vraaguitval. Ook groothandels die hoofdzakelijk de non-food retail bedienen zagen hun omzet flink dalen²². Daarnaast is de groothandel een belangrijke schakel bij in- en uitvoer.

De groothandel heeft dus te maken met een hoge mate van ketenafhankelijkheid. Vooral aan het begin van de crisis heeft de import en export van de groothandel de gevolgen ondervonden van de weggevallen vraag. Voor de coronacrisis was *efficiency* het devies in de logistieke keten: voor de laagste kosten de minste voorraad. Deze werkwijze zorgt voor een lange supply chain met veel verschillende schakels en weinig reactietijd. De keten is daarmee niet ingericht op plotselinge pieken in de vraag naar bepaalde producten, zoals desinfecterende zeep of klusartikelen, wat gedurende de coronacrisis het geval was. Ook met het aantrekken van de vraag naar bepaalde producten kreeg de non-food groothandel te maken met voorraadproblemen bij

²⁰ [Sectoranalyse retail, ING](#), update 31 mei 2021

²¹ [CBS](#), 2019

²² [Retail en groothandel in het hart getroffen door corona](#), Rabobank, 29 januari 2021

leveranciers. Aan de andere kant bleven andere groothandels door forse vraaguitval in de retail, automotieve en industrie zitten met voorraadoverschotten²³.

De sector kende in 2020 een omzetzak van 3,5% (de toegevoegde waarde bleef vrijwel op peil), waarbij er grote verschillen waren binnen en tussen de segmenten. Zo kreeg de groothandel in grondstoffen te maken met grote krimp. In de non-food consumentengoederen was er sprake van een kleine daling. De agrarische en bouwgroothandel boekten daarentegen flinke groei en bij de ICT en de food was er lichte groei in 2020²⁴.

Voor 2021 wordt voor de sector een totale groei verwacht van 3%. In alle segmenten wordt groei verwacht, maar vooral in de grondstoffen. Ook wordt in de groothandel van kapitaalgoederen, zoals industriële producten en ICT-apparatuur, een sterk herstel verwacht door een stevige investeringsgroei. In de food wordt een lichte groei verwacht. De forse omzetverliezen in de horeca en foodservice, die nog doorzetten in de eerste maanden van 2021, worden gecompenseerd door de grote omzetgroei bij supermarkten. Met de geleidelijke opening van de horeca dit voorjaar, herstelt de omzet daar weer. De vooruitzichten voor de non-food consumentenproducten zijn minder positief; dit segment zal naar verwachting het geleden verlies in 2020 niet goed kunnen maken in 2021. Dit is voornamelijk toe te schrijven aan een beperkt herstel in de kleding en consumentenapparatuur. Hoewel de groothandel in bouwartikelen in 2020 een flinke groei doormaakte, mede door de impuls van 'coronaklusers', is de prognose dat dit segment in 2021 een stevige krimp zal ervaren. Oorzaken zijn een verminderde financiële ruimte bij consumenten en afnemende investeringen in bedrijfsgebouwen. De vooruitzichten voor de wereldhandel in 2021 daarmee voor de Nederlandse groothandel zijn positief. De groothandel profiteert ook van de Brexit-perikelen, waardoor Nederland nog aantrekkelijker wordt als vestigings- en doorvoerland voor buitenlandse ondernemingen²⁵.

Tabel 9 toegevoegde waarde en arbeidsvolume handel, 2020 -2025 (mutaties in %)

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
handel	G	0,2	2,7	4,3	1,4
waarvan					
autohandel en -reparatie	45	-12,1	4,4	7,6	1,0
groothandel en handelsbemiddeling	46	0,1	3,0	4,6	1,5
detailhandel (niet in auto's)	47	4,7	1,6	2,5	1,4
arbeidsvolume					
handel	G	-2,8	2,0	-0,6	0,3
waarvan					
autohandel en -reparatie	45	-8,4	5,8	6,0	0,2
groothandel en handelsbemiddeling	46	-2,6	2,2	-4,4	0,4
detailhandel (niet in auto's)	47	-1,6	1,0	1,2	0,3

Bron: Panteia, berekeningen PRISMA

Vervoer en opslag

In de sector vervoer en opslag waren voor de coronacrisis in 2019 een kleine half miljoen mensen werkzaam en genereerde de sector een jaarlijkse omzet van circa 95 miljard euro. Vervoer is een brede sector bestaande uit ondernemingen met activiteiten gericht op zowel personenvervoer, goederenvervoer en vervoer over land, water en door de lucht.

²³ Sectoranalyse Groothandel, ING

²⁴ Sectoranalyse Groothandel, ING, maart 2021

²⁵ Sectoranalyse Groothandel, ING, maart 2021

De sector was volgens de 'Economic and Financial Analysis Division' van ING Bank een van de meest zwaar getroffen sectoren door de coronacrisis²⁶. Vooral het segment gericht op passagiersvluchten werd hard geraakt en voor een groot deel stilgelegd als reactie op de lockdowns in landen en daaruit voortvloeiende vraaguitval. De Nederlandse transportsector wordt gekenmerkt door een hoge sectorale en internationale verwevenheid. Het vrachtvervoer viel door de lockdowns in China en Europa deels stil of had te maken met een sterke ontregeling van de logistieke ketens. Sectoraal gezien hing de impact af van het type product dat werd vervoerd. Zo was er veel omzetverlies in de transport van bijvoorbeeld sierteelt, maar groeide de transport voor de food retail. Door de sluiting van fysieke (niet-essentiële) winkels groeide het aantal online aankopen en daarmee het post en koeriersvervoer met maar liefst 15% in 2020. De gehele transportsector kromp in 2020 met bijna 8%.

De eerste paar maanden van 2021 had de transportsector nog te lijden onder de beperkende omstandigheden van de coronacrisis, maar naar verwachting zal de sector krachtig herstellen na de zomer nu steeds meer mensen worden gevaccineerd. De sector is sterk conjunctuurgevoelig en zal profiteren van de verwachte opleving van de Nederlandse economie in 2021 met 2,2% BBP-groei dankzij een toename van de export, overheidsbestedingen en private investeringen. Door de sterke internationale oriëntatie zal de Nederlandse transportsector ook profiteren van de verwachte economische groei van de Eurozone (3,3%) en de wereldhandel (7,6%).

Desalniettemin was een groot deel van de transportsector in de eerste maanden van 2021 al terug op het niveau van voor de coronacrisis. Dit betreft vooral het goederenvervoer. Het herstel van de industriële productie in binnen- en buitenland zorgde voor meer lading in het wegvervoer, maar ook het spoorvervoer. Vooral dit laatste segment is erg afhankelijk van de industrie, aangezien grondstoffen zoals ijzererts, kolen, maar ook auto's per spoor worden vervoerd. Dankzij het herstel van de industrie was het spoorvervoer in de eerste maanden van 2021 al vrijwel volledig hersteld van de eerste lockdown. De binnenvaart en de zee- en kustvaart waren al zo goed als volledig hersteld in het vierde kwartaal van 2020. Deze segmenten profiteerden eveneens van het herstel van de industrie en internationale handel, maar ook de stabiele bouwproductie. Zo worden bouwmaterialen als zand en grind vaak via de binnenvaart vervoerd.

Naar verwachting zal het personenvervoer zich trager ontwikkelen, onder andere door het toegenomen belang van thuiswerken.

Voor de sector in totaal wordt voor 2021 een groei van de toegevoegde waarde verwacht van 2,3%. Hiermee is dit jaar vooral een periode van herstel, maar is de sector nog niet terug op het niveau van voor de coronacrisis. Naar verwachting zal de sector in 2022 pas volledig herstellen van de harde klappen van de coronacrisis met een groei van 4,2%. De meeste beperkende coronamaatregelen zijn dan afgebouwd en kan de sector haar oude activiteiten weer oppakken²⁷.

²⁶ [ING's Transport and Logistics sector outlook](#), 17 maart 2021

²⁷ Sectorprognoses Transport en Logistiek, ABN AMRO, 5 maart 2021

Tabel 10 toegevoegde waarde en arbeidsvolume transportsector, 2020 -2025 (mutaties in %)

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
transportsector	H	-7,7	2,3	4,2	1,6
waarvan					
vervoer over land	49	-8,7	2,8	5,4	1,2
vervoer over water	50	-8,9	2,3	5,1	1,5
vervoer door de lucht	51	-14,1	2,0	2,0	3,6
opslag, dienstverlening voor ver	52	-5,5	1,5	3,2	1,6
post en koeriers	53	-1,9	5,3	4,3	1,4
arbeidsvolume					
transportsector	H	-2,1	1,0	0,1	0,4
waarvan					
vervoer over land	49	-3,0	2,1	1,0	0,4
vervoer over water	50	-3,1	0,7	-0,1	-0,2
vervoer door de lucht	51	-2,3	-0,1	-2,3	1,6
opslag, dienstverlening voor ver	52	0,1	0,1	-0,8	0,2
post en koeriers	53	-3,1	-1,2	-0,6	0,3

Bron: Panteia, berekeningen PRISMA

Horeca

De horeca is een sector met een aantal specifieke kenmerken. De omzet is sterk seizoensgebonden en kent pieken rond feestdagen en in het zomerseizoen. Ook de werkgelegenheid in de sector is voor een deel seizoensgebonden, in de horeca zijn dan ook relatief veel werknemers als flexwerker actief: uitzendkrachten, oproepkrachten en andere medewerkers met flexibele contractvormen. De sector horeca bestaat uit diverse subsectoren: eet- en drinkgelegenheden zoals restaurants, cafés en cafetaria's, en logiesverstrekkers waaronder hotels, vakantieparken en campings vallen.

Vanaf 15 maart 2020 waren restaurants en cafés gedwongen gesloten. Hotels, vakantieparken en andere logiesverstrekkers waren niet verplicht te sluiten, al hebben sommige aanbieders als gevolg van de beperkende maatregelen de deuren vrijwillig gesloten. Vanaf juni 2020 werden de beperkende maatregelen voor de horeca stap voor stap versoepeld, waardoor de omzet in het derde kwartaal van 2020 sterk aantrok. In oktober 2020 ging de horeca opnieuw voor een groot deel op slot, waardoor de productie in het vierde kwartaal van 2020 en het eerste kwartaal van 2021 voor een groot deel wegviel. Sinds het tweede kwartaal van 2021 is er stap voor stap weer iets meer mogelijk, in het derde kwartaal is dit nog meer het geval. De groei ten opzichte van 2020 zal in het derde kwartaal echter beperkt zijn, gezien het sterke derde kwartaal in 2020. Echt herstel van de horeca zal dus naar verwachting pas in 2022 plaatsvinden en het zou zelfs tot 2023 kunnen duren voor de omzet weer helemaal terug is op het niveau van voor de corona-crisis.

Door de heterogeniteit van de sector zijn zowel de effecten van de lockdowns als de vooruitzichten op herstel niet voor alle horecabedrijven hetzelfde. Eetgelegenheden die voornamelijk gericht zijn op afhaal en bezorging hebben relatief weinig last gehad van de lockdowns en zullen ook relatief snel weer herstellen. Voor restaurants die voornamelijk gericht zijn op bezoekende gasten zal dat herstel langer duren door beperking van de capaciteit als gevolg van afstandsmaatregelen²⁸. Voor cafés, waar mensen meer rondlopen en dichter op elkaar staan, zal het herstel nog langer duren. Sinds 26 juni kunnen cafés weliswaar weer open zonder afstandsmaatregelen, maar door de verplichting van bezoekers om een bewijs van vaccinatie of negatieve testuitslag kunnen tonen zit er nog wel een rem op het herstel. Ook in de subsector logiesverstrekkers zijn verschillende effecten zichtbaar. De sterke afname van internationale reizen had effect op het aantal toeristische en zakelijke overnachtingen. Voor vakantieparken en campings gold echter dat dit in het derde kwartaal van 2020

²⁸ Voor zover ze zich niet meer op afhaal hebben georiënteerd.

voor een deel kon worden opgevangen met een toenemende binnenlandse vraag. Ook in de zomer van 2021 zal dit naar verwachting nog het geval zijn. Voor hotels die zich vooral richten op zakelijke overnachtingen geldt dit echter niet en de verwachting is dat herstel in deze categorie ook langer op zich zal laten wachten.

De lockdowns hebben een sterk effect gehad op de werkgelegenheid in de horeca: het aantal banen daalde met circa 20% tijdens de eerste lockdown, om vervolgens vanaf juni 2020 weer gedeeltelijk te herstellen. Vanaf oktober 2020 is het aantal banen in de horeca weer sterk gedaald, naar 326.000 in februari 2021, een daling van ruim 25% ten opzichte van februari 2020²⁹. De tweede lockdown, die ruim een half jaar duurde, heeft ervoor gezorgd dat veel werknemers de sector hebben verlaten. Al in maart signaleerden ondernemers en vakbonden een dreigend personeelstekort als de horeca weer open zou mogen³⁰. De uitstroom door de lockdown komt nog bovenop het personeelstekort waar de horeca al sinds 2015 mee kampt. Het personeelstekort kan ertoe leiden tot beperktere openingstijden van horecabedrijven, wat het herstel van volumes in de sector vertraagt.

Tabel 11 toegevoegde waarde en arbeidsvolume horeca, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
horeca	I	-31,4	14,7	22,8	1,8
arbeidsvolume					
horeca	I	-27,7	12,4	17,8	1,3

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

In 2020 is de toegevoegde waarde met 31,4% gekrompen. In 2021 en 2022 wordt flink herstel verwacht, maar pas in 2023 komt de toegevoegde waarde weer terug op het niveau van voor de coronacrisis. In 2020 is de arbeidsproductiviteit flink gedaald. In 2021 en 2022 wordt dat meer dan ingehaald (mede onder invloed van personeelstekorten), zodat de werkgelegenheid pas in 2025 op pre-corona niveau komt.

Informatie en communicatie

In 2020 is de sector informatie en communicatie slechts beperkt gekrompen, namelijk met 0,5% (Tabel 12). Enerzijds zijn uitgeverijen en film, TV en radio fors gekrompen door afnemende reclame-inkomsten (zie ook de daling bij reclamewezen en marktonderzoek hierna), anderzijds zijn onder invloed van thuiswerken, digitaal communiceren en dergelijke IT- en informatiediensten juist gegroeid. De pandemie heeft de telecomsector in 2020 ongemoeid gelaten. In 2021 en volgende jaren trekt de sector in alle subsectoren, maar vooral in de telecommunicatie, weer aan.

²⁹ Bron: CBS (2021), aantal banen met seizoenscorrectie.

³⁰ Financieel Dagblad (2021), [Kroegen en restaurants vrezen nijpend personeelstekort door coronacrisis](#), 24 maart 2021

Tabel 12 toegevoegde waarde en arbeidsvolume informatie en communicatie, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
informatie en communicatie	J	-0,5	1,6	2,3	2,4
waarvan					
uitgeverijen	58	-4,2	0,8	2,8	0,6
film, tv en radio	59, 60	-7,8	2,7	4,4	1,3
telecommunicatie	61	0,0	4,8	5,0	5,3
it- en informatiedienstverlening	62-63	0,6	0,6	1,2	1,8
arbeidsvolume					
informatie en communicatie	J	0,1	1,2	-2,2	0,9
waarvan					
uitgeverijen	58	-5,2	1,6	0,9	0,6
film, tv en radio	59, 60	-2,9	0,5	0,1	0,8
telecommunicatie	61	-7,4	3,3	1,6	2,3
it- en informatiedienstverlening	62-63	1,9	1,0	-3,1	0,8

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Financiële dienstverlening

De sector financiële dienstverlening heeft in 2020 weinig te lijden gehad onder de crisis (Tabel 13). Het bankwezen kon in 2020 nog groeien in verband met uitbreiding van zijn dienstverlening (denk aan toename elektronisch betalen). Het bankwezen laat ook nadien een voortdurende zij het geringe groei zien. Verzekeraars en pensioenfondsen hebben in 2020 wel te lijden gehad onder de crisis, en herstellen zich eerst langzaam. De overige financiële diensten zijn in 2020 licht gekrompen, een verlies dat in 2021 al is ingehaald. Nadien groeit deze subsector verder maar minder dan de macro-economische groei, onder meer in verband met digitalisering van diverse activiteiten waardoor werk verschuift van de dienstverlener naar de afnemer.

De werkgelegenheid reageert vertraagd op de krimp in 2020. Pas na 2022 komt de arbeidsproductiviteit terug op het 2019-niveau.

Tabel 13 toegevoegde waarde en arbeidsvolume financiële dienstverlening, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
financiële dienstverlening	K	0,1	0,4	0,5	0,5
waarvan					
bankwezen	64	1,1	0,2	0,5	0,4
verzekeraars en pensioenfondsen	65	-3,6	0,9	0,5	0,8
overige financiële dienstverlening	66	-0,4	0,7	0,8	0,7
arbeidsvolume					
financiële dienstverlening	K	2,1	0,4	-1,2	-0,2
waarvan					
bankwezen	64	2,2	0,3	0,0	-0,1
verzekeraars en pensioenfondsen	65	2,3	0,4	-0,8	-0,5
overige financiële dienstverlening	66	1,7	0,7	-4,2	-0,1

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Verhuur en handel van onroerend goed

Tabel 14 toont de ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume in de sector verhuur en handel van onroerend goed. De sector groeit in 2020 nog wel, maar laat in 2021 krimp zien. De groei in 2020 kan in verband worden gebracht met extra consumptieve bestedingen door corona-gerelateerde verschuivingen in het bestedingspatroon van gezinnen: geringere bestedingen aan bijvoorbeeld horeca en reizen worden aan huisvesting besteed. Dat effect is tijdelijk, en wordt in 2021 gecorrigeerd. Vanaf 2022 groeit de sector met ongeveer 1,5% per jaar. Over de gehele periode bezien neemt de werkgelegenheid af.

Tabel 14 toegevoegde waarde en arbeidsvolume verhuur en handel van onroerend goed, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023	2024	2025	2023/2025
toegevoegde waarde								
verhuur en handel van onroerend goed	I	2.5	-2.8	1.5	0.6	1.6	1.9	1.4
arbeidsvolume								
verhuur en handel van onroerend goed	I	3.8	-2.8	-2.4	0.2	0.3	0.3	0.2

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Professionele zakelijke diensten

Tabel 15 laat zien dat in 2020 de subsectoren research en reclamewezen en marktonderzoek zijn gekrompen. Oorzaken zijn onder meer de mogelijke personeelsbesparingen in research, en minder reclamebestedingen bij bedrijven. Juridisch en managementadvies en de architecten en ingenieursbureaus zijn in 2020 juist gegroeid. Voor wat betreft managementadvies gaat het om extra vraag van bedrijven die hun werkwijze aanpassen aan de corona-maatregelen, zoals thuiswerken. Bij de architecten en ingenieursbureaus spelen aanpassingen in verband met de corona-maatregelen eveneens een rol. Deze effecten zijn tijdelijk. Per saldo laat de sector in zijn totaliteit in 2020 nog enige groei zien. In latere jaren trekt de sector weer aan.

Tabel 15 toegevoegde waarde en arbeidsvolume professionele zakelijke dienstverlening, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
specialistische zakelijke diensten waarvan	M	0,4	3,3	2,8	1,8
juridisch en managementadvies	69-70	0,7	4,2	2,9	2,0
architecten-, ingenieursbureaus e.d.	71	1,4	-0,2	1,4	1,2
research	72	-4,7	0,8	2,6	2,3
reclamewezen en marktonderzoek	73	-2,6	2,7	3,8	1,4
overige professionele diensten	74-75	-0,4	7,2	4,8	1,3
arbeidsvolume					
specialistische zakelijke diensten waarvan	M	-2,8	0,7	-2,0	1,2
juridisch en managementadvies	69-70	-1,9	0,2	-2,5	1,3
architecten-, ingenieursbureaus e.d.	71	-3,6	-0,2	-1,0	1,3
research	72	-2,0	0,8	0,6	1,8
reclamewezen en marktonderzoek	73	-3,4	0,8	-2,7	0,5
overige professionele diensten	74-75	-5,9	4,2	-1,9	1,2

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Niet-specialistische zakelijke dienstverlening

De **uitzendbranche** is een belangrijke spil in de economie en werkgelegenheid van Nederland en had pre-corona een jaaromzet van zo'n 37 miljard euro³¹. In totaal waren in Nederland in 2018 ruim 830 duizend mensen aan de slag als uitzendkracht, wat neerkomt op 3,3% van de beroepsbevolking³².

Bedrijven in de uitzendbranche zijn zeer divers. Er zijn grote algemene uitzendbureaus die zich op een veelheid van sectoren en vakgebieden richten, er zijn uitzendbureaus specifiek gericht op ouderen of studenten en uitzendbureaus die gespecialiseerd zijn in een vakgebied of sector zoals transport, techniek of zorg. Uitzendkrachten zijn in bijna in alle sectoren vertegenwoordigd, maar zijn vooral werkzaam in de industrie (24%), vervoer en opslag (14%), bouw (10%), overige zakelijke dienstverlening (10%) en handel (8%)³³.

³¹ In 2019, CBS Statline

³² Factsheet De waarde van uitzendwerk, ABU 2019

³³ Factsheet De waarde van uitzendwerk, ABU 2019

De uitzendbranche wordt in geval van een crisis vaak het snelst en het hardst geraakt. Bedrijven snijden het eerst in hun flexibele schil wanneer er vraag en daarmee werkgelegenheid wegvalt. Bij aanvang van de coronacrisis kregen sectoren met relatief veel uitzendkrachten door de maatregelen te maken met een acute vraaguitval, zoals de horeca, de non-food retail en de transport³⁴. Medewerkers uit de flexibele arbeidsschil werden massaal naar huis gestuurd, waardoor het aantal uitzenduren in april vorig jaar met bijna een kwart (24%) daalde ten opzichte van het jaar ervoor. De uitzendbranche sloot het coronajaar 2020 af met een omzetsdaling van 9,1%³⁵.

Uitzendbureaus hebben hun best gedaan om gedurende de coronacrisis hun allocatiefunctie optimaal in te zetten door bijvoorbeeld uitzendkrachten uit de horeca te herplaatsen in branches en beroepen met acute tekorten. Veel ondernemers in de land- en tuinbouw kampten met grote tekorten aan personeel doordat veel arbeidskrachten – veelal Oost-Europeanen – door de coronacrisis terug zijn gegaan naar hun thuisland. Mede door het optimaal inzetten van deze allocatiefunctie heeft de branche zich in 2021 weer gedeeltelijk herpakt. Ondanks de beperkende maatregelen bleef er veel werk en heeft er een verschuiving plaatsgevonden van uitzendwerk naar bijvoorbeeld priklocaties, callcenters, distributiecentra en teststraten. Daarbij heeft de industrie, een sector met relatief veel arbeidskrachten, een volle orderportefeuille en is de vraag naar medisch uitzendpersoneel toegenomen.

De prognoses voor de uitzendbranche zijn dit jaar positief gestemd met een groei van de toegevoegde waarde van 7,6%. Hiermee is de branche nog niet volledig hersteld tot aan het niveau voor de crisis. Door het verder afbouwen van de coronamaatregelen, kunnen de uitzenders voor de tweede helft van 2021 uitkijken naar een verdere groei van het aantal uitzenduren. Er zal dan weer een verschuiving plaatsvinden van uitzendbanen naar de traditionele uitzendsegmenten. De branche profiteert dan ook van andere macro-economische ontwikkelingen, zoals een krappe arbeidsmarkt en een economische groei van meer dan 2%. Meer werkgevers zullen, met de onzekere tijden van de coronacrisis nog in het achterhoofd, kiezen voor het aanbieden van een flexibel arbeidscontract. Pas in de loop van 2022 zal de uitzendbranche naar verwachting volledig hersteld zijn van de klappen van de coronacrisis met een groei de toegevoegde waarde van 6,8%.

Tabel 16 toegevoegde waarde en arbeidsvolume niet-specialistische zakelijke dienstverlening, 2020 - 2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
niet-specialistische zakelijke diensten	N	-14,9	6,3	9,2	2,1
waarvan					
verhuur van roerende goederen	77	2,6	0,0	2,1	2,6
uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	78	-16,7	7,6	6,8	2,1
reisbureaus, reisorganisatie en -info	79	-59,8	49,6	62,4	3,0
schoonmaakbedrijven, hoveniers e.d.	81	-1,8	0,5	2,1	1,2
rest zakelijke diensten	80, 82	-0,4	-1,1	3,5	0,8
arbeidsvolume					
niet-specialistische zakelijke diensten	N	-7,6	5,0	4,7	1,4
waarvan					
verhuur van roerende goederen	77	0,5	-1,5	-2,5	1,6
uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	78	-12,5	7,1	6,6	1,5
reisbureaus, reisorganisatie en -info	79	-20,6	47,1	57,5	3,3
schoonmaakbedrijven, hoveniers e.d.	81	3,2	-1,1	-2,6	1,2
rest zakelijke diensten	80, 82	1,4	0,1	-3,6	0,4

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

³⁴ <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onze-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/ing-scenarios-coronavirus-en-de-nederlandse-economie.html>

³⁵ Sectorprognose zakelijke dienstverlening, ABN AMRO, maart 2021.

Daarnaast heeft de **reissector** in 2020 flinke klappen gehad, omdat reizen door de coronamaatregelen niet goed mogelijk was. Voor 2021 en 2022 wordt forse inhaalgroei verwacht, maar pas in 2023 is er volledig herstel. De ontwikkelingen in de reissector zijn sterk gerelateerd aan die in het personenvervoer.

Zorg

De sector zorg is divers en omvangrijk en biedt werkgelegenheid aan circa 1,3 miljoen mensen. De sector omvat ziekenhuizen, de geestelijke gezondheidszorg en verslavingszorg, medische praktijken, verpleeghuizen, huizen voor lichamelijk of verstandelijk gehandicapten, kinderopvang en jeugd- en welzijnswerk.

Door de coronapandemie kwam de zorg in 2020 onder grote druk te staan. Het hoge aantal opnames van ernstig zieke corona patiënten zette de capaciteit van IC-afdelingen onder druk. Vanwege besmettingsgevaar werd veel planbare zorg in ziekenhuizen uitgesteld en ook de langdurige zorg werd beperkt tot het hoognodige. De vraag naar eerstelijnszorg zoals tandartsen, huisartsen en fysiotherapeuten viel grotendeels weg doordat mensen hun afspraken uitstelden uit angst voor besmetting. Het aantal doorverwijzingen naar ziekenhuizen daalden daardoor met 70% in maart 2020 ten opzichte van het jaar ervoor³⁶. Door de uitgevallen behandelingen zou er naar schatting 34.000 tot 50.000 minder gezonde levensjaren zijn bereikt. Dit verlies heeft vooral effect op de kwaliteit van leven en in mindere mate op overlijden³⁷. De coronapandemie zorgde er uiteindelijk voor dat het zorgvolume in 2020 voor het eerst in 50 jaar was gekrompen met naar schatting 6,5%. In het derde kwartaal van 2020 herstelde de zorgcapaciteit weer tot een niveau van bijna 3% hoger dan voor de crisis, waarbij deze door de tweede golf weer daalde in het laatste kwartaal van 2020 en het eerste kwartaal van 2021.

Ook in de eerste helft van 2021 bleef de impact van het coronacrisis op de zorg groot, maar werd de zorg minder overvallen door de tweede golf dan de eerste. Door betere behandelmethoden en maatregelen bleef de druk op de IC onder controle en liep de bezetting minder snel op dan bij de eerste golf in het voorjaar van 2020. De tweede golf bleek wel hardnekkiger te zijn dan de eerste en kostte meer moeite om onder controle te krijgen. Met de toenemende vaccinatiegraad en de veronderstelling dat de vaccins ook effectief zijn tegen nieuwe varianten van het virus, zal het zorgvolume in de loop van 2021 weer aantrekken. De volumekrimp van de zorg gedurende de minder hoge maar langdurigere tweede golf zal minstens zo groot zijn als die van de hoge en korter durende eerste golf. Verwacht wordt dat in de tweede helft van 2021 een inhaalslag wordt gemaakt in de te verlenen zorg. Hierbij kan gedacht worden aan zorg die gedurende de tweede golf voor de helft werd afgeschaald om personeel vrij te maken voor de IC. Het gaat hierbij veelal om niet-spoedeisende opties zoals knie-, heup- en staaroperaties. Ook begin 2021, in de nasleep van de tweede golf, liep de vraag naar eerstelijnszorg zoals tandartsen en huisartsen terug. Huisartsen hebben dit deels op kunnen vangen door consulten via telefoon of internet. Bovendien groeit dit jaar de vraag naar zorg als gevolg van de coronacrisis, zoals revalidatietrajecten na een corona-besmetting en fysieke klachten door het vele thuiswerken en gebrek aan lichaamsbeweging. Daarnaast is er inhaalvraag in verband met niet gegeven medische zorg tijdens corona.

De langdurige zorg ervoer minder de directe gevolgen van de tweede golf en bleef qua zorgverlening beter op peil dan in de geneeskundige zorg in ziekenhuizen. Cliënten in de langdurige zorg verblijven vaak in instellingen en zijn afhankelijk van de verleende

³⁶ <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/onze-economie/de-nederlandse-economie/publicaties/nowcast-impact-van-coronavirus-op-de-economie.html>

³⁷ Impact van de eerste COVID-19 golf op de reguliere zorg en gezondheid, RIVM

zorg. De bezetting in verpleeghuizen lag begin 2021 3% lager dan aan het begin van de crisis. Naar verwachting zal in de langdurige zorg in de eerste helft van 2021 alleen de dagbesteding van zelfstandig wonende ouderen en gehandicapten worden afgeschaald door de beperkende maatregelen, hoger ziekteverzuim onder zorgpersoneel en besmettingsangst. In de loop van de tweede helft van 2021 zullen door de toegenomen vaccinatiegraad deze activiteiten weer opgepakt worden. De zorgkosten blijven in 2021 op peil doordat zorgverzekeraars voor zowel de langdurige zorg als de ziekenhuizen een landelijke compensatie bieden voor de oplopende coronakosten. Deze regeling is van groot belang voor de financiële gezondheid van ziekenhuizen in deze uitdagende tijden van de coronapandemie³⁸.

Tabel 17 laat zien dat de toegevoegde waarde in de zorg in 2020 met 6,7% is gekrompen. In 2022 is dat weer ingehaald, terwijl gedurende de jaren 2023 -2025 de sector met bijna 2,5% per jaar groeit. In 2020 is ondanks de productiedaling de werkgelegenheid licht gegroeid. In de jaren daarna groeit de werkgelegenheid eveneens, maar minder dan de toegevoegde waarde. Beschikbaarheid van personeel kan een belemmerende factor zijn.

Tabel 17 toegevoegde waarde en arbeidsvolume zorg, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
zorg	Q	-6,7	2,8	4,1	2,4
waarvan					
gezondheidszorg	86	-7,1	2,9	4,1	2,3
verzorging en welzijn	87-88	-6,3	2,6	4,2	2,5
arbeidsvolume					
zorg	Q	0,7	1,9	2,0	1,9
waarvan					
gezondheidszorg	86	0,4	2,2	1,9	1,8
verzorging en welzijn	87-88	0,9	1,7	2,1	1,9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Cultuur, recreatie en overige diensten

De arbeidsmarkt in de **cultuursector** wordt gekenmerkt door de grote mate waarin gebruik wordt gemaakt van zzp-ers en freelancers. In de cultuursector zijn circa 40.000 personen werkzaam, daarnaast zijn er ruim 50.000 zelfstandigen actief³⁹. De culturele sector is in sterke mate een seizoensgebonden sector, waar veel productie een lange voorbereidingstijd en planning kent. Gedurende deze voorbereidingstijd worden wel kosten gemaakt, die in de korte tijd dat een productie vertoond wordt terugverdiend moeten worden.

Binnen de cultuursector bestaan verschillende subsectoren. De podiumkunsten omvatten de activiteiten in theaters, schouwburgen, concertzalen, festivals en evenementen. Daarnaast vallen bibliotheken en andere kunstuitleencentra, musea en galerieën onder de cultuursector. Naast een onderscheid naar activiteiten is binnen de cultuursector onderscheid te maken tussen gesubsidieerde en commerciële ondernemingen.

In het eerste kwartaal van 2021 waren theaters, concertzalen, musea en poppodia door overheidsmaatregelen verplicht om gesloten te blijven, waarmee de kunst en cultuur sector het grootste deel van 2021 moet blijven leunen op de steunmaatregelen van de overheid. Werknemers en zelfstandigen in de sector zien 19 mei de eerste versoepelingen, waardoor openluchtmusea en buitenpodia weer open gaan en cultuurbeoefening ook binnen weer beperkt wordt toegestaan. De versoepelingen zijn op 5 juni verruimd waardoor het maximaal aantal personen wordt verhoogd en ook

³⁸ <https://www.ing.nl/zakelijk/kennis-over-de-economie/uw-sector/outlook/health.html>.

³⁹ CBS, *Cultuur in beeld*

bioscopen, concertzalen en theaters weer beperkt open gaan. In september 2021 zijn de mogelijkheden verder verruimd.

Ondanks de versoepelingen laat directeur Jan Zoet van Kunsten '92 weten dat de culturele sector in 2021 mogelijk 2,78 miljard euro omzet misloopt⁴⁰. Dit volgt uit een onderzoek waarin rekening wordt gehouden met het stappenplan van de overheid dat de planning voor verdere versoepelingen uiteenzet. Het omzetverlies komt mede doordat de anderhalve-meter-maatregel zorgt voor een verminderde capaciteit in de tweede helft van 2021, ook wanneer culturele organisaties weer verder open kunnen.

De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap heeft meermalig steunmaatregelen aangekondigd om te voorkomen dat culturele organisaties omvallen. Dit betreft zowel kabinetsbrede als sector specifieke maatregelen, die in ieder geval tot en met het derde kwartaal van 2021 van kracht zijn. De belangrijkste kabinetsbrede maatregelen voor de culturele sector zijn: de Tegemoetkoming Ondernemers Getroffen Sectoren (TOGS), de Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL) voor MKB-ondernemers en zelfstandigen, de Tijdelijke overbruggingsregeling zelfstandig ondernemers (Tozo) en belastingvoordelen. Daarnaast zijn er sectorspecifieke maatregelen, waaronder aanvullende subsidie voor meerjarig gesubsidieerde, producerende instellingen en festivals, ondersteuning voor monumenten via de Opengestelde Monumentenlening en ondersteuning voor makers en creatieve professionals. Uit een onderzoek naar de effecten van het eerste steunpakket (300 miljoen), blijkt dat de meeste culturele instellingen door de maatregelen nog financieel solide zijn⁴¹.

Na het derde kwartaal van 2021 is er bekend dat er aanvullend gesubsidieerd zal worden; dit zal gelden voor culturele instellingen die binnen de basisinfrastructuur en erfgoedwet vallen en gelden tot en met 2024. Van veel steunmaatregelen in de sector is echter nog niet duidelijk of deze verlengd zullen worden.

Voor de festivalsector is 2021 een grotendeels verloren jaar.

De **sport en recreatie** sector in Nederland telt in 2020 zo'n 23.000 formele ondernemingen. Meer dan de helft hiervan zijn zzp-ers (16.000) en nog eens 1.900 zijn kleine ondernemingen die tussen de 2 en 5 medewerkers hebben. Onder de subsector sport vallen ondernemingen als sportaccommodaties, fitnesscentra, sportscholen, de organisatie van sportevenementen en beroepssportlieden. Onder recreatie vallen pret- en themaparken en kermisattracties. In maart 2020 waren sportverenigingen en sport- en fitnessclubs - net als vele andere organisaties - genoodzaakt hun deuren te sluiten als gevolg van de overheidsmaatregelen tegen het corona-virus. Ook pret- en themaparken sloten hun deuren door de gezondheidsrisico's waardoor bezoekersaantallen terugliepen.

Er volgt in 2020 en begin 2021 voor de sportsector een reeks aan heropeningen en sluitingen voor een deel van de organisaties; vaak voor een subgroep van de bevolking. Heropening van de sport sector begint vaak met het toelaten van sporten in teamverband voor kinderen tot en met 12 jaar. Jongeren tussen de 13 en 18 mogen sporten in de buitenlucht met anderhalve meter afstand. Nu kunnen jongeren weer in teamverband sporten en volwassenen in de buitenlucht. Ook fitnessclubs en sportscholen gaan open onder de voorwaarde dat bezoekers reserveren en een maximaal aantal personen wordt toegelaten. Topsporters mogen trainen op

⁴⁰ <https://www.nu.nl/cultuur-overig/6133400/experts-verwachten-dat-culturele-sector-dit-jaar-28-miljard-omzet-misloopt.html>.

⁴¹ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/coronavirus-financiele-regelingen/documenten/kamerstukken/2021/06/07/vierde-specifieke-steunpakket-culturele-en-creatieve-sector-voor-derde-kwartaal-2021>.

aangewezen locaties, maar stadions zijn nauwelijks of beperkt open geweest door het beperkte maximaal aantal bezoekers. Organisaties in de recreatiesector kampen met dezelfde problemen; als ze open mogen, is er een beperkt maximaal aantal bezoekers toegestaan.

Door alle beperkingen is de sport- en recreatiesector een behoorlijke omzet misgelopen en zijn veel organisaties in een financieel instabieler positie terechtgekomen. De meest recente monitor sport en corona van het Mulier instituut berekent een totaal omzet verlies van 2,1 miljard euro in de gehele sport sector (breedtesport en topsport)⁴². Een deel daarvan wordt gecompenseerd door financiële steun van de overheid en een ander deel komt uit reserves van ondernemers zelf. De recreatiesector is samen met de horeca het hardst getroffen; dit komt mede omdat de recreatiesector sterk van toerisme afhankelijk is, wat nauwelijks mogelijk is geweest door de corona-crisis. Daarmee behoort de sport- en recreatiebranche tot een van de bedrijfstakken met de sterkste toename van het percentage illiquide middelgrote en kleine bedrijven⁴³.

Om financiële schade te beperken, hebben ondernemers in de sportbranche hun kosten zoveel mogelijk proberen te besparen en hebben ze een beroep kunnen doen op steun van de overheid. De huur van amateurverenigingen wordt vergoed als ze er geen gebruik van kunnen maken (TVS-regeling) en hun omzetverlies wordt voor een deel gecompenseerd (TASO-regeling). Ook is er door de NOC*NSF met behulp van de Nederlandse Loterij een Coronanoodfonds opgezet om sportbonden te steunen. Voor de recreatie is er op landelijk niveau geen sectorspecifieke regeling getroffen; wel kunnen ondernemers een beroep doen op algemene regelingen voor bedrijven. Daarnaast zijn er sommige regio's en gemeentes aparte regelingen getroffen voor recreatie. Het is nog onbekend of de algemene regeling zal worden doorgezet tot en met het vierde kwartaal.

Tabel 18 laat zien dat de toegevoegde waarde in alle subsectoren in 2020 fors is gekrompen. Nadien treedt wel herstel op, maar het niveau van 2019 wordt pas in 2025 weer gehaald. De arbeidsproductiviteit neemt in 2021 en 2022 toe waardoor in die jaren de werkgelegenheid wat minder groeit dan de productie. Nadien daalt de productiviteit licht, zodat de werkgelegenheid iets sterker toeneemt dan de productie. Bedacht moet worden dat de sector veel zelfstandigen telt, die zo lang mogelijk hun werk willen blijven uitvoeren.

⁴² <https://www.mulierinstituut.nl/actueel/schade-coronacrisis-voor-breedtesport-boven-700-miljoen-euro/>

⁴³ DNB: [De financiële positie van het Nederlandse mkb één jaar na de Covid-19 uitbraak, 2021.](#)

Tabel 18 toegevoegde waarde en arbeidsvolume cultuur, recreatie en overige diensten, 2020 -2025 (mutaties in %), 2020 -2025

		2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde					
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	-24,2	9,4	16,1	1,2
waarvan					
kunst, cultuur en kansspelen	90-92	-26,5	11,4	18,5	1,2
sport en recreatie	93	-22,4	8,1	14,1	1,9
overige dienstverlening	94 -96	-24,6	10,1	16,6	0,8
huishoudens en extraterritoriale organisaties	T, U	-13,0	-3,2	4,2	1,8
arbeidsvolume					
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	-7,1	7,8	11,3	1,4
waarvan					
kunst, cultuur en kansspelen	90-92	-19,3	11,2	14,2	0,5
sport en recreatie	93	6,5	8,1	9,0	3,5
overige dienstverlening	94 -96	-5,2	7,3	11,4	1,1
huishoudens en extraterritoriale organisaties	T, U	-0,8	-3,2	4,2	3,1

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

2.3 Regionaal patroon

2.3.1 Regionale spreiding van economische activiteiten

De Nederlandse economie kan worden onderverdeeld in twaalf provincies en een zogenoemde extra regio⁴⁴. Laatstgenoemde omvat alle economische activiteiten buiten het Nederlands grondgebied⁴⁵. De sectorstructuur van de regio's staat beschreven in Tabel 19⁴⁶. Er zijn enkele opmerkelijke verschillen tussen de regio's voor wat betreft hun economische structuur:

- Het grote aandeel van delfstoffenwinning in Groningen: het gaat hier om de aardgaswinning.
- Het grote belang van bouw, informatie en communicatie, de onroerendgoedsector en cultuur en recreatie in Noord-Holland.
- De betrekkelijk geringe oriëntatie op de industrie in Groningen (vanwege het aardgas) en Utrecht en Noord- en Zuid-Holland (dienstverlening inclusief overheid).
- Zeeland, Noord-Brabant en Limburg hebben een meer industrieel profiel.
- Flevoland heeft een groot aandeel van handel, vervoer en horeca.
- Friesland, Drenthe, Flevoland en Zeeland hebben een betrekkelijk groot aandeel van de landbouw; In Drenthe en Friesland zijn ook overheid en zorg relatief groot, zoals ook in Groningen.
- De sectorstructuur van Overijssel en Gelderland vertoont grote gelijkenis met die van Nederland als geheel.

Daarnaast zijn er belangrijke verschillen tussen provincies voor wat betreft hun economische omvang: Noord-Holland en Zuid-Holland zijn het grootst, gevolgd door Noord-Brabant en Gelderland. Utrecht, Zeeland, Drenthe en Flevoland zijn daarentegen het kleinst, met elk een aandeel van 2% in het Nederlandse BBP (zie Figuur 1).

De figuur laat verder zien dat het aandeel van de drie noordelijke provincies, Overijssel en Gelderland het laatste decennium geslonken is, ten gunste van vooral Noord-Holland (de snelst groeiende provincie) en – sinds 2014 – Utrecht en Zuid-

⁴⁴ De BES-eilanden blijven in alle analyses buiten beschouwing.

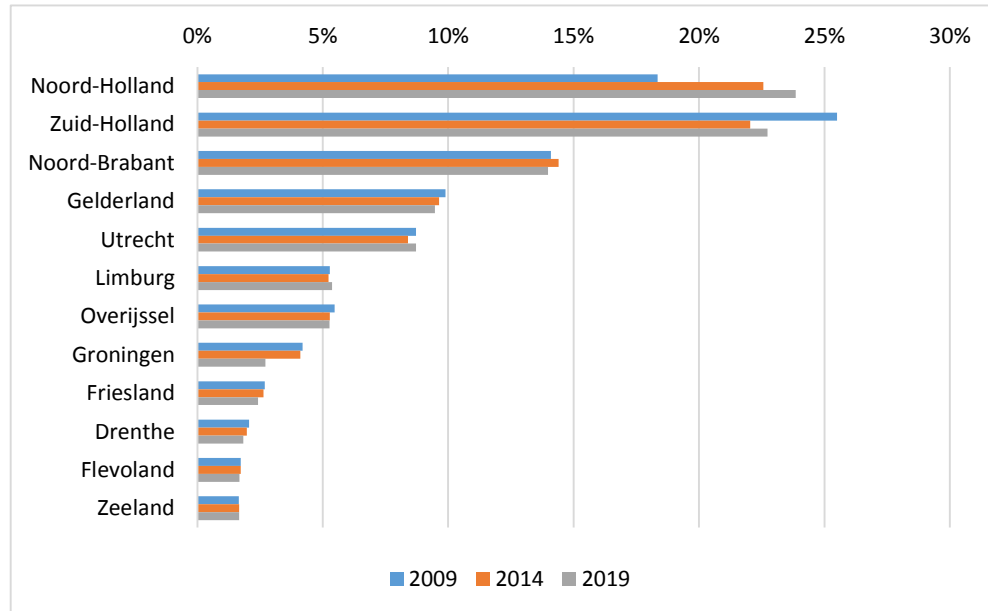
⁴⁵ Het CBS omschrijft dit als volgt: De Extra-regio omvat de territoriale wateren, het Nederlandse deel van het continentaal plat in de Noordzee en de zogenoemde territoriale enclaves in het buitenland, waaronder Nederlandse ambassades, consulaten en militaire bases. Vertaald naar sectoren betekent dat de Extra-regio bestaat uit de sectoren delfstoffenwinning en overheid.

⁴⁶ Hier – en in het vervolg van deze paragraaf – gaat het om de toegevoegde waarde tegen basisprijzen. Alleen voor deze variabele geeft CBS de noodzakelijke sectorale uitsplitsing. Dit verschilt van het bbp per provincies. CBS geeft daar wel cijfers over maar niet gedetailleerd pr sector. Het verschil omvat de productgebonden indirecte belastingen en subsidies, die niet aan sector en regio kunnen worden toebedeeld. Op macro-economisch niveau gaat het om ongeveer 5% van het bbp.

Holland. Overigens was Zuid-Holland in 2009 nog de grootste provincie. Echter, onder andere het aandeel van Rijnmond is gedaald in de landelijke informatie en communicatie sector en in de zakelijke dienstverlening. Ook het aandeel van agglomeratie Den Haag in de landelijke overheid, zorg en informatie en communicatie is gedaald. Het aandeel van Zeeland blijft vrijwel ongewijzigd. In de ramingen is aangenomen dat deze trends⁴⁷ doorzetten.

Figuur 1 aandeel provincies in de toegevoegde waarde (basisprijzen), 2009 -2019 (in %)

Bron: Panteia, o.b.v. CBS

⁴⁷ Op het niveau van de individuele sectoren en de afzonderlijke COROP-gebieden. Deze analyse is gebaseerd op jaarcijfers 1995 - 2015.

Tabel 19 sectorstructuur van de toegevoegde waarde (basisprijzen) per provincie, 2019 (totaal regio 100%)

	landbouw, bosbouw en visserij	delfstoffenwinning	industrie	openbaar nut	bouwnijverheid	handel, vervoer en horeca	informatie en communicatie	financiële dienstverlening	verhuur en handel van onroerend goed	zakelijke dienstverlening	overheid en zorg	cultuur, recreatie, overige diensten	totaal	aandeel in Nederland
Groningen	2	6	11	7	4	13	5	3	6	11	30	2	100	3
Friesland	4	2	15	1	5	18	2	6	8	11	26	2	100	3
Drenthe	4	4	14	2	5	18	2	4	8	11	28	2	100	2
Overijssel	2	0	17	2	7	19	3	4	7	12	24	2	100	6
Flevoland	4	0	10	2	4	25	4	3	7	17	21	2	100	2
Gelderland	2	0	15	2	5	21	3	4	8	13	24	2	100	10
Utrecht	1	0	6	1	4	18	9	13	6	16	23	3	100	9
Noord-Holland	1	0	7	1	3	22	8	14	7	18	16	3	100	22
Zuid-Holland	2	1	10	2	5	22	4	5	7	16	23	3	100	21
Zeeland	5	0	20	4	5	22	1	3	8	9	20	2	100	2
Noord-Brabant	3	0	20	2	5	21	3	5	7	15	18	2	100	15
Limburg	3	0	21	2	4	20	3	4	7	12	22	2	100	6
Extra-Regio	0	89	0	0	0	0	0	0	0	0	11	0	100	0
Nederland	2	1	12	2	5	21	5	7	7	15	21	2	100	100

Bron: Panteia, op basis van CBS

2.3.2 Uitkomsten per provincie

Tabel 20 laat zien hoe toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie zich ontwikkelen gedurende de jaren 2020 -2025⁴⁸. Daarbij is onderscheid gemaakt tussen feitelijke groei, het effect van de bedrijfstakstructuur (zijn provincies over- of ondervertegenwoordigd in zich gunstige ontwikkelende sectoren?), en overige factoren (berekend als restpost). Op hoofdlijnen komt het vermelde beeld overeen met de regionale prognose van RaboResearch⁴⁹.

Tabel 20 ontwikkeling toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, totale economie, 2020 -2025 (mutaties in %)

S	feitelijk				effect bedrijfstakstructuur				overige factoren			
	2020	2021	2022	2023/2025	2020	2021	2022	2023/2025	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde												
Groningen	-6,2	0,1	1,2	0,0	-4,3	1,4	2,3	0,8	-1,9	-1,3	-1,1	-0,8
Friesland	-5,6	0,2	1,8	0,4	-3,8	1,9	3,1	1,3	-1,8	-1,7	-1,3	-0,9
Drenthe	-6,8	-0,4	1,3	0,1	-4,0	1,8	3,0	1,3	-2,8	-2,2	-1,7	-1,2
Overijssel	-4,6	1,2	2,6	1,1	-3,5	2,2	3,4	1,6	-1,1	-1,0	-0,8	-0,5
Flevoland	-2,5	3,5	4,8	2,5	-3,7	2,5	3,8	1,6	1,2	1,0	1,0	0,9
Gelderland	-4,6	1,5	2,8	1,1	-3,6	2,2	3,5	1,5	-1,0	-0,7	-0,7	-0,4
Utrecht	-3,4	2,4	3,5	1,6	-3,5	2,3	3,5	1,5	0,1	0,1	0,0	0,1
Noord-Holland	-3,7	2,0	3,3	1,2	-3,5	2,3	3,6	1,5	-0,2	-0,3	-0,3	-0,3
Zuid-Holland	-3,0	2,9	4,1	1,9	-3,8	2,3	3,6	1,5	0,8	0,6	0,5	0,4
Zeeland	-2,3	2,6	3,9	1,9	-3,3	2,0	3,3	1,5	1,0	0,6	0,6	0,4
Noord-Brabant	-2,7	3,0	4,2	2,1	-3,6	2,3	3,6	1,6	0,9	0,7	0,6	0,5
Limburg	-3,3	2,6	3,8	1,8	-3,6	2,3	3,5	1,5	0,3	0,3	0,3	0,3
Extra-Regio	-20,5	-12,1	-10,7	-12,7	-20,3	-11,6	-10,2	-12,3	-0,2	-0,5	-0,5	-0,4
Nederland	-3,7	2,2	3,5	2,0	-3,7	2,2	3,5	2,0	0,0	0,0	0,0	0,0
totaal arbeidsvolume												
Groningen	-4,9	0,6	-0,1	-0,1	-2,8	2,1	1,2	0,9	-2,1	-1,5	-1,3	-1,0
Friesland	-6,7	-0,9	-1,4	-1,3	-3,1	2,0	1,3	0,8	-3,6	-2,9	-2,7	-2,1
Drenthe	-7,3	-0,9	-1,3	-1,0	-3,1	2,1	1,3	0,9	-4,2	-3,0	-2,6	-1,9
Overijssel	-5,3	0,5	0,1	0,0	-3,2	2,0	1,3	0,8	-2,1	-1,5	-1,2	-0,8
Flevoland	-2,5	3,2	2,4	1,6	-3,5	2,3	1,5	0,9	1,0	0,9	0,9	0,7
Gelderland	-4,7	1,3	0,5	0,3	-3,2	2,2	1,4	0,9	-1,5	-0,9	-0,9	-0,6
Utrecht	-2,3	2,8	2,0	1,3	-2,9	2,4	1,6	0,9	0,6	0,4	0,4	0,4
Noord-Holland	-3,6	2,0	1,1	0,4	-3,4	2,4	1,6	0,9	-0,2	-0,4	-0,5	-0,5
Zuid-Holland	-1,7	3,4	2,5	1,6	-3,2	2,3	1,5	0,9	1,5	1,1	1,0	0,7
Zeeland	-2,9	2,6	1,8	1,2	-3,5	2,0	1,3	0,8	0,6	0,6	0,5	0,4
Noord-Brabant	-2,0	3,1	2,3	1,5	-3,5	2,1	1,4	0,8	1,5	1,0	0,9	0,7
Limburg	-3,0	2,7	1,8	1,2	-3,5	2,2	1,4	0,8	0,5	0,5	0,4	0,4
Extra-Regio	-0,7	-0,7	-3,5	0,1	-0,7	-0,7	-3,6	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1
Nederland	-3,3	2,2	1,4	1,0	-3,3	2,2	1,4	1,0	0,0	0,0	0,0	0,0

Bron: Panteia. De basisraming gaat per sector uit van een trendmatige ontwikkeling van de aandelen van de regio's in de Nederlandse economie, gecombineerd met de landelijke groeivoeten per sector zoals gepresenteerd in paragraaf 2.2. De invloed van de corona-epidemie op het regionaal patroon van de economische ontwikkeling loopt geheel via de sectorstructuur: sectoren die sterk door de epidemie worden getroffen zijn dat in alle regio's.

De feitelijke groei is met PRISMA berekend. Het effect van de bedrijfstakstructuur is bepaald door landelijke sectorale groeivoeten te herwegen met de aandelen van de sectoren in de regionale economie. Provincies met een oververtegenwoordiging van snel groeiende sectoren hebben daardoor een relatief gunstig effect van de bedrijfstakstructuur. De invloed van overige factoren is bepaald als restpost.

De drie noordelijke provincies blijven bij de landelijke ontwikkeling achter. Dit is ten eerste gevolg van een relatief ongunstige bedrijfstakstructuur (toerisme, getroffen door corona-maatregelen), en de ongunstige trend uit het verleden in de meeste individuele sectoren wordt voortgezet. Daar komt voor Groningen het effect van de afbouw van de gaswinning bij. Overijssel en Gelderland ontwikkelen zich naar verhouding evenmin gunstig. Daar speelt de bedrijfstakstructuur nauwelijks een rol, hoewel landelijke beperkingen in verband met de corona epidemie ook hier zullen werken; dit geldt zeker voor de maakindustrie. Verder wordt in individuele sectoren de ongunstige trend uit het verleden doorgezet. De provincie Flevoland heeft een betrekkelijk gunstige bedrijfstakstructuur en ziet zijn aandeel in de landelijke

⁴⁸ Meer gedetailleerde uitkomsten (sector, COROP) staan in Bijlage 3.

⁴⁹ Zie <https://www.rabobank.nl/kennis/s011153233-grote-regionale-verschillen-in-economisch-herstel>.

economie, net als in het verleden, geleidelijk toenemen. Deels vangt deze regio overloop uit Noord-Holland en Utrecht op. Utrecht loopt min of meer gelijk op met de landelijke economie. Noord-Holland blijft iets bij de landelijke ontwikkeling achter. Deels is dat het gevolg van een ongunstige bedrijfstakstructuur (coronaeffecten bij Schiphol, de toeristische sector inclusief horeca en de kunst- en cultuursector). Zuid-Holland kampt eveneens met een wat ongunstige bedrijfstakstructuur (zoals transport in Rotterdam en de kunst- en cultuursector), maar individuele sectoren doen het relatief goed, waardoor de totale groei van de Zuid-Hollandse economie boven het landelijk gemiddelde uitkomt. Zeeland kent evenmin een gunstige bedrijfstakstructuur. Na een ongunstige ontwikkeling in het recente verleden herstellen de individuele sectoren zich. Noord Brabant en Limburg laten een sterke ontwikkeling zien: ondanks een wat minder gunstige bedrijfstakstructuur zetten trends in individuele sectoren zich voort.

2.4 MKB en grootbedrijf

2.4.1 Inleiding

In het voorgaande is het onderscheid naar bedrijfsgrootte nog buiten beschouwing gelaten. Onderscheiden naar grootteklasse, zijn echter niet voor alle sectoren gegevens bekend. De analyse van de economische effecten van de coronacrisis in dit hoofdstuk beperkt zich daarom tot de zogenoemde 'business economy', welke de volgende sectoren omvat:

- landbouw, bosbouw en visserij (SBI A)
- industrie (SBI C)
- nutsbedrijven (SBI D, E)
- bouw (SBI F)
- handel, vervoer en horeca (excl. post en koeriers; SBI G -I excl. 53)
- informatie en communicatie (SBI J)
- specialistische zakelijke diensten (SBI M)
- niet-specialistische zakelijke diensten (SBI N)
- cultuur, recreatie en overige diensten (SBI R -U)

De sectoren delfstoffenwinning, post en koeriers, de financiële dienstverlening, overheid en zorg blijven hier dus buiten beschouwing.

Er wordt onderscheid gemaakt tussen MKB en grootbedrijf. Het grootbedrijf omvat alle bedrijven met tenminste 250 werkzame personen, en hun dochters (ook als zij minder dan 250 werkzame personen tellen). Het MKB omvat dus alle overige bedrijven, dat wil zeggen alle bedrijven met minder dan 250 personen die geen dochterbedrijf van een grootbedrijf zijn; dit is het zogenaamde zelfstandig MKB (inclusief zelfstandigen). Daarbinnen wordt onderscheid gemaakt tussen kleinbedrijf (minder dan 50 werkzame personen) en middenbedrijf (tussen 50 en 250 werkzame personen).

Tabel 21 economische structuur per grootteklasse (aandelen in %)

	klein	midden	MKB	groot	totaal
aandelen grootteklassen in de toegevoegde waarde (%)					
landbouw, bosbouw en visserij	90	5	95	5	100
industrie	19	12	31	69	100
nutsbedrijven	9	9	18	82	100
bouw	59	12	71	29	100
handel, vervoer en horeca (*)	45	11	56	44	100
informatie en communicatie	32	7	39	61	100
specialistische zakelijke diensten	54	8	62	38	100
niet-specialistische zakelijke diensten	30	14	44	56	100
cultuur, recreatie en overige diensten	62	15	77	23	100
business economy	40	11	51	49	100
aandelen sectoren in de totale toegevoegde waarde van de business economy, per grootteklasse (%)					
landbouw, bosbouw en visserij	8	2	7	0	4
industrie	8	20	10	24	17
nutsbedrijven	1	3	1	7	4
bouw	15	11	14	6	10
handel, vervoer en horeca (*)	42	38	41	35	38
informatie en communicatie	8	6	8	13	10
specialistische zakelijke diensten	7	4	6	4	5
niet-specialistische zakelijke diensten	7	12	8	10	9
cultuur, recreatie en overige diensten	4	4	4	1	3
business economy	100	100	100	100	100

(*) excl. post en koeriers

Bron: Panteia, o.b.v. CBS

Zoals Tabel 22 laat zien, zijn klein-, midden- en grootbedrijf op verschillende markten gericht. De afzet van de business economy bestaat voor 41% uit intermediaire goederen en diensten, geleverd aan het overig bedrijfsleven. Dit percentage is het grootst in het kleinbedrijf, en het kleinst in het grootbedrijf. Het kleinbedrijf is daarmee gevoelig voor schommelingen in het algemeen economische activiteitsniveau. Qua omvang is de uitvoer de tweede grootste afzetcategorie van de business economy, met een aandeel van gemiddeld 31%. Dit aandeel is het grootst in het grootbedrijf, en het kleinst in het kleinbedrijf. Het grootbedrijf is daarmee relatief gevoelig voor exportschokken, en het kleinbedrijf relatief ongevoelig (hoewel er voor het kleinbedrijf wel een effect is in verband met de intermediaire afzet). Het kleinbedrijf is relatief gevoelig voor consumptieschokken, terwijl het middenbedrijf relatief gevoelig is voor veranderingen in de investeringen.

Tabel 22 afzetstructuur van de business economy per grootteklasse (in %) (aandelen in %)

	klein	midden	groot	totaal
totaal interm. afzet	47	40	37	41
uitvoer g&d	19	24	41	31
consumptie gezinnen	25	24	13	19
consumptie overheid	0	0	1	1
afzet investeringen	9	12	7	8
afzet	100	100	100	100

Bron: Panteia, o.b.v. CBS

2.4.2 Groeipatroon naar bedrijfsgrootte

Tabel 23 laat de verwachte groei per grootteklasse gedurende de jaren 2020 -2025 zien⁵⁰. In de totale business economy heeft het middenbedrijf het sterkst te lijden gehad van de coronacrisis in 2020, om vervolgens in 2021 het sterkst terug te veren. Dit hangt ten eerste samen met de afhankelijkheid van het middenbedrijf van investeringsafzet die sterk fluctueert in 2020 en 2021, Ten tweede is de afzet van intermediaire goederen en diensten van relatief groot belang, waardoor het middenbedrijf te maken krijgt met algemene fluctuaties van de economische activiteit. Het verdere herstel in 2022 komt vooral het grootbedrijf ten goede. In de jaren 2023 - 2025 is de groei in het grootbedrijf eveneens wat bovengemiddeld. In beide gevallen

⁵⁰ Detailuitkomsten in Bijlage 4.

speelt een rol dat de uitvoer – immers een belangrijke afzetcategorie voor het grootbedrijf – aantrekt (vergelijk Tabel 1).

In de jaren 2023 -2025 zijn de verschillen tussen grootteklassen in de afzonderlijke sectoren veelal gering (zie Bijlage 4), Uitschieters zijn landbouw, bosbouw en visserij en informatie en communicatie. In beide sectoren presteert het grootbedrijf beter dan gemiddeld vooral door de relatief sterke internationale oriëntatie van het grootbedrijf in combinatie met aantrekkende wereldhandel.

Hierbij is wel verondersteld dat vooral kleinere bedrijven niet te maken krijgen met financieringsproblemen die hun continuïteit in gevaar brengt. MKB-bedrijven zijn bezorgd over de (toekomstige) beschikbaarheid van externe financiering⁵¹.

Tabel 23 ontwikkeling toegevoegde waarde per grootteklasse in de business economy, 2020 -2025 (mutaties in % per jaar)

	2020	2021	2022	2023/2025
klein	-3,7	2,4	3,6	1,6
midden	-5,7	3,1	3,5	1,7
MKB	-4,1	2,5	3,6	1,6
groot	-4,2	2,9	4,5	1,9
totaal	-4,2	2,7	4,0	1,8

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA.

In tegenstelling tot de uitkomsten in paragrafen 2.2 en 2.3 gaat het hier om de business economy, dat wil zeggen dat sommige sectoren buiten beschouwing zijn gebleven. De uitkomsten zijn consistent met die in paragraaf 2.2.

⁵¹ Zie https://www.ecb.europa.eu/stats/ecb_surveys/safe/html/ecb.safe202106~3746205830.en.html.

3 De financiële positie van de sectoren

3.1 Achtergrond

Hoewel in het kader van het steunbeleid in 2020 en 2021 veel geld naar bedrijven is gestroomd en veel bedrijven uitstel van belasting hebben gekregen, is er door de langdurige wereldwijde coronacrisis gerede kans dat bedrijven⁵² alsnog in financiële problemen kunnen komen.

Dit hoofdstuk analyseert de financiële positie van sectoren door te kijken naar enkele financiële kengetallen. De liquiditeit wordt beoordeeld aan de hand van twee ratio's. De current ratio is de som van voorraden, kortlopende vorderingen en liquide middelen ten opzichte van de kortlopende schulden. Voorraden kunnen niet altijd als liquide worden beschouwd. Daarom wordt ook aandacht besteed aan de quick ratio: de current ratio waarin de voorraden buiten beschouwing worden gelaten. Voor beide kengetallen geldt dat bij een waarde van meer dan 100% een bedrijf onmiddellijk aan zijn kortetermijnverplichtingen kan voldoen. De solvabiliteit wordt beoordeeld aan de hand van het aandeel van het eigen vermogen in het totale vermogen. Bij een solvabiliteitsgraad van 50% worden alle schulden gedekt door eigen vermogen. In de praktijk wordt een percentage tussen 25% en 40% als 'gezond' beschouwd⁵³.

Voor deze analyse is een afzonderlijk model ontwikkeld. De gevolgde werkwijze (bronnen, methodologie vooruitberekeningen) staat beschreven in Bijlage 1. Van belang is het volgende. De overheid heeft bedrijven in verband met de pandemie met aanzienlijke bedragen gestut (in 2020 alleen al met meer dan 31 miljard Euro, zie Tabel 25). Het CBS boekt deze steun als niet-productgebonden subsidies, die deel uitmaken van de toegevoegde waarde. De aan bedrijven verleende steun is daarom op indirecte manier meegenomen in de ramingen. De impact van de verleende steun op liquiditeit en solvabiliteit wordt nader onderzocht in paragrafen 3.2.2 en 3.2.3. Merk op dat te veel ontvangen voorschotten in de liquiditeit/solvabiliteit zijn opgenomen.

3.2 Uitkomsten

3.2.1 Totaal bedrijven⁵⁴

Figuur 2 geeft de ontwikkeling van de relevante kengetallen weer voor het totaal van bedrijven (excl. bedrijven in de sectoren delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties) voor de jaren 2011 tot en met 2025. De quick ratio en de current ratio laten tot en met 2019 een lichte stijging zien; deze trend zet in 2020 en volgende jaren door. De waarden boven 100% betekenen dat bedrijven voldoende liquide zijn om alle kortlopende verplichtingen te kunnen voldoen. De solvabiliteit van bedrijven klimt van 44% in 2011 naar 50% in 2019. Verbeterde winstgevendheid na de Grote Recessie stelde bedrijven in staat hun eigen vermogen – al dan niet onder druk van de banken – te versterken. Na 2019 blijft de solvabiliteit nagenoeg constant op ruim 50%. Alle schulden worden dus voor het totaal van bedrijven gedekt door eigen vermogen.

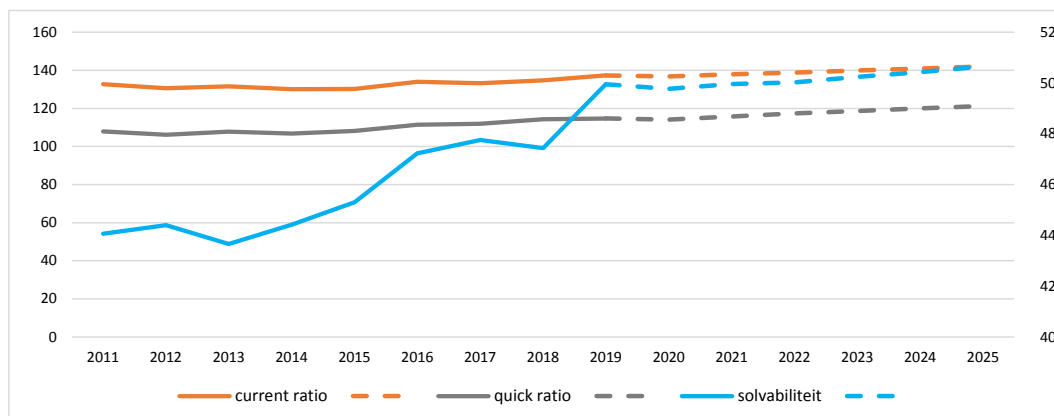
⁵² De analyse is beperkt tot de sector bedrijven exclusief delfstoffenwinning, vastgoed, en de financiële sector.

⁵³ <https://www.mkb servicedesk.nl/9962/wat-solvabiliteit-hoe-bereken-dit.htm>.

⁵⁴ De delfstoffenwinning, de financiële sector, de vastgoedsector, en huishoudens en extraterritoriale organisaties worden om uiteenlopende redenen buiten beschouwing gelaten.

Figuur 2 quick ratio en current ratio (in %, linker as) en solvabiliteit (in %, rechter as), bedrijven, excl. delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties, 2011 -2025; vanaf 2020 prognose

Bron: Panteia, tot en met 2019 CBS

Hoewel dit een op macroniveau vrij stabiel beeld laat zien, zijn de ontwikkelingen per sector nogal divers (zie Tabel 24). Verder moet bedacht worden dat deze cijfers gemiddelden betreffen; de variatie tussen individuele bedrijven in een sector kan zeer groot zijn.

Tabel 24 solvabiliteit en liquiditeit per sector, 2019 -2025 (in %)

	2019	2020	2021	2022	2023	2024	2025
solvabiliteit							
landbouw, bosbouw en visserij	51	53	54	55	56	57	58
voedings- en genotmiddelenindustrie	44	45	46	47	48	49	49
chemische-, rubber- en kunststofverwerkende industrie	62	63	63	64	64	65	65
metaalindustrie	50	49	50	51	52	53	54
overige industrie	42	41	38	35	32	29	26
nutsbedrijven	40	39	38	36	34	32	31
bouw	36	36	37	37	38	39	39
autosector	40	40	38	36	34	33	31
groothandel	47	47	47	48	49	50	50
detailhandel	43	44	44	43	42	41	41
transportsector	49	49	49	49	50	50	50
horeca	41	23	23	22	22	23	23
informatie en communicatie	45	45	45	45	45	45	45
specialistische zakelijke diensten	53	52	52	52	52	52	52
uitzendwezen, arbeidsbemiddeling	40	39	36	33	31	28	26
schoonmaakbedrijven etc.	38	36	38	39	41	42	44
overige zakelijke dienstverlening	56	57	57	57	58	58	59
zorg en welzijn	52	49	48	46	43	41	40
cultuur, sport en recreatie	46	37	35	31	29	27	25
overige dienstverlening	46	38	37	35	35	34	34
bedrijven, excl. delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties	50	50	50	50	50	50	51
liquiditeit (current ratio)							
landbouw, bosbouw en visserij	127	129	131	132	131	133	136
voedings- en genotmiddelenindustrie	90	92	95	98	100	103	106
chemische-, rubber- en kunststofverwerkende industrie	95	97	99	103	103	105	105
metaalindustrie	123	117	120	122	126	129	133
overige industrie	110	108	100	93	88	83	78
nutsbedrijven	136	134	131	127	124	121	119
bouw	136	135	138	141	142	143	144
autosector	82	76	76	78	78	78	77
groothandel	142	143	147	151	155	159	163
detailhandel	83	86	86	87	88	88	88
transportsector	87	84	85	86	87	88	89
horeca	124	91	92	93	93	94	94
informatie en communicatie	96	96	96	97	97	97	97
specialistische zakelijke diensten	136	135	136	137	138	139	140
uitzendwezen, arbeidsbemiddeling	109	105	101	98	95	93	90
schoonmaakbedrijven etc.	129	124	128	131	135	139	144
overige zakelijke dienstverlening	104	107	108	110	112	113	115
zorg en welzijn	200	193	189	185	179	176	173
cultuur, sport en recreatie	141	114	113	103	95	89	84
overige dienstverlening	141	121	120	118	117	117	116
bedrijven, excl. delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties	115	114	116	117	119	120	121

Bron: Panteia

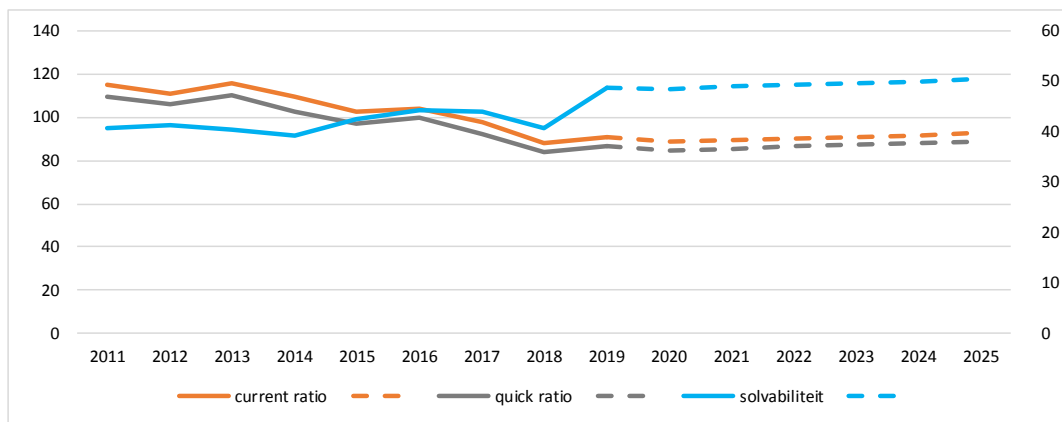

Enkele sectoren uitgelicht Blijkens Tabel 24 en paragraaf 2.2 zijn er aanzienlijke verschillen tussen sectoren. In deze paragraaf worden er enkele sectoren met een blijkens paragraaf 2.2.3 minder gunstige ontwikkeling uitgelicht: de transportsector, de horeca, de overige zakelijke diensten, cultuur, sport en recreatie.

Transportsector

Figuur 3 geeft de ontwikkeling van de financiële kengetallen weer voor de jaren 2011 tot en met 2025. De uitkomsten voor 2020 -2025 zijn in lijn met resultaten voor 2011 -2019, ondanks de aanzienlijke productiedaling in 2020 en het langzame herstel in de jaren daarna (paragraaf 2.2.3). Van belang is wel op te merken dat veel bedrijven in het personenvervoer financieel gesteund zijn, denk aan OV-bedrijven en de luchtvaart. Deze sectoren zijn van strategisch belang voor de Nederlandse economie.

Figuur 3 quick ratio en current ratio (in %, linker as) en solvabiliteit (in %, rechter as), transportsector, 2011 -2025; vanaf 2020 prognose

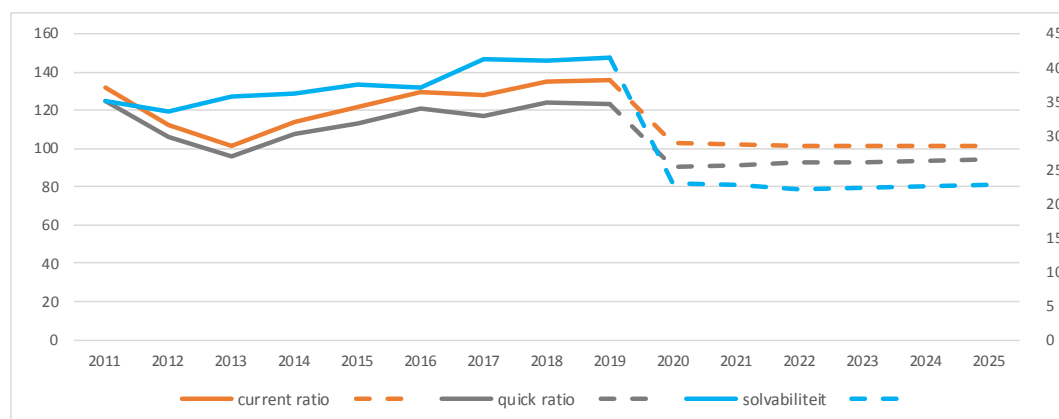
Bron: Panteia, tot en met 2019 CBS

Horeca

Figuur 4 geeft de ontwikkeling van de financiële kengetallen voor de horeca weer voor de jaren 2011 tot en met 2025. Afgemeten aan de kengetallen, laten horecabedrijven tot en met 2019 gemiddeld een gezond beeld zien. In 2020 echter, duiken liquiditeit en solvabiliteit in de gevarenzone ondanks de coronasteun, om nadien niet meer op te klimmen. Hoofdoorzaak daarvan is de omzetsdaling in 2020, die slechts geleidelijk herstelt: de toegevoegde waarde is pas in 2024 op het niveau van 2019. Daar komt bij dat een groot deel van de kosten vaste lasten zijn (zoals inventaris, pand en deels ook het personeel). De winstgevendheid staat daarmee onder druk. Tenslotte blijken de uitgekeerde winsten slechts beperkt mee te ademen met het netto resultaat. Dat komt omdat veel bedrijven klein zijn: de ondernemer is voor zijn inkomen afhankelijk van het bedrijf. Daardoor neemt het eigen vermogen weinig of niet toe en is externe financiering nodig waardoor de solvabiliteit verslechtert.

Figuur 4 quick ratio en current ratio (in %, linker as) en solvabiliteit (in %, rechter as), horeca, 2011 - 2025; vanaf 2020 prognose

Bron: Panteia, tot en met 2019 CBS

De financiële positie van horecabedrijven is ook sterk aangetast door de opeenvolgende lockdowns. Door uitstel van belastingbetaling is de belastingschuld van bedrijven in de sector met bijna een miljard euro toegenomen. Voor cafés en restaurants bedraagt de belastingschuld nu circa 9 keer de maandelijkse winst⁵⁵, voor hotels is dit circa 17 maanden⁵⁶. Door de toegenomen schulden, naast belastingenschulden zijn dit ook schulden bij banken en leveranciers, is de solvabiliteit sterk van horecabedrijven sterk verslechterd. Onderzoek van DNB schat dat de mediane solvabiliteitsratio van eet- en drinkgelegenheden met circa 35 procentpunt is gedaald, voor de subsector Logies blijft dit beperkt tot ongeveer 12 procentpunt⁵⁷. Zonder steunmaatregelen zouden deze effecten uiteraard nog veel sterker geweest zijn. De overheidssteun heeft er ook voor gezorgd dat het aantal faillissementen in de horeca relatief laag is gebleven, er is echter wel veel sprake geweest van vrijwillige bedrijfsbeëindiging⁵⁸. Op het moment dat de overheidssteun wordt afgebouwd en bedrijven moeten beginnen met afbetaling van schulden, bestaat het risico dat een deel van de bedrijven alsnog kopje onder gaat. Bedrijven die in de kern winstgevend zijn, kunnen er daarom bij gebaat zijn als de (belasting)schulden over een langere periode mogen worden afgelost. Ook de snelheid van het herstel en het tempo waarin de overheidssteun wordt afgebouwd zijn factoren die de overlevingskansen van horecabedrijven beïnvloeden.

Overige zakelijke dienstverlening

Figuur 5 geeft de ontwikkeling van de relevante kengetallen voor de overige zakelijke dienstverlening⁵⁹ weer voor de jaren 2011 tot en met 2025. Ook hier geldt dat de uitkomsten voor 2020 -2025 in lijn zijn met de resultaten voor 2011 -2019. Tussen subsectoren zijn naar verwachting de verschillen groot, denk bijvoorbeeld aan reisbureaus die van deze sector deel uitmaken, die te lijden hebben gehad van een sterke terugval in omzet in verband met reisbeperkingen en met aanzienlijke steun gestut zijn.

⁵⁵ Winstniveau van voor de corona-crisis

⁵⁶ ABN AMRO (2021), [Belastingenschuld blijft ondernemers achtervolgen](#), 17 mei 2021

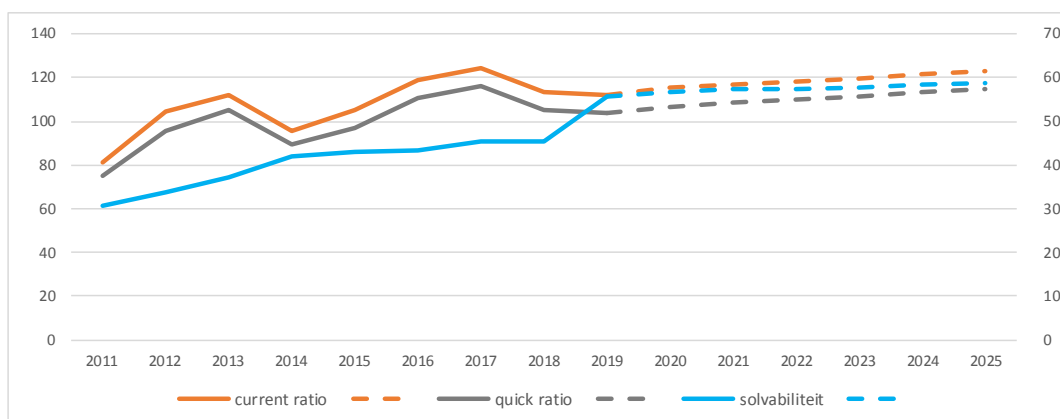
⁵⁷ DNB (2021), [De financiële positie van het Nederlandse mkb één jaar na de Covid-19 uitbraak](#)

⁵⁸ ING (2021), [Sectoranalyse horeca](#), update april 2021

⁵⁹ Dit betreft o.a. verhuur van roerende goederen, beveiliging, reisbureaus (SBI 77, 79, 80, 82)

Figuur 5 quick ratio en current ratio (in %, linker as) en solvabiliteit (in %, rechter as), overige zakelijke dienstverlening, 2011 -2025; vanaf 2020 prognose

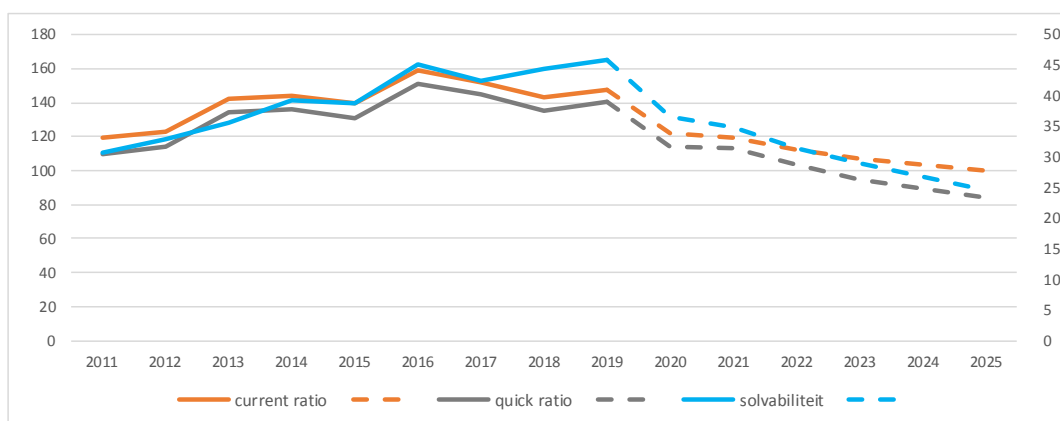

Bron: Panteia, tot en met 2019 CBS

Cultuur, sport en recreatie

Figuur 6 geeft de ontwikkeling van de relevante kengetallen voor de sector cultuur, sport en recreatie weer voor de jaren 2011 tot en met 2025. Liquiditeit en solvabiliteit hebben zich tussen 2011 en 2019 door de bank genomen gunstig ontwikkeld. Onder invloed van de pandemie gaat het echter sindsdien bergafwaarts ondanks de coronasteun. Oorzaak is de afzettaling in 2020 als gevolg van de lockdown, en het langzame herstel sindsdien. Veel kosten lopen echter door. Dat maakt dat het netto resultaat van de sector in 2020 negatief wordt en nadien blijft, waar door de vermogenspositie verzwakt.

Figuur 6 quick ratio en current ratio (in %, linker as) en solvabiliteit (in %, rechter as), cultuur, sport en recreatie, 2011 -2022; vanaf 2020 prognose

Bron: Panteia, tot en met 2019 CBS

3.2.2 Invloed coronasteun

In 2020 hebben bedrijven in totaal voor een bedrag van ruim 30 miljard euro aan steun ontvangen (Tabel 25). Kapitaalsteun aan bedrijven, zoals aan KLM, is hier niet in meegenomen. Leningen en garanties zijn evenmin meegenomen. In deze paragraaf wordt aangegeven hoe dit de financiële positie van bedrijven heeft beïnvloed. Startpunt van de analyse is de huidige situatie (zoals hierboven beschreven). De aanname is dat bedrijven hun kosten anders gefinancierd zouden hebben met extra

externe financiering, in de verwachting dat de lockdown tijdelijk (en kortdurend) zou zijn.

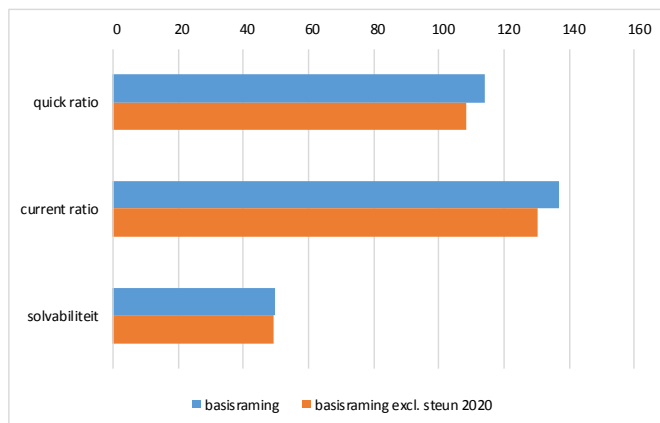
Tabel 25 steun aan bedrijven in 2020 (in miljarden euro)

regeling	bedrag
NOW	14
Belastinguitstel	13
TOGS, TVL	2
Overig	2
totaal	31

Bron: Rekenkamer (<https://www.rekenkamer.nl/onderwerpen/corona/coronarekening>, geraadpleegd 1 september 2021)

Deze bedragen dienen gezien te worden op een totaal bedrag aan activa van circa 2840 miljard euro in 2020. Aangenomen is dat in plaats van de steun, er extra kort vreemd vermogen zou zijn aangetrokken. Uit Figuur 7 blijkt dat de steun op het niveau van het totale bedrijfsleven een merkbare positieve impact heeft gehad op de liquiditeit, en een gering positief effect op de solvabiliteit (dat volgt direct uit de aanname dat in plaats van steun, er extra vreemd vermogen zou zijn aangetrokken). Dit is uitgaande van de situatie waarin bedrijven wel een geringere omzet realiseren ten gevolge van de lockdown (zie paragraaf 2.2.2 en 2.2.3), en toch hun werkgelegenheid op peil hebben gehouden (zoals bijvoorbeeld de NOW tot doel heeft).

Figuur 7 impact steunverlening 2020 op liquiditeit en solvabiliteit totaal bedrijven

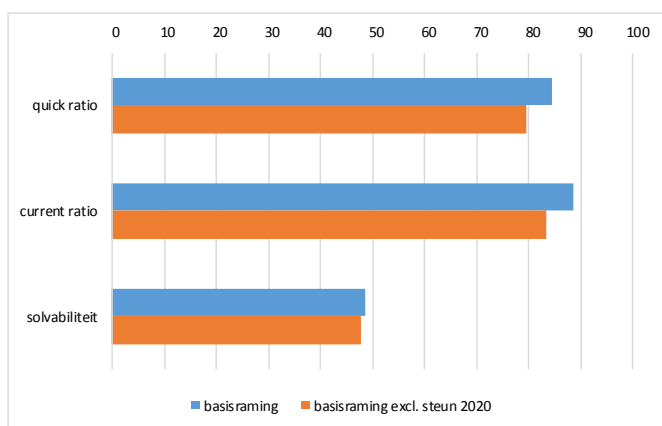

Bron: Panteia

Er zijn wel verschillen tussen sectoren in de mate van impact van de steun op de financiële positie van de sector. In de transportsector, waar de coronamaatregelen in het luchtvervoer en het OV tot een aanzienlijk productieverlies leidden, is de impact van de steunmaatregelen op liquiditeit en solvabiliteit positief maar niet zeer groot, zoals blijkt uit Figuur 8 (merk op dat kapitaalsteun hier niet is meegenomen).

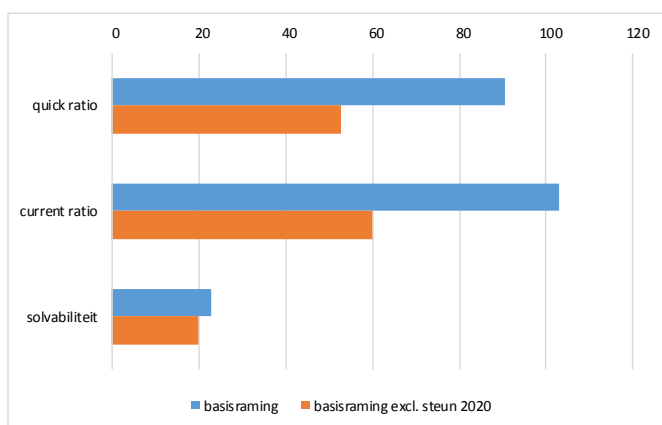
Figuur 8 impact steunverlening 2020 op liquiditeit en solvabiliteit transportsector

Bron: Panteia

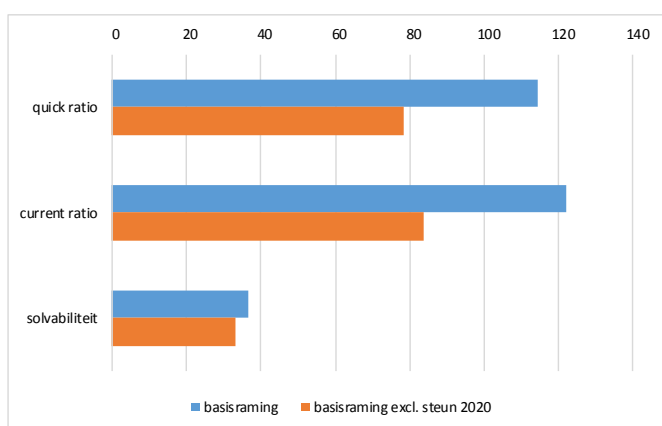
Voor horeca en cultuur, sport en recreatie geldt echter, dat de verleende steun van significant belang is geweest voor de liquiditeitspositie van bedrijven (Figuur 9, Figuur 10). Zonder steun zou deze naar kritische niveaus zijn gezakt.

Figuur 9 impact steunverlening 2020 op liquiditeit en solvabiliteit horeca

Bron: Panteia

Figuur 10 impact steunverlening 2020 op liquiditeit en solvabiliteit cultuur, sport en recreatie

Bron: Panteia

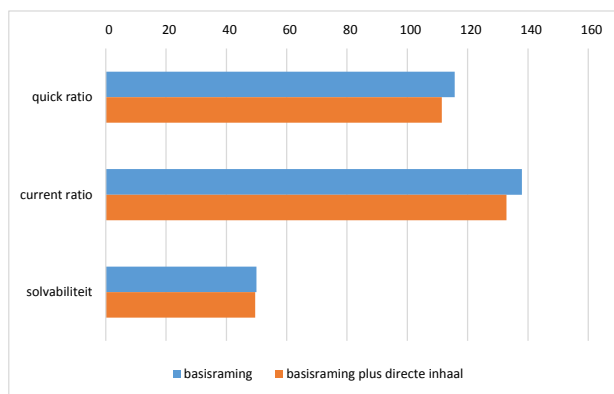
3.2.3 Teveel ontvangen voorschot en betalingsuitstel

Hoewel hierboven bleek dat er voor het totaal van alle bedrijven solvabiliteit en liquiditeit – mede dankzij steunmaatregelen – op peil zijn gebleven, is er de kwestie dat sommige bedrijven teveel aan voorschot hebben ontvangen. Bovendien is er naar onze inschatting sprake van betalingsuitstel bij de belastingdienst en bij banken. In totaal is er sprake van een totaalbedrag van 23,6 miljard euro dat nog moet worden terugbetaald door bedrijven aan hetzij de overheid (teveel ontvangen steun: tenminste 4,5 miljard euro bij de NOW en 16 miljard euro belastinguitstel) hetzij de banken (circa 16 miljard euro). Dit beïnvloedt de financiële positie van het bedrijfsleven.

Onder de aanname dat dit per ultimo 2021 moet worden terugbetaald, kan een schatting worden gemaakt van de invloed op de financiële kengetallen als wordt aangenomen dat er kort vreemd vermogen wordt aangetrokken om de terugbetaling te financieren⁶⁰.

Figuur 11 laat zien dat voor het totaal van bedrijven de impact beperkt is. De liquiditeit neemt met circa 5 procentpunt af. Omdat de toename van de kortlopende vorderingen gering is ten opzichte van het balanstotaal, en aangenomen dat het eigen vermogen niet verandert, is de impact op de solvabiliteit klein.

Figuur 11 stresstest bedrijven: impact terugbetaling teveel ontvangen steun en betalingsachterstanden op liquiditeit en solvabiliteit

Bron: Panteia

Er zullen wel forse verschillen tussen sectoren zijn. Hierboven werd bijvoorbeeld al opgemerkt dat voor cafés en restaurants de belastingschuld nu circa 9 keer de maandelijkse winst bedraagt.

⁶⁰ Zie Bijlage 5 voor nadere toelichting.

Bijlagen

Bijlage 1 Werkwijze

De CPB scenario's vormen het uitgangspunt. Deze zijn eerst op landelijk niveau gedesaggregeerd naar sector. Deze sectorale ramingen zijn vervolgens nader onderverdeeld naar regio en grootteklasse. De geraamde ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume is steeds consistent met het bovenliggende niveau: op sectorniveau voor Nederland als geheel (paragraaf 2.2) met de CPB-ramingen, en op regionaal (paragraaf 2.3) en grootteklassenniveau (paragraaf 2.4) met de sectorale ramingen voor Nederland als geheel.

Sectoraal

Panteia's PRISMA-model voorziet in de behoefte aan onderzoek naar de economische gevolgen van maatregelen die in de structuur van het bedrijfsleven ingrijpen⁶¹. Panteia heeft onlangs een geheel vernieuwde versie in gebruik genomen, genaamd PRISMA-D. Dit is een model waarmee op hoog detailniveau prognoses van de economische ontwikkeling per sector worden gemaakt. De macro-economische ontwikkeling zoals BBP, consumptie en investeringen, export, totale werkgelegenheid, lonen en prijzen, geraamd door CPB, wordt daarbij als gegeven beschouwd; PRISMA-D dient juist om een sectorale onderverdeling van deze macrocijfers te maken. Op sectorniveau zijn kernvariabelen: afzet en productie, verbruik van intermediaire goederen en diensten, loonkosten en winstgevendheid. Verder worden vooruitberekeningen gemaakt van investeringen en werkgelegenheid. Omdat het model sterk gedesaggregeerd is (er worden 63 sectoren onderscheiden), is het bijzonder geschikt om veranderingen in de structuur van de economie in macro-economisch verband te onderzoeken. Het model is geconstrueerd rond een input-output tabel van de Nederlandse economie, zodat ontwikkelingen in een bepaalde sector ook de toeleverende sectoren beïnvloedt. Het model is gecalibreerd op CBS-data over de periode 1995 -2018.

In dit onderzoek zijn de PRISMA-D uitkomsten getoetst aan een bottom-up aanpak: wat zouden de gevolgen per (globale) sector zijn als het bedrijfsleven in de sectoren tijdelijk 'op slot' zou gaan en vervolgens weer open⁶².

Regionaal

Het model PRISMA-R(egio) is achter het landelijke PRISMA geschakeld. Met PRISMA-R worden de landelijke ramingen voor productie en werkgelegenheid nader gedetailleerd naar regio, *i.c.* de 52 COROP+ gebieden. Per sector wordt een trendmatige ontwikkeling van de aandelen van de regio's in de Nederlandse economie verondersteld. De ontwikkeling van een sector in een regio wordt dus bepaald door de trendmatige ontwikkeling van het aandeel van de regio in de landelijke omvang van die sector, en de landelijke groei van die sector. Alle berekeningen worden op het niveau van de COROP+ gebieden gedaan, provinciale uitkomsten worden door aggregatie verkregen. Impliciet is de aanname dat in iedere sector de gevolgen van de corona-epidemie in elke regio hetzelfde zijn.

⁶¹ Zie <https://www.panteia.nl/themas/economie-ondernemerschap/mkb-ondernemerschap/het-prisma-model/>.

⁶² Conform de werkwijze in OECD Interim Economic Assessment Coronavirus: The world economy at risk (OECD, 2 maart 2020)

Het model is empirisch getoetst aan historische ontwikkelingen sinds 1995.

Per grootteklasse

Uitgangspunt is de maatwerk IO-tabel die CBS voor het jaar 2012 heeft samengesteld. Per sector wordt aangenomen dat de ontwikkeling van de finale afzet (per afzetcategorie), zoals met PRISMA-D berekend, representatief is voor elke grootteklasse binnen die sector. Met behulp van standaard IO-formules wordt dan de toegevoegde waarde voor elke grootteklasse berekend, die tot slot wordt afgestemd op de overeenkomstige sectorale ontwikkeling volgens PRISMA-D⁶³.

Voor wat betreft de werkgelegenheid is verondersteld dat de sectorale ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit representatief is voor elke grootteklasse binnen die sector. De aldus berekende werkgelegenheid per grootteklasse wordt eveneens afgestemd op het overeenkomstige sectorale PRISMA-D cijfer.

Financiële kengetallen

Bij de PRISMA berekeningen ligt de nadruk in eerste instantie op productie en werkgelegenheid per sector. Daarnaast is een inschatting gemaakt van de financiële positie van bedrijven in de onderscheiden sectoren: liquiditeit en solvabiliteit. Op basis van de CBS-statistiek 'Financiën alle ondernemingen; niet-financiële sector, SBI 2008' is dat mogelijk. Deze statistiek beschrijft in groot detail de balansen en de (verkorte) winst-verlies rekening van niet-financiële bedrijven naar tweede digit SBI. Voor het onderhavige onderzoek zijn de door CBS gebruikte sectorclassificaties ingedikt.

Balans

Bij de activa wordt onderscheid gemaakt tussen langlopende vorderingen, kort lopende vordering (w.o. debiteuren), voorraden en liquide middelen. Bij de passiva gaat het om eigen vermogen, belang van derden, kortlopend vreemd vermogen, langlopende schulden, en de egalisatierekening incl. voorzieningen. In onderstaand schema is te zien hoe dat gerelateerd is aan de variabelen in de statistiek 'Financiën alle ondernemingen; niet-financiële sector, SBI 2008'.

⁶³ In de gebruikte IO-tabel zijn alleen voor de business economy gegevens per grootteklasse bekend. Voor de overige sectoren is wel het totaal voor alle bedrijven bekend, de IO-tabel dekt dus de gehele economie. Derhalve zijn de gebruikelijke IO-formules van toepassing.

Modelvariabele	Items CBS
vaste activa (incl. deelnemingen)	immateriële vaste activa + materiële vaste activa + deelnemingen totaal
langlopende vorderingen	
kortlopende vorderingen incl. debiteuren	kortlopende vorderingen + handelsdebiteuren
voorraden	
liquide middelen	
totaal activa	
eigen vermogen	
belang van derden	
kortlopend vreemd vermogen	kortlopende schulden + handelscrediteuren
langlopende schulden	
egalisatierekening incl. voorzieningen	egalisatierekening + voorzieningen
totaal passiva	

Resultatenrekening

Het rekenschema voor de resultatenrekening staat in onderstaand schema vermeld. De onderscheiden variabelen geven meer detail dan PRISMA. PRISMA geeft namelijk alleen het netto exploitatieoverschot (al dan niet gecorrigeerd voor het toegerekend loon van zelfstandigen). In termen van het schema is dat het bedrijfsresultaat minus de afschrijvingen. Daarbij moet wel bedacht worden dat afschrijvingen in PRISMA de afschrijvingen op vaste activa betreffen, terwijl het hier ook om de afschrijvingen op handelsgoederen kan gaan. Netto resultaat en winstuitkeringen zijn van belang voor de ontwikkeling van het eigen vermogen, omdat niet uitgekeerde winsten een toevoeging van het eigen vermogen zijn.

<i>Modelvariabele</i>	<i>Definitie</i>
Omzet	
Loonkosten	
Afschrijvingen	
kosten van de omzet	
Bedrijfsresultaat	omzet - (loonkosten + kosten van de omzet)
rente lasten	
Rentebaten	
overige financiële resultaten	
resultaat uit deelnemingen	resultaat uit deelnemingen binnenland + resultaat uit deelnemingen buitenland
resultaat uit deelnemingen binnenland	
resultaat uit deelnemingen buitenland	
saldo buitengewone lasten en baten	buitengewone lasten - buitengewone baten
buitengewone baten	
buitengewone lasten	

resultaat vóór belasting	bedrijfsresultaat + (rentelasten - rentebaten) + overige financiële resultaten + resultaat uit deelnemingen + saldo buitengewone lasten en baten - afschrijvingen
Vennootschapsbelasting aandeel derden	
netto resultaat	resultaat vóór belasting - (vennootschapsbelasting + aandeel derden)
Winstuitkeringen	Resultaat voor belasting - (vennootschapsbelasting + aandeel derden)

Modelvergelijkingen⁶⁴

De mutatie van de **vaste activa (incl. deelnemingen)** wordt gelijk gesteld aan de netto investeringen: bruto investeringen minus afschrijven. Beide verklarende variabelen worden aan PRISMA ontleend.

De **langlopende vorderingen** lopen (in procentuele mutaties) mee met de omzet. Een uitzondering wordt gemaakt voor de transportsector en de specialistische zakelijke diensten: in de empirische analyse hangen de langlopende vorderingen vooral samen met de rentelasten.

De **kortlopende vorderingen incl. debiteuren** lopen parallel met de omzet.

De omvang van de **voorraden** wordt berekend als de omvang van de voorraden vorig jaar, plus de voorraadvorming.

Voor de **liquide middelen** worden – afhankelijk van de sector - twee alternatieve verklarende variabelen gehanteerd (beide met een elasticiteit van één):

- omzet minus netto investeringen en voorraden: in voedings- en genotmiddelenindustrie, de chemische-, rubber- en kunststofverwerkende industrie, en de overige industrie;
- omzet minus netto investeringen in de overige sectoren

Het **eigen vermogen** ontwikkelt zich vooral in verband met niet-uitgekeerde winsten⁶⁵. Het **belang van derden** loopt mee met het eigen vermogen. De verhouding tussen belang van derden en het eigen vermogen is in de meeste sectoren laag (uitzondering: de voedings- en genotmiddelenindustrie, waar deze verhouding historische op circa 15% ligt).

De vergelijking voor het **kortlopend vreemd vermogen** is in niveaus geschat met de voorraden en de kortlopende vorderingen als verklarende variabelen (zonder constante). De elasticiteit ten opzichte van voorraden en kortlopende vorderingen is dus één.

De **langlopende schulden** lopen mee met de vaste activa (incl. deelnemingen). In principe is de elasticiteit 1, alleen voor de voedings- en genotmiddelenindustrie wordt een lagere waarde gebruikt (0,44). De reden is, dat bij de schatting van deze vergelijking voor de voedings- en genotmiddelenindustrie (in niveaus) ook de rentelasten worden meegenomen. Het aandeel van vaste activa in de verklaring van de langlopende schulden is dus kleiner dan 100%. In de praktijk wordt de ontwikkeling van de rentelasten verwaarloosd.

⁶⁴ De modelvergelijkingen zijn per sector geschat met behulp van de gewone kleinste kwadratenmethode, en vervolgens waar nodig omgezet van niveauvergelijking naar mutaties.

⁶⁵ In de praktijk worden soms tussentijds nieuwe aandelen uitgegeven, dan wel ingekocht. Dit is hier verwaarloosd.

De post **egalisatierekening incl. voorzieningen** wordt berekend als restpost om te bewerkstelligen dat het totaal van de passiva overeenkomt met het totaal van de activa.

De ontwikkeling van de **omzet** volgt die van de afzet volgens PRISMA. Die van de **loonkosten** volgt de overeenkomstige cijfers uit PRISMA echter met een elasticiteit kleiner dan een in verband met vaste lasten. Voor de **kosten van de omzet** wordt het verbruik volgens PRISMA genomen, maar met een elasticiteit kleiner dan een, omdat sprake is van vaste kosten. Het **bedrijfsresultaat** is het saldo van omzet enerzijds, en de loonkosten en de kosten van de omzet anderzijds.

Voor de **rentebaten** en **rentelasten**, de **overige financiële resultaten**, de **buitengewone lasten** en de **buitengewone baten** wordt aangenomen dat de mutaties nihil zijn⁶⁶. Voor de **resultaten uit deelneming** is aangenomen dat die het bedrijfsresultaat volgen⁶⁷. De **afschrijvingen** volgen uit PRISMA, met correcties voor extra afschrijvingen op handelsvoorraden in de handelssectoren⁶⁸.

De **winst voor belasting** volgt als definitie. Het **aandeel derden** en de **vennootschapsbelasting** volgt de winst voor belasting met de restrictie dat ze niet negatief mogen worden. De **winstuitkeringen** volgen de winst na belasting (wederom met niet-negativiteitsrestrictie⁶⁹).

Doorwerking steunmaatregelen

Bedrijven hebben een bepaalde (lager dan normale) omzet gerealiseerd, en hun aantal arbeidsplaatsen op peil gehouden. Bedrijven zijn gestut om de gevolgen van de lockdown op te vangen, bijvoorbeeld via de NOW. In geval van geen steunmaatregelen zou *ceteris paribus*:

- de winstgevenheid van bedrijven verslechteren. Hierdoor is er minder ruimte om vanuit de winst het eigen vermogen te versterken, op termijn heeft dat een ongunstige uitwerking op de solvabiliteit.
- De financiering van bedrijven extern moeten plaatsvinden (aanname: alle activiteiten blijven doorgaan, de kosten ook) door het aantrekken van (kort) vreemd vermogen. Hier door loopt de liquiditeit terug

⁶⁶ Deze posten maken voor het totaal van bedrijven (excl. financiële bedrijven en vastgoed) circa 13% van het (bruto) bedrijfsresultaat uit.

⁶⁷ Er is een kwestie voor de sector overige zakelijke diensten (SBI 77, 79, 80, 82). In 2019 zijn de resultaten uit deelneming sterk negatief. Dat is geconcentreerd in de sector verhuur van roerende goederen (SBI 77). Aangenomen is dat dit eenmalig is, en dat de resultaten uit deelneming in 2020 weer op het gemiddelde niveau van de jaren 2011 -2018 komt.

⁶⁸ In 2020 en 2021 is dat nodig omdat veel bedrijven in de handel met winkeldochters blijven zitten, denk bijvoorbeeld aan seizoengebonden modeartikelen.

⁶⁹ Omdat de resultaten uit PRISMA alle bedrijven omvat, is als fix voor de niet-rechtspersonen gerekend met een toegerekend loon van zelfstandigen. Immers de beloning van de zelfstandige is onderdeel van het bedrijfsresultaat, terwijl voor de directeur-grotaandeelhouder van een BV zijn loon een kostenpost vormt.

Bijlage 2 Detailuitkomsten per sector, basisraming

Tabel 26 toegevoegde waarde per sector basisraming (mutaties in %)

		2020	2021	2022	gemiddeld 2023/2025
landbouw	01	1.4	0.2	0.6	1.0
bosbouw	02	-1.2	1.5	0.7	2.7
visserij	03	-2.4	2.8	0.9	2.7
delfstoffenwinning	B	-22.5	-13.9	-12.6	-16.3
voedings-, genotmiddelenindustrie	10-12	0.7	-1.8	-1.5	3.4
textiel-, kleding-, lederindustrie	13-15	-14.1	4.5	7.7	2.3
houtindustrie	16	-4.3	3.1	5.8	2.7
papierindustrie	17	-3.6	0.1	0.4	0.8
grafische industrie	18	-4.5	2.3	3.3	2.1
aardolie-industrie	19	-10.9	-8.3	-26.8	2.0
chemische industrie	20	0.3	0.5	1.8	1.9
farmaceutische industrie	21	-4.8	3.2	1.0	1.6
rubber- en kunststofproductindustrie	22	-3.8	0.5	1.2	1.7
bouwmaterialenindustrie	23	-5.0	5.2	7.0	2.1
basismetalenindustrie	24	-14.4	4.4	8.6	1.2
metaalproductenindustrie	25	-7.0	3.2	4.5	1.4
elektrotechnische industrie	26	-1.9	1.4	0.2	2.1
elektrische apparatenindustrie	27	-4.6	1.1	2.2	2.4
machine-industrie	28	2.5	2.1	1.2	2.5
auto- en aanhangwagenindustrie	29	-25.6	10.0	17.1	2.5
overige transportmiddelenindustrie	30	-17.3	3.9	9.7	2.0
overige industrie en reparatie	31-33	-10.4	3.8	6.7	0.8
energiebedrijven	D	-1.7	-1.0	1.5	1.4
waterleidingbedrijven	36	-4.4	0.8	2.5	1.4
riolering, afvalbeheer en sanering	37-39	-0.9	4.3	0.9	2.4
algemene bouw en projectontwikkeling	41	-5.4	0.0	2.9	2.3
grond-, water- en wegenbouw	42	-5.0	0.3	3.2	2.6
gespecialiseerde bouw	43	-1.0	0.5	3.3	2.1
autohandel en -reparatie	45	-12.1	4.4	7.7	0.9
groothandel en handelsbemiddeling	46	0.1	3.0	4.6	1.4
detailhandel (niet in auto's)	47	4.7	1.6	2.4	1.3
vervoer over land	49	-8.7	2.9	5.5	1.1
vervoer over water	50	-8.9	2.3	5.1	1.4
vervoer door de lucht	51	-14.1	2.0	2.0	3.5
opslag, dienstverlening voor vervoer	52	-5.5	1.5	3.3	1.5
post en koeriers	53	-1.9	5.5	4.6	1.3
horeca	I	-31.4	14.7	22.8	1.7
uitgeverijen	58	-4.2	0.8	2.8	0.5
film, tv en radio	59, 60	-7.8	2.8	4.5	1.2
telecommunicatie	61	0.0	4.8	5.0	5.2
it- en informatiedienstverlening	62-63	0.6	0.7	1.3	1.7
bankwezen	64	1.1	0.3	1.0	0.3
verzekeraars en pensioenfondsen	65	-3.6	0.9	0.5	2.0
overige financiële dienstverlening	66	-0.4	2.4	0.9	0.9
verhuur en handel van onroerend goed	L	2.5	-2.8	1.4	1.3
juridisch en managementadvies	69-70	0.7	4.3	3.0	2.0
architecten-, ingenieursbureaus e.d.	71	1.4	-0.2	1.4	1.1
research	72	-4.7	0.9	2.6	2.2
reclamewezen en marktonderzoek	73	-2.6	2.9	4.0	1.3
overige professionele diensten	74-75	-0.4	7.4	4.9	1.2
verhuur van roerende goederen	77	2.6	0.0	2.1	2.5
uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	78	-16.7	7.7	6.9	2.1
reisbureaus, reisorganisatie en -info	79	-59.8	49.6	62.5	2.9
schoonmaakbedrijven, hoveniers e.d.	81	-1.8	0.6	2.2	1.2
rest zakelijke diensten	80, 82	-0.4	-1.0	3.6	0.7
openbaar bestuur en overheidsdiensten	O	2.8	3.8	0.3	0.6
onderwijs	P	-1.0	0.6	0.1	0.5
gezondheidszorg	86	-7.1	2.9	4.0	2.3
verzorging en welzijn	87-88	-6.3	2.6	4.1	2.4
kunst, cultuur en kansspelen	90-92	-26.5	11.5	18.5	1.1
sport en recreatie	93	-22.4	8.1	14.1	1.8
overige dienstverlening	94 -96	-24.6	10.1	16.6	0.6
huishoudens en extraterritoriale organisati	T, U	-13.0	-3.2	4.1	1.7
totaal	A -U	-3.7	2.2	3.5	1.5

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 27 arbeidsvolume per sector basisraming (mutaties in %)

		2020	2021	2022	gemiddeld 2023/2025
landbouw	01	-1.8	-2.1	-5.3	-0.7
bosbouw	02	-2.0	0.7	-0.9	-0.8
visserij	03	-7.1	-11.4	-6.8	-0.1
delfstoffenwinning	B	-4.6	-8.8	-19.8	-5.9
voedings-, genotmiddelenindustrie	10-12	3.4	-1.2	-3.5	0.8
textiel-, kleding-, lederindustrie	13-15	-21.3	1.5	2.5	0.9
houtindustrie	16	-2.2	0.1	-4.7	0.5
papierindustrie	17	-5.7	-1.0	-3.5	-0.5
grafische industrie	18	-4.6	-0.8	-5.3	1.0
aardolie-industrie	19	1.9	-0.6	1.1	0.5
chemische industrie	20	-3.1	-1.5	-0.5	-0.5
farmaceutische industrie	21	1.3	0.5	-2.6	-1.4
rubber- en kunststofproductindustrie	22	1.5	-1.0	-2.1	0.2
bouwmaterialenindustrie	23	-7.2	-0.3	1.4	0.5
basismetaalindustrie	24	-13.6	0.6	0.7	-0.9
metaalproductenindustrie	25	-8.7	2.1	1.0	0.2
elektrotechnische industrie	26	-6.7	-0.8	-3.2	0.5
elektrische apparatenindustrie	27	-8.6	-7.2	-2.7	-1.4
machine-industrie	28	-4.5	-1.7	-3.7	-0.6
auto- en aanhangwagenindustrie	29	-22.3	0.4	0.5	0.0
overige transportmiddelenindustrie	30	-22.7	3.8	7.5	5.3
overige industrie en reparatie	31-33	-2.0	1.8	2.8	-0.4
energiebedrijven	D	-3.0	-4.8	-3.5	-0.5
waterleidingbedrijven	36	-0.5	-0.1	-0.7	0.4
riolering, afvalbeheer en sanering	37-39	-1.8	1.5	-0.3	1.1
algemene bouw en projectontwikkeling	41	-7.7	-0.3	0.7	0.8
grond-, water- en wegenbouw	42	0.6	1.4	1.8	0.6
gespecialiseerde bouw	43	7.0	-0.3	1.3	0.6
autohandel en -reparatie	45	-8.2	5.6	6.1	0.1
groothandel en handelsbemiddeling	46	-2.5	1.9	-4.3	0.3
detailhandel (niet in auto's)	47	-1.4	0.8	1.3	0.2
vervoer over land	49	-2.8	1.9	1.1	0.3
vervoer over water	50	-3.0	0.4	0.0	-0.3
vervoer door de lucht	51	-2.2	-0.3	-2.2	1.5
opslag, dienstverlening voor vervoer	52	0.2	-0.2	-0.7	0.2
post en koeriers	53	-3.0	-1.5	-0.5	0.2
horeca	I	-27.6	12.1	17.9	1.3
uitgeverijen	58	-5.1	1.4	1.0	0.5
film, tv en radio	59, 60	-2.8	0.3	0.2	0.8
telecommunicatie	61	-7.2	3.1	1.7	2.2
it- en informatiedienstverlening	62-63	2.1	0.8	-3.0	0.7
bankwezen	64	2.3	0.1	0.1	-0.2
verzekeraars en pensioenfondsen	65	2.5	0.2	-0.7	-0.2
overige financiële dienstverlening	66	1.8	-1.5	-4.1	-0.2
verhuur en handel van onroerend goed	L	3.9	-3.1	-2.3	0.1
juridisch en managementadvies	69-70	-1.8	0.0	-2.4	1.2
architecten-, ingenieursbureaus e.d.	71	-3.5	-0.4	-0.9	1.3
research	72	-1.9	0.6	0.7	1.7
reclamewezen en marktonderzoek	73	-3.3	0.6	-2.6	0.4
overige professionele diensten	74-75	-5.8	4.0	-1.8	1.1
verhuur van roerende goederen	77	0.6	-1.7	-2.4	1.5
uitzendbureaus en arbeidsbemiddeling	78	-12.4	6.9	6.8	1.4
reisbureaus, reisorganisatie en -info	79	-20.6	46.8	57.7	3.2
schoonmaakbedrijven, hoveniers e.d.	81	3.4	-1.3	-2.5	1.1
rest zakelijke diensten	80, 82	1.6	-0.1	-3.5	0.3
openbaar bestuur en overheidsdiensten	O	1.8	4.5	-0.4	0.5
onderwijs	P	-2.6	3.7	-0.4	0.5
gezondheidszorg	86	0.5	2.0	2.1	2.4
verzorging en welzijn	87-88	1.0	1.5	2.2	2.3
kunst, cultuur en kansspelen	90-92	-19.2	11.0	14.4	0.4
sport en recreatie	93	6.7	7.9	9.1	3.4
overige dienstverlening	94 -96	-5.1	7.0	11.5	1.1
huishoudens en extraterritoriale organisati	T, U	10.9	-1.1	-0.6	2.9
totaal	A -U	-3.2	2.2	1.4	0.9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Bijlage 3 Detailuitkomsten per regio, basisraming

Tabel 28 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, landbouw, bosbouw en visserij, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	0.7	-0.3	0.1	0.6
Friesland	-0.3	-0.4	-0.1	0.7
Drenthe	-2.9	-2.2	-1.5	-0.1
Overijssel	3.2	1.6	1.9	2.2
Flevoland	3.1	1.3	1.5	1.7
Gelderland	0.1	-0.5	0.1	1.0
Utrecht	1.3	0.0	0.8	1.3
Noord-Holland	0.4	-0.1	0.1	0.7
Zuid-Holland	1.7	0.6	0.8	1.2
Zeeland	2.2	0.9	1.1	1.5
Noord-Brabant	0.9	0.1	0.4	0.9
Limburg	3.8	1.1	1.2	1.3
Extra-Regio	1.5	0.6	0.8	1.3
Nederland	1.3	0.3	0.6	1.0
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-0.8	-2.6	-4.6	-0.6
Friesland	-2.5	-3.1	-6.0	-1.3
Drenthe	-6.2	-5.3	-8.1	-2.8
Overijssel	-0.2	-1.9	-4.3	-0.1
Flevoland	0.1	-1.2	-4.5	-0.1
Gelderland	-2.4	-2.7	-5.7	-0.9
Utrecht	-8.3	-5.4	-8.1	-2.1
Noord-Holland	-2.4	-2.6	-5.9	-1.2
Zuid-Holland	-0.8	-1.3	-4.7	-0.1
Zeeland	0.1	-0.8	-4.1	0.3
Noord-Brabant	0.5	-1.1	-4.3	0.0
Limburg	-1.5	-1.8	-5.2	-0.5
Extra-Regio	-0.8	-1.3	-4.5	0.0
Nederland	-1.5	-2.1	-5.2	-1.7

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 29 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, delfstoffenwinning, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-12.9	-6.6	-6.3	-11.9
Friesland	-28.7	-20.8	-19.4	-22.5
Drenthe	-29.4	-21.7	-20.4	-23.6
Overijssel	-29.9	-22.2	-20.9	-24.3
Flevoland	0.0	0.0	0.0	0.0
Gelderland	-29.9	-22.2	-20.9	-24.3
Utrecht	-24.0	-13.8	-12.6	-16.2
Noord-Holland	-25.3	-14.7	-13.6	-17.1
Zuid-Holland	-24.7	-14.2	-13.0	-16.7
Zeeland	-24.3	-13.9	-12.6	-16.3
Noord-Brabant	-25.2	-14.5	-13.6	-17.1
Limburg	-24.2	-14.0	-12.7	-16.4
Extra-Regio	-22.7	-14.6	-13.2	-16.8
Nederland	-22.5	-13.9	-12.6	-15.4
totaal arbeidsvolume				
Groningen	77.7	14.8	-2.3	5.3
Friesland	-14.3	-17.1	-26.2	-12.4
Drenthe	-8.5	-10.6	-21.7	-8.0
Overijssel	-7.7	-10.9	-21.4	-7.9
Flevoland	0.0	0.0	0.0	0.0
Gelderland	-10.6	-10.8	-23.2	-9.0
Utrecht	0.0	0.0	0.0	0.0
Noord-Holland	-13.9	-14.3	-24.6	-10.6
Zuid-Holland	-8.6	-11.5	-22.2	-8.7
Zeeland	-6.8	-11.0	-21.3	-7.8
Noord-Brabant	-12.9	-15.1	-24.8	-10.9
Limburg	-18.3	-12.8	-24.9	-9.1
Extra-Regio	-6.2	-10.7	-21.0	-7.5
Nederland	-4.6	-8.8	-19.6	-9.4

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 30 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, industrie, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-12.7	-3.6	-1.0	0.9
Friesland	-8.1	-2.7	0.5	0.4
Drenthe	-9.1	-2.9	-1.6	-1.2
Overijssel	-2.8	2.3	3.2	2.5
Flevoland	-2.4	2.9	3.6	3.0
Gelderland	-4.9	0.3	1.5	1.1
Utrecht	-5.9	-0.2	0.9	0.8
Noord-Holland	-2.6	2.7	3.4	2.8
Zuid-Holland	-3.6	2.0	2.6	2.1
Zeeland	-1.7	3.1	3.8	2.9
Noord-Brabant	-2.2	2.9	3.6	2.8
Limburg	-3.9	1.8	2.4	1.9
Extra-Regio	-2.5	3.1	3.9	3.2
Nederland	-3.8	1.7	2.6	2.2
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-7.5	-1.6	-2.3	-1.0
Friesland	-10.6	-5.6	-5.9	-4.4
Drenthe	-10.0	-4.8	-5.2	-4.0
Overijssel	-6.2	-1.0	-1.6	-0.6
Flevoland	-5.4	0.0	-0.9	0.0
Gelderland	-5.9	-1.1	-1.8	-1.0
Utrecht	-6.8	-1.8	-2.2	-1.1
Noord-Holland	-1.4	1.9	1.2	1.5
Zuid-Holland	-4.1	0.6	-0.1	0.5
Zeeland	-4.3	0.5	-0.3	0.4
Noord-Brabant	-3.7	1.0	0.3	0.9
Limburg	-5.1	0.2	-0.5	0.4
Extra-Regio	-3.6	1.2	0.4	1.1
Nederland	-4.9	-0.1	-0.8	-0.2

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 31 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, nutsbedrijven, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-1.4	0.7	1.5	1.7
Friesland	-8.9	-5.9	-4.5	-3.2
Drenthe	-6.2	-4.3	-3.4	-3.0
Overijssel	-4.0	-2.5	-1.3	-0.9
Flevoland	-0.3	1.6	2.3	2.4
Gelderland	-1.9	0.0	1.0	1.4
Utrecht	-5.8	-1.8	-0.8	0.3
Noord-Holland	6.0	5.4	5.9	5.2
Zuid-Holland	-1.8	0.0	0.9	1.0
Zeeland	-1.9	0.2	1.0	1.3
Noord-Brabant	-2.1	0.1	0.8	1.0
Limburg	-8.8	-1.2	-0.1	1.1
Extra-Regio	-0.5	1.3	2.1	2.2
Nederland	-1.6	0.5	1.4	1.6
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-8.0	-5.2	-6.3	-3.7
Friesland	-20.0	-16.8	-16.0	-11.4
Drenthe	3.0	-2.4	-0.4	-0.6
Overijssel	0.0	0.1	-0.5	1.2
Flevoland	-11.3	-10.3	-5.6	-3.2
Gelderland	-3.4	-3.3	-3.7	-1.9
Utrecht	-5.2	-5.1	-4.9	-2.3
Noord-Holland	5.6	3.6	2.8	4.0
Zuid-Holland	1.3	0.5	0.0	1.5
Zeeland	-0.2	-1.3	-2.1	-0.8
Noord-Brabant	-7.8	-3.6	-5.0	-1.5
Limburg	-9.4	-4.5	-4.9	-1.3
Extra-Regio	4.2	3.6	2.5	3.6
Nederland	-2.1	-1.4	-1.8	-0.2

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 32 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, bouwnijverheid, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-8.8	-4.1	-0.6	-0.6
Friesland	-6.5	-2.8	0.4	-0.1
Drenthe	-11.6	-6.4	-2.4	-1.5
Overijssel	-1.3	1.0	3.8	2.5
Flevoland	-12.3	-4.2	-0.8	-0.5
Gelderland	-4.9	-1.8	0.9	-0.1
Utrecht	-3.1	0.1	3.0	2.1
Noord-Holland	0.9	3.4	6.2	4.8
Zuid-Holland	-1.5	1.1	3.9	2.6
Zeeland	-6.2	-2.3	0.2	-0.6
Noord-Brabant	-3.7	0.5	3.1	2.4
Limburg	-5.3	-0.7	1.8	1.4
Extra-Regio	0.3	3.2	5.8	4.4
Nederland	-3.1	0.3	3.1	2.4
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-5.5	-4.0	-1.7	-1.2
Friesland	-2.3	-3.2	-1.8	-2.0
Drenthe	-8.4	-7.9	-5.6	-4.3
Overijssel	1.3	-0.4	0.9	0.2
Flevoland	1.2	-0.4	0.7	0.0
Gelderland	-1.8	-3.3	-1.8	-2.2
Utrecht	1.5	0.0	1.4	1.0
Noord-Holland	3.9	1.8	3.0	2.1
Zuid-Holland	1.5	0.2	1.4	0.8
Zeeland	-4.0	-1.9	-1.5	-0.7
Noord-Brabant	4.0	1.7	2.9	1.9
Limburg	1.9	0.5	1.6	1.1
Extra-Regio	5.0	3.0	4.1	3.1
Nederland	1.2	-0.2	1.1	0.7

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 33 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, handel, transport en horeca, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-6.4	2.0	4.3	0.3
Friesland	-5.0	3.1	5.2	1.0
Drenthe	-7.0	2.2	4.6	0.9
Overijssel	-5.2	3.2	5.6	1.4
Flevoland	-4.2	4.0	6.2	1.8
Gelderland	-5.8	2.8	5.2	1.1
Utrecht	-3.3	4.5	6.7	2.2
Noord-Holland	-5.5	2.8	5.0	0.7
Zuid-Holland	-4.5	3.8	5.9	1.6
Zeeland	-4.3	3.9	6.1	1.7
Noord-Brabant	-3.5	4.3	6.6	2.0
Limburg	-4.2	3.9	6.1	1.7
Extra-Regio	-4.8	3.5	5.7	1.3
Nederland	-4.7	3.5	5.7	2.5
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-8.6	1.0	0.3	-1.5
Friesland	-10.2	0.3	0.0	-1.3
Drenthe	-12.1	-0.2	-0.3	-1.3
Overijssel	-9.0	2.0	1.4	-0.2
Flevoland	-6.0	4.0	3.3	1.2
Gelderland	-8.2	2.6	1.7	0.1
Utrecht	-6.4	3.7	3.0	0.9
Noord-Holland	-8.8	1.1	0.6	-1.1
Zuid-Holland	-5.6	4.3	3.5	1.4
Zeeland	-6.3	3.9	3.1	1.1
Noord-Brabant	-4.4	4.3	3.8	1.3
Limburg	-6.4	3.7	3.0	1.0
Extra-Regio	-6.3	4.0	3.3	1.2
Nederland	-7.1	3.0	2.3	0.9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 34 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, informatie en communicatie, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-2.2	-0.1	0.6	0.7
Friesland	-14.4	-9.0	-6.9	-4.1
Drenthe	-15.6	-9.9	-7.0	-3.5
Overijssel	-4.2	-1.6	-0.7	-0.4
Flevoland	1.0	2.9	3.4	3.2
Gelderland	-3.6	-0.4	0.7	1.3
Utrecht	-0.2	1.8	2.5	2.4
Noord-Holland	0.6	2.5	3.1	2.9
Zuid-Holland	-0.1	1.9	2.5	2.4
Zeeland	1.3	3.1	4.0	3.5
Noord-Brabant	0.8	2.6	3.2	3.0
Limburg	-1.2	1.1	1.6	1.6
Extra-Regio	0.8	2.8	3.4	3.2
Nederland	-0.5	1.7	2.4	2.4
totaal arbeidsvolume				
Groningen	3.0	1.7	-0.6	1.8
Friesland	-10.7	-5.2	-7.0	-2.2
Drenthe	-13.9	-10.3	-11.6	-6.1
Overijssel	-3.1	-2.4	-5.5	-2.5
Flevoland	1.6	1.7	-1.4	1.3
Gelderland	-2.7	-0.9	-3.6	-0.2
Utrecht	2.5	2.1	-1.0	1.6
Noord-Holland	1.0	1.5	-1.7	1.0
Zuid-Holland	0.2	1.1	-2.3	0.7
Zeeland	1.0	1.2	-1.9	0.7
Noord-Brabant	0.1	1.3	-1.8	1.0
Limburg	1.2	1.3	-1.9	0.8
Extra-Regio	1.4	2.0	-1.3	1.4
Nederland	0.3	1.0	-2.1	0.0

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 35 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, financiële dienstverlening, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	1.9	2.3	2.6	2.1
Friesland	4.5	3.7	3.4	2.6
Drenthe	0.4	0.8	0.9	0.6
Overijssel	1.5	2.0	2.1	1.8
Flevoland	1.8	2.2	2.4	2.1
Gelderland	3.9	2.7	3.6	2.8
Utrecht	0.4	1.2	1.4	1.2
Noord-Holland	-2.8	-1.8	-1.6	-1.7
Zuid-Holland	3.3	3.1	3.1	2.5
Zeeland	7.5	4.8	4.7	3.2
Noord-Brabant	1.5	2.2	2.4	2.1
Limburg	1.4	1.8	2.0	1.7
Extra-Regio	0.6	1.4	1.6	1.5
Nederland	0.1	0.7	0.9	0.8
totaal arbeidsvolume				
Groningen	2.4	0.2	-0.8	0.4
Friesland	10.7	2.4	2.5	2.2
Drenthe	-2.9	-3.5	-4.2	-2.4
Overijssel	3.4	0.3	-0.3	0.7
Flevoland	4.9	1.5	0.4	1.0
Gelderland	2.7	0.3	-0.8	0.3
Utrecht	1.2	-0.7	-1.7	-0.4
Noord-Holland	1.4	-1.0	-2.0	-0.9
Zuid-Holland	2.1	-0.1	-1.1	0.0
Zeeland	1.0	-0.7	-1.6	-0.5
Noord-Brabant	5.3	1.6	0.5	1.1
Limburg	4.5	-0.1	-0.8	-0.4
Extra-Regio	1.3	-0.8	-1.6	-0.5
Nederland	2.5	-0.2	-1.1	-0.3

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 36 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, verhuur en handel van onroerend goed, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	0.7	-4.5	-0.2	-0.3
Friesland	-0.7	-5.6	-1.2	-1.0
Drenthe	-4.6	-7.1	-2.0	-0.9
Overijssel	0.2	-4.8	-0.5	-0.5
Flevoland	3.5	-2.2	2.1	1.7
Gelderland	1.4	-3.9	0.4	0.3
Utrecht	0.7	-4.2	0.0	-0.1
Noord-Holland	4.3	-1.3	2.9	2.6
Zuid-Holland	2.7	-2.6	1.6	1.4
Zeeland	2.5	-2.9	1.3	1.0
Noord-Brabant	3.4	-2.2	2.1	1.7
Limburg	3.3	-2.3	2.0	1.6
Extra-Regio	3.9	-1.7	2.6	2.2
Nederland	2.5	-2.8	1.4	1.3
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-1.7	-8.1	-7.0	-3.9
Friesland	0.8	-6.0	-5.0	-2.1
Drenthe	-3.0	-6.6	-5.0	-1.3
Overijssel	-1.1	-7.5	-6.2	-2.8
Flevoland	-0.9	-6.0	-5.4	-2.2
Gelderland	4.3	-3.6	-2.9	-0.6
Utrecht	1.5	-4.9	-4.5	-1.8
Noord-Holland	5.0	-1.2	-0.5	1.9
Zuid-Holland	5.7	-2.5	-1.8	0.5
Zeeland	-1.2	-6.9	-6.3	-3.3
Noord-Brabant	6.1	-2.3	-1.5	0.7
Limburg	4.4	-3.8	-3.0	-0.8
Extra-Regio	8.1	-0.2	0.3	2.3
Nederland	3.8	-3.3	-2.5	-0.6

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 37 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, zakelijke dienstverlening, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-11.1	1.8	2.8	-0.4
Friesland	-6.8	4.1	5.2	1.3
Drenthe	-5.2	3.3	6.1	1.4
Overijssel	-9.1	3.7	4.8	1.7
Flevoland	-3.3	7.4	8.4	4.0
Gelderland	-10.0	2.9	4.4	1.3
Utrecht	-6.8	4.9	5.6	1.8
Noord-Holland	-7.6	3.7	4.6	0.7
Zuid-Holland	-5.2	5.7	6.7	2.6
Zeeland	-5.7	5.7	6.5	2.5
Noord-Brabant	-5.9	5.6	6.5	2.5
Limburg	-5.3	6.1	7.0	3.0
Extra-Regio	-5.8	5.9	6.8	2.8
Nederland	-6.8	4.7	5.7	2.8
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-11.3	-0.9	-2.0	-1.7
Friesland	-11.6	-1.8	-2.4	-2.1
Drenthe	-10.7	-0.2	-0.7	-0.3
Overijssel	-7.3	1.7	1.5	1.2
Flevoland	-4.2	4.3	3.2	2.4
Gelderland	-7.1	2.3	1.4	1.1
Utrecht	-3.5	4.1	3.3	2.2
Noord-Holland	-5.8	2.1	1.1	0.2
Zuid-Holland	-2.5	4.7	3.7	2.4
Zeeland	-4.6	3.6	2.6	1.7
Noord-Brabant	-4.4	3.7	2.7	1.7
Limburg	-4.5	3.6	2.6	1.7
Extra-Regio	-4.2	4.1	3.1	2.2
Nederland	-5.2	3.0	2.1	1.5

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 38 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, overheid en zorg, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-3.3	1.8	1.0	0.7
Friesland	-3.4	1.7	1.0	0.8
Drenthe	-2.1	2.8	1.9	1.4
Overijssel	-5.0	0.4	-0.1	0.0
Flevoland	-0.4	3.8	3.0	2.3
Gelderland	-2.3	2.7	1.9	1.4
Utrecht	-2.2	2.6	1.8	1.3
Noord-Holland	-2.4	2.4	1.6	1.1
Zuid-Holland	-1.6	3.1	2.3	1.7
Zeeland	-1.1	3.4	2.5	1.9
Noord-Brabant	-1.6	3.1	2.2	1.6
Limburg	-2.0	2.9	2.1	1.5
Extra-Regio	-2.1	2.8	2.0	1.4
Nederland	-2.2	2.6	1.8	1.5
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-0.8	2.4	0.7	1.5
Friesland	-0.8	1.8	0.0	0.6
Drenthe	-1.0	2.1	0.2	1.0
Overijssel	-3.0	0.4	-1.1	0.1
Flevoland	2.0	4.1	2.2	2.6
Gelderland	-0.8	2.5	0.7	1.6
Utrecht	0.6	3.1	1.2	1.7
Noord-Holland	-0.7	2.0	0.0	0.5
Zuid-Holland	1.5	3.7	1.7	2.0
Zeeland	2.3	3.7	2.1	2.2
Noord-Brabant	0.9	3.4	1.5	1.9
Limburg	1.1	3.4	1.5	1.9
Extra-Regio	0.7	3.4	1.4	1.9
Nederland	0.1	2.8	0.9	1.3

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 39 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, cultuur, recreatie en overige diensten, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
toegevoegde waarde				
Groningen	-29.6	3.1	10.2	-3.0
Friesland	-28.0	4.7	11.5	-2.4
Drenthe	-29.1	3.4	10.3	-3.1
Overijssel	-30.1	2.7	10.1	-2.8
Flevoland	-22.1	11.8	18.3	2.5
Gelderland	-26.6	6.2	12.9	-1.6
Utrecht	-23.5	10.1	16.7	1.4
Noord-Holland	-21.9	12.0	18.7	2.8
Zuid-Holland	-23.0	10.7	17.2	1.6
Zeeland	-22.4	11.5	18.0	2.2
Noord-Brabant	-25.6	8.2	14.6	-0.2
Limburg	-23.4	10.0	16.6	1.1
Extra-Regio	-22.1	12.1	18.7	2.9
Nederland	-24.2	9.4	16.1	4.8
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-6.3	7.0	10.7	0.4
Friesland	-15.1	-0.1	4.0	-3.9
Drenthe	-9.9	3.9	7.2	-2.3
Overijssel	-11.7	3.1	6.9	-2.1
Flevoland	-4.6	9.4	12.6	2.2
Gelderland	-11.5	3.0	7.0	-1.8
Utrecht	-6.3	8.3	11.8	1.7
Noord-Holland	-3.3	10.5	13.8	3.2
Zuid-Holland	-4.2	9.6	12.9	2.3
Zeeland	-4.9	9.2	12.4	2.1
Noord-Brabant	-4.9	8.7	12.1	1.7
Limburg	-7.3	7.0	10.3	0.4
Extra-Regio	-3.5	10.7	13.9	3.2
Nederland	-6.3	7.9	11.4	3.9

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 40 toegevoegde waarde per COROP, totale economie, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
Oost-Groningen	-10.7	-2.6	-0.7	-0.9
Delfzijl en omgeving	-15.4	-4.7	-1.6	-0.9
Overig Groningen	-4.4	0.9	1.7	0.2
Noord-Friesland	-3.3	1.5	3.0	1.3
Zuidwest-Friesland	-11.8	-4.8	-2.5	-2.8
Zuidoost-Friesland	-5.6	0.9	2.3	0.5
Noord-Drenthe	-5.9	-0.3	1.8	0.4
Zuidoost-Drenthe	-6.9	-0.8	0.6	-0.5
Zuidwest-Drenthe	-7.7	-0.3	1.2	0.3
Noord-Overijssel	-5.5	0.6	2.0	0.8
Zuidwest-Overijssel	-6.8	-0.3	1.3	0.1
Twente	-3.5	2.0	3.3	1.5
Veluwe	-2.8	2.4	3.8	1.8
Achterhoek	-4.8	0.8	2.2	0.8
Arnhem/Nijmegen	-4.9	1.5	2.7	1.0
Zuidwest-Gelderland	-8.6	-0.7	1.2	0.0
Utrecht	-3.4	2.4	3.6	1.6
Kop van Noord-Holland	-2.7	2.5	3.7	1.8
Alkmaar en omgeving	-3.0	2.5	3.7	1.7
IJmond	-2.1	2.2	3.6	1.4
Agglomeratie Haarlem	-4.3	2.0	3.3	1.1
Zaanstreek	-2.8	2.8	4.3	1.9
Groot-Amsterdam	-4.0	1.9	3.2	1.0
Het Gooi en Vechtstreek	-2.9	2.7	4.1	1.8
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	-3.4	2.3	3.5	1.4
Agglomeratie 's-Gravenhage	-3.2	3.1	4.1	1.9
Delft en Westland	-3.0	2.3	3.5	1.5
Oost-Zuid-Holland	-2.1	2.9	4.3	2.0
Groot-Rijnmond	-3.0	3.1	4.3	2.0
Zuidoost-Zuid-Holland	-3.1	2.6	4.1	1.8
Zeeuwsch-Vlaanderen	-2.4	2.5	3.8	1.9
Overig Zeeland	-2.3	2.6	3.9	1.9
West-Noord-Brabant	-2.5	3.1	4.4	2.2
Midden-Noord-Brabant	-3.3	2.8	4.0	1.8
Noordoost-Noord-Brabant	-2.5	2.8	4.1	2.1
Zuidoost-Noord-Brabant	-2.7	3.0	4.2	2.2
Noord-Limburg	-3.1	2.6	3.8	1.7
Midden-Limburg	-3.1	2.5	3.8	1.9
Zuid-Limburg	-3.5	2.6	3.7	1.8
Flevoland	-2.5	3.5	4.8	2.4
Extra-Regio	-20.5	-12.0	-10.8	-12.8
Nederland	-3.8	2.3	3.5	1.5

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Tabel 41 arbeidsvolume per COROP, totale economie, basisraming (mutaties in %)

	2020	2021	2022	2023/2025
Oost-Groningen	-8.5	-2.1	-2.3	-1.8
Delfzijl en omgeving	-11.2	-3.1	-2.6	-1.5
Overig Groningen	-3.5	1.7	0.5	0.4
Noord-Friesland	-5.3	0.0	-0.7	-0.6
Zuidwest-Friesland	-10.2	-4.1	-4.3	-3.8
Zuidoost-Friesland	-6.7	-0.3	-0.9	-0.9
Noord-Drenthe	-4.5	0.7	-0.1	-0.1
Zuidoost-Drenthe	-7.5	-1.2	-1.8	-1.6
Zuidwest-Drenthe	-10.8	-2.3	-2.6	-1.4
Noord-Overijssel	-5.5	0.2	-0.3	-0.3
Zuidwest-Overijssel	-12.7	-4.0	-3.9	-2.1
Twente	-3.2	1.9	1.1	0.6
Veluwe	-3.0	2.2	1.4	0.9
Achterhoek	-6.2	-0.3	-0.9	-0.8
Arnhem/Nijmegen	-3.4	2.3	1.3	0.7
Zuidwest-Gelderland	-11.5	-2.0	-2.5	-1.2
Utrecht	-2.4	2.8	2.0	1.3
Kop van Noord-Holland	-2.6	2.4	1.4	1.0
Alkmaar en omgeving	-2.0	2.8	1.9	1.1
IJmond	-0.7	3.5	2.6	1.6
Agglomeratie Haarlem	-2.6	3.1	2.2	1.0
Zaanstreek	-0.2	3.8	3.2	1.7
Groot-Amsterdam	-4.6	1.3	0.5	-0.2
Het Gooi en Vechtstreek	-2.6	3.2	2.2	1.4
Agglomeratie Leiden en Bollenstreek	-0.6	3.4	2.4	1.4
Agglomeratie 's-Gravenhage	-1.5	3.6	2.6	1.7
Delft en Westland	-3.6	2.1	0.9	0.7
Oost-Zuid-Holland	-1.6	3.4	2.5	1.6
Groot-Rijnmond	-1.8	3.7	2.8	1.9
Zuidoost-Zuid-Holland	-1.6	3.1	2.4	1.4
Zeeuwsch-Vlaanderen	-2.9	2.6	1.7	1.2
Overig Zeeland	-2.9	2.6	1.8	1.2
West-Noord-Brabant	-2.0	3.4	2.5	1.7
Midden-Noord-Brabant	-2.1	3.0	2.2	1.2
Noordoost-Noord-Brabant	-1.6	3.2	2.4	1.6
Zuidoost-Noord-Brabant	-2.5	2.9	2.0	1.4
Noord-Limburg	-3.3	2.7	1.7	1.2
Midden-Limburg	-3.5	2.2	1.4	0.8
Zuid-Limburg	-2.7	2.9	1.9	1.3
Flevoland	-2.5	3.3	2.3	1.6
Extra-Regio	-1.0	-0.3	-3.8	0.3
Nederland	-3.3	2.3	1.5	1.0

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Bijlage 4 Detailuitkomsten per grootteklase, basisraming

Tabel 42 toegevoegde waarde per grootteklase in de business economy, basisraming (mutaties in %)

		2020	2021	2022	gemiddeld 2023/2025
landbouw, bosbouw en visserij	klein	1.4	0.1	0.6	1.1
landbouw, bosbouw en visserij	midden	0.8	1.1	0.5	1.2
landbouw, bosbouw en visserij	MKB	1.3	0.1	0.6	1.1
landbouw, bosbouw en visserij	groot	-0.5	3.1	0.5	1.8
landbouw, bosbouw en visserij	totaal	1.2	0.3	0.6	1.1
industrie	klein	-4.9	2.0	3.5	2.0
industrie	midden	-3.9	3.4	3.3	2.3
industrie	MKB	-4.5	2.6	3.4	2.2
industrie	groot	-4.2	2.1	3.2	1.7
industrie	totaal	-4.3	2.2	3.3	1.8
nutsbedrijven	klein	1.8	0.6	0.0	2.0
nutsbedrijven	midden	0.6	2.3	0.7	2.2
nutsbedrijven	MKB	1.2	1.4	0.4	2.1
nutsbedrijven	groot	-2.0	0.2	1.5	1.6
nutsbedrijven	totaal	-1.4	0.4	1.3	1.7
bouw	klein	-2.6	0.0	3.2	2.4
bouw	midden	-2.6	-0.3	2.9	2.4
bouw	MKB	-2.6	-0.1	3.1	2.4
bouw	groot	-2.9	0.2	3.0	2.5
bouw	totaal	-2.7	0.0	3.1	2.4
handel, vervoer en horeca (*)	klein	-1.1	2.7	4.3	1.2
handel, vervoer en horeca (*)	midden	-4.6	3.0	5.3	1.2
handel, vervoer en horeca (*)	MKB	-1.8	2.7	4.5	1.2
handel, vervoer en horeca (*)	groot	-2.2	2.4	4.1	1.3
handel, vervoer en horeca (*)	totaal	-2.0	2.6	4.3	1.3
informatie en communicatie	klein	0.3	-2.2	0.1	0.9
informatie en communicatie	midden	1.3	-2.7	-0.9	0.6
informatie en communicatie	MKB	0.5	-2.3	-0.1	0.8
informatie en communicatie	groot	-0.5	2.6	3.4	3.2
informatie en communicatie	totaal	-0.1	0.7	2.1	2.3
specialistische zakelijke diensten	klein	-2.2	1.7	2.4	1.6
specialistische zakelijke diensten	midden	3.2	-2.4	1.7	0.2
specialistische zakelijke diensten	MKB	-1.5	1.2	2.3	1.4
specialistische zakelijke diensten	groot	0.6	-0.1	1.8	1.2
specialistische zakelijke diensten	totaal	-0.7	0.7	2.1	1.3
niet-specialistische zakelijke diensten	klein	-14.7	10.0	11.3	2.0
niet-specialistische zakelijke diensten	midden	-14.9	9.5	10.0	2.1
niet-specialistische zakelijke diensten	MKB	-14.8	9.9	10.9	2.0
niet-specialistische zakelijke diensten	groot	-16.2	10.0	11.8	2.3
niet-specialistische zakelijke diensten	totaal	-15.6	10.0	11.4	2.1
cultuur, recreatie en overige diensten	klein	-33.7	12.2	1.5	1.0
cultuur, recreatie en overige diensten	midden	-36.4	11.3	-17.5	0.9
cultuur, recreatie en overige diensten	MKB	-34.2	12.0	-2.2	1.0
cultuur, recreatie en overige diensten	groot	-33.7	12.1	24.7	1.1
cultuur, recreatie en overige diensten	totaal	-34.1	12.1	4.1	1.0
business economy	klein	-3.7	2.4	3.6	1.5
business economy	midden	-5.7	3.2	3.5	1.6
business economy	MKB	-4.1	2.6	3.6	1.5
business economy	groot	-4.2	2.9	4.5	1.8
business economy	totaal	-4.2	2.8	4.1	1.7

(*) excl. post en koeriers

Bron: Panteia, berekeningen met PRISMA

Bijlage 5 **Berekening 'stresstest' liquiditeit en solvabiliteit**

NOW regeling

De NOW-regeling stelt bedrijven in staat om tijdens de corona periode hun personeel door te kunnen betalen. Bedrijven die structureel tenminste 20% minder omzet verwachten te maken, kunnen hierop een beroep doen, waarbij geldt dat een lagere omzet een bedrijf recht geeft op een hogere compensatie. Bedrijven moeten bij de aanvraag van iedere NOW-regeling een inschatting maken van hun verwachte omzet, waarna ze na goedkeuring een voorschot ontvangen gebaseerd op deze verwachting. Bijvoorbeeld, voor het 3^e kwartaal van 2021 kunnen bedrijven aanspraak maken op NOW 3.4. Bij goedkeuring wordt een voorschot van 80% van de loonsom toegekend in 3 termijnen, waarbij februari 2021 als referentiemaand gebruikt wordt. Echter, tot en met het tweede kwartaal van 2021 wordt verwacht dat sommige bedrijven meer omzet hebben gedraaid dan ze ingeschat hebben. Bedrijven zullen dus een deel van hun tegemoetkoming moeten terugbetalen en slechts het deel mogen behouden wat proportioneel is aan hun daadwerkelijke omzetverlies. Het ministerie van Financiën heeft berekend dat bij NOW 1.0 en NOW 2.0 ongeveer 4 op de 5 bedrijven een lagere omzet hadden ingeschat dan dat het daadwerkelijk bleek te zijn^{70 71}. Dit heeft tot gevolg dat ongeveer een derde van de uitgekeerde loonkostensubsidie zal moeten worden terugbetaald. Dit gaat om ongeveer 4 miljard euro voor de eerste twee rondes van de NOW regeling. Hoeveel het precies zal zijn zal worden bepaald door UWV, de vaststelling van de eerste NOW regeling is bijna afgerond.

Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL)

Naast de NOW regeling, hebben veel bedrijven een beroep kunnen doen op de Tegemoetkoming Vaste Lasten (TVL). Ook de TVL is voor bedrijven die een verwacht omzetverlies hebben, in dit geval van minstens 30%. Gezien er bij veel bedrijven een hogere omzet gerealiseerd is, zal meer dan de helft van de bedrijven een deel of alles van de eerste periode (juni tot september 2020) TVL-1 moeten terugbetalen⁷². Er is voor TVL-1 549 miljoen toegekend, waarvan 16% het volledig terug moet betalen en 34% het voor een deel moet terugbetalen. Bij 12% wordt van de ondernemingen wordt de TVL juist hoger dan ingeschat. In totaal was er rond mei 2021 binnen de TVL 3,5 miljard euro toegekend⁷³

Tijdelijke Overbruggingsregeling Zelfstandig Ondernemer (TOZO)

Zelfstandigen die een lager inkomen verwachtten, kunnen een beroep doen op de TOZO regeling, waarbij hun inkomen wordt aangevuld tot 1.075,44 euro voor alleenstaanden en 1.536,34 euro voor gehuwden of samenwonenden. Vooral in grote steden zoals Amsterdam waar de vaste lasten hoog zijn, heeft dit ertoe geleid dat een deel van de mensen door deze regeling nog geld aan de overheid is verschuldigd. Ongeveer 1 op de 10 Amsterdamse zzp-ers zal een deel van de TOZO moeten terugbetalen⁷⁴. Wanneer iemands vaste lasten bijvoorbeeld 1600 euro bedragen en hij of zij voldoende kan verdienen om deze lasten te dekken, heeft diegene in principe

⁷⁰ <https://www.rtlnieuws.nl/economie/artikel/5240528/vier-miljard-euro-te-veel-aan-now-uitbetaald-ambtenaren-financien>.

⁷¹ <https://www.nrc.nl/nieuws/2021/07/07/een-derde-van-now-krediet-moet-terug-a4050266>.

⁷² <https://www.accountant.nl/nieuws/2021/7/veel-bedrijven-moeten-tvl-1-terugbetalen/>.

⁷³ <https://www.deondernemer.nl/corona/maatregelen/deurwaarder-tvl-misbruikers-coronasteun-overheid-controle-aanscherping~3001723>.

⁷⁴ <https://www.nhnieuws.nl/nieuws/288053/een-op-tien-zzpers-in-de-schulden-vanwege-de-tozo-die-regeling-sloeg-nergens-op>.

geen recht meer op de regeling, aangezien het inkomen boven de gestelde grens ligt. Veel mensen waren hier niet van bewust en moeten hierdoor geld terugbetalen. Om hoeveel geld dit gaat, is niet bekend.

Betalingsuitstel

Bedrijven hebben ten slotte ook de mogelijkheid om belastinguitstel aan te vragen. Hierbij is een ruime regeling getroffen die toelaat om achterstallige betalingen tot 1 oktober 2027 in termijnen terug te betalen⁷⁵. Toch maken veel ondernemers zich zorgen over hun schulden bij de belastingdienst. Rond mei 2021 hebben volgens het Ministerie van Financiën ongeveer 250.000 bedrijven een belastingschuld uitstaan, wat goed is voor een totaalbedrag van bijna 16 miljard euro⁷⁶. Daarnaast hebben banken tot dan toe 3,1 miljard aan betalingsuitstel verleend aan ondernemers⁷⁷. Het grootste deel daarvan – bijna de helft – betreft loonheffing. Volgens ABN AMRO zit deze schuld voor het grootste deel bij een beperkte groep; vooral ondernemers in branches die het langst gesloten zijn geweest zoals de horeca en bijbehorende toeleveranciers.

Schattingen

Uit het voorgaande volgt dat er voor de eerste twee rondes NOW in ieder geval voor een bedrag van 4,5 miljard euro teveel is betaald. Voor de TVL geldt dat er in sommige gevallen te veel, en in ander gevallen te weinig is betaald; vooralsnog gaan we er van uit dat er geen betalingsuitstel is. Voor de TOZO zijn (nog) geen bedragen bekend. Betalingsuitstel bij de belastingdienst bedraagt 16 miljard euro, bij de banken vooralsnog 3,1 miljard euro. Het totaal betalingsuitstel bedraagt dan 23,6 miljard euro (Tabel 43). Bedrijven moeten dit de komende jaren terugbetalen en er is vooralsnog geen kwijtscheldingsregeling.

Tabel 43 raming totaal betalingsuitstel bedrijven, excl. delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties

eeste 2 rondes NOW	4 500 mln Euro
TVL	0 mln Euro
TOZO	0 mln Euro
belastinguitstel	16 000 mln Euro
belasting	16 000 mln Euro
banken	3 100 mln Euro
totaal	23 600 mln Euro

Bron: Panteia

Tabel 44 laat zien hoe dit de liquiditeit en solvabiliteit beïnvloedt. Het kortlopend vreemd vermogen neemt met 23,6 miljard euro toe (betalingsuitstel is nu immers een kortlopende vordering geworden), net zoals de totale activa/passiva. Als voorraden, kortlopende vorderingen (incl. debiteuren) en liquide middelen ongewijzigd blijven, daalt de liquiditeit (quick en current ratio) met 4 tot 5 procentpunt. Op het bedrag van het totale balanstotaal maakt dit niet veel uit; de solvabiliteit blijft vrijwel ongewijzigd op circa 50%.

⁷⁵ <https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/nl/coronavirus/content/bijzonder-uitstel-van-betaling-vanwege-coronacrisis>.

⁷⁶ <https://www.accountant.nl/nieuws/2021/5/abn-amro-belastingschuld-blijft-deel-ondernemers-achtervolgen>.

⁷⁷ <https://www.nu.nl/economie/6122863/voor-16-miljard-euro-aan-belastinguitstel-verleend-aan-ondernemers.html>.

Tabel 44 raming impact betalingsuitstel bedrijven, excl. delfstoffenwinning, financiële sector, vastgoed, huishoudens en extraterritoriale organisaties op liquiditeit en solvabiliteit bij volledige inhaal in 2021

		basisraming	effect directe inhaal	basisraming plus directe inhaal
voorraden	mln Euro	136 084	0	136 084
kortlopende vorderingen incl. debiteuren	mln Euro	529 785	0	529 785
liquide middelen	mln Euro	177 545	0	177 545
kortlopend vreemd vermogen	mln Euro	611 212	23 600	634 812
totaal activa	mln Euro	2 892 303	23 600	2 915 903
eigen vermogen	mln Euro	1 445 083	0	1 445 083
quick ratio	%	116	-4	111
current ratio	%	138	-5	133
solvabiliteit	%	50	0	50

Bron: Panteia

Bijlage 6 Alternatieve scenario's

Naast de basisraming, zoals besproken in hoofdstuk 2, heeft CPB ook een tweetal alternatieve scenario's ontwikkeld voor 2021 en 2022: een optimistisch en een pessimistisch scenario. Beide zijn doorgerekend voor wat betreft het beeld naar sector, regio en grootteklasse. In deze bijlage worden de uitkomsten vermeld.

De uitkomsten van de alternatieve scenario's zijn te vinden in Tabel 45. In het optimistische scenario zorgen positieve verwachtingen bij huishoudens en bedrijven voor een krachtiger herstel na het opheffen van de contactbeperkingen. Dit uit zich in aantrekkende particuliere consumptie en investeringen. De werkloosheid daalt in 2022. In het pessimistische scenario komen er nieuwe coronavarianten, waartegen de huidige vaccinaties onvoldoende werken. Hierdoor is er in het najaar een nieuw corona-uitbraak. Deze nieuwe uitbraak leidt weer tot extra voorzichtigheid bij huishoudens en nieuwe restricties, waardoor het BBP afneemt in 2021 en slechts beperkt groeit in 2022. De werkloosheid loopt verder op.

Tabel 45 economische groei volgens basisraming (bas), optimistisch (opt) en pessimistisch scenario (pes)

		bas		opt		pes	
		2021	2022	2021	2022	2021	2022
volume bbp en bestedingen							
bruto binnenlands product	%	2.2	3.5	2.6	5.1	-0.8	0.8
consumptie huishoudens	%	0.6	6.1	1.2	8.9	-3.3	1.6
investeringen (incl. voorraden)	%	-4.0	2.3	3.1	5.8	-3.0	-2.0
uitvoer goederen en diensten	%	2.6	5.2	2.9	6.9	-1.0	0.8
arbeidsmarkt							
werkgelegenheid (in uren)	%	2.0	1.5	2.1	2.2	0.1	-1.8
werkloze beroepsbevolking (niveau in % beroepsbevolking)	%	4.4	4.7	4.4	4.2	4.6	6.1
collectieve sector							
EMU-saldo	% BBP	-5.9	-1.7	-5.7	-0.9	-7.8	-5.7
EMU schuld (ultimo jaar)	% BBP	58.6	56.9	58.2	54.7	62.2	66.7

Bron: CPB

Sectorbeeld in vergelijking tot de basisraming

Optimistisch scenario

Tabel 46 laat de ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume per sector volgens de basisraming en het optimistisch scenario zien. In alle sectoren ligt de groei hoger dan in de basisraming. In 2021 zijn de groeiverschillen tussen de scenario's nog beperkt. In 2022 zijn er grotere verschillen: vooral in de bouw, de financiële dienstverlening en verhuur en handel in onroerend goed, alsmede de zorgsector is van een duidelijke sterkere groei in het optimistisch scenario in vergelijking tot de basisraming sprake. Voor de bouw, financiële dienstverlening en verhuur en handel in onroerend goed spelen hogere investeringen daarbij een rol, voor de zorg is de hogere consumptie van belang.

Tabel 46 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per sector, optimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

		optimistisch		basisraming	
		2021	2022	2021	2022
toegevoegde waarde					
landbouw, bosbouw en visserij	A	0.6	2.2	0.3	0.6
delfstoffenwinning	B	-13.5	-11.0	-13.9	-12.6
industrie	C	2.0	4.2	1.7	2.6
nutsbedrijven	D, E	0.9	3.1	0.5	1.4
bouw	F	1.0	5.4	0.3	3.1
handel, vervoer en horeca	G-I	3.9	7.5	3.5	5.7
informatie en communicatie	J	2.1	4.1	1.7	2.4
financiële dienstverlening	K	1.1	2.9	0.7	0.9
verhuur en handel van onroerend goed	L	-2.3	3.7	-2.8	1.4
zakelijke diensten	M, N	5.1	7.3	4.7	5.7
overheid	O, P	2.6	0.2	2.5	0.2
zorg	Q	3.3	6.3	2.7	4.1
cultuur, recreatie en overige diensten	R-U	9.9	17.8	9.4	16.1
totaal	A-U	2.6	5.1	2.2	3.5
arbeidsvolume					
landbouw, bosbouw en visserij	A	0.6	2.2	-2.3	-5.3
delfstoffenwinning	B	-8.8	-11.0	-8.8	-19.8
industrie	C	2.0	4.2	0.0	-0.7
nutsbedrijven	D, E	0.9	3.1	-1.4	-1.7
bouw	F	1.0	5.4	-0.1	1.1
handel, vervoer en horeca	G-I	3.9	7.5	2.9	2.3
informatie en communicatie	J	2.1	4.1	1.0	-2.0
financiële dienstverlening	K	1.1	2.9	-0.2	-1.2
verhuur en handel van onroerend goed	L	-2.3	3.7	-3.1	-2.3
zakelijke diensten	M, N	5.1	7.3	2.8	1.9
overheid	O, P	4.1	0.2	4.1	-0.4
zorg	Q	3.3	6.3	1.7	2.2
cultuur, recreatie en overige diensten	R-U	9.9	17.8	7.6	11.1
totaal	A-U	2.6	5.1	2.2	1.4

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

Pessimistisch scenario

In Tabel 47 worden de sectorale uitkomsten voor 2021 en 2022 voor toegevoegde waarde en arbeidsvolume volgens de basisraming en het pessimistisch scenario weergegeven. In alle sectoren ligt zowel in 2021 als in 2022 de groei in het pessimistisch scenario lager dan in de basisraming. Ook hier springen de bouw, de financiële dienstverlening en verhuur en handel in onroerend goed, en de zorgsector er uit, maar nu in negatieve zin. Ook nu is de oorzaak gelegen in de veronderstellingen ten aanzien van investeringen en consumptie in het pessimistisch scenario vergeleken met de basisraming.

Tabel 47 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per sector, pessimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

		pessimistisch		basisraming	
		2021	2022	2021	2022
toegevoegde waarde					
landbouw, bosbouw en visserij	A	-3.2	-3.1	0.3	0.6
delfstoffenwinning	B	-17.4	-15.3	-13.9	-12.6
industrie	C	-1.8	-0.5	1.7	2.6
nutsbedrijven	D, E	-2.8	-1.5	0.5	1.4
bouw	F	-4.0	-0.4	0.3	3.1
handel, vervoer en horeca	G -I	0.1	2.6	3.5	5.7
informatie en communicatie	J	-1.7	-0.9	1.7	2.4
financiële dienstverlening	K	-2.6	-2.3	0.7	0.9
verhuur en handel van onroerend goed	L	-6.3	-2.0	-2.8	1.4
zakelijke diensten	M, N	1.4	2.7	4.7	5.7
overheid	O, P	2.2	0.2	2.5	0.2
zorg	Q	-0.6	0.8	2.7	4.1
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	6.4	14.0	9.4	16.1
totaal	A -U	-0.8	0.8	2.2	3.5
arbeidsvolume					
landbouw, bosbouw en visserij	A	-3.2	-5.3	-2.3	-5.3
delfstoffenwinning	B	-17.4	-19.8	-8.8	-19.8
industrie	C	-1.8	-0.7	0.0	-0.7
nutsbedrijven	D, E	-2.8	-1.7	-1.4	-1.7
bouw	F	-4.0	-0.4	-0.1	1.1
handel, vervoer en horeca	G -I	0.1	2.3	2.9	2.3
informatie en communicatie	J	-1.7	-2.0	1.0	-2.0
financiële dienstverlening	K	-2.6	-2.3	-0.2	-1.2
verhuur en handel van onroerend goed	L	-6.3	-2.3	-3.1	-2.3
zakelijke diensten	M, N	1.4	1.9	2.8	1.9
overheid	O, P	2.2	-0.4	4.1	-0.4
zorg	Q	-0.6	0.8	1.7	2.2
cultuur, recreatie en overige diensten	R -U	6.4	11.1	7.6	11.1
totaal	A -U	-0.8	0.8	2.2	1.4

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

Regionaal beeld in vergelijking tot de basisraming

Tabel 48 en Tabel 49 geven de ontwikkeling van toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie in 2021 en 2022 volgens het optimistisch scenario en het pessimistisch scenario respectievelijk, beide in vergelijking met de basisraming. Voor de provincies geldt, dat de verschillen tussen de scenario's in lijn zijn met de overeenkomstige macro-economische cijfers.

Tabel 48 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, optimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

	optimistisch		basisraming	
	2021	2022	2021	2022
toegevoegde waarde				
Groningen	0,4	2,6	0,1	1,2
Friesland	0,6	3,4	0,2	1,8
Drenthe	-0,1	2,7	-0,4	1,3
Overijssel	1,6	4,2	1,2	2,6
Flevoland	3,9	6,4	3,5	4,8
Gelderland	1,8	4,4	1,5	2,8
Utrecht	2,8	5,2	2,4	3,5
Noord-Holland	2,5	5,0	2,0	3,3
Zuid-Holland	3,3	5,7	2,9	4,1
Zeeland	3,0	5,4	2,6	3,9
Noord-Brabant	3,4	5,8	3,0	4,2
Limburg	3,0	5,3	2,6	3,8
Extra-Regio	-11,8	-9,2	-12,1	-10,7
Nederland	2,6	5,1	2,2	3,5
totaal arbeidsvolume				
Groningen	0,8	0,5	0,6	-0,1
Friesland	-0,8	-0,7	-0,9	-1,4
Drenthe	-0,7	-0,7	-0,9	-1,3
Overijssel	0,6	0,8	0,5	0,1
Flevoland	3,3	3,1	3,2	2,4
Gelderland	1,4	1,2	1,3	0,5
Utrecht	2,9	2,7	2,8	2,0
Noord-Holland	2,0	1,9	2,0	1,1
Zuid-Holland	3,5	3,2	3,4	2,5
Zeeland	2,7	2,5	2,6	1,8
Noord-Brabant	3,2	3,0	3,1	2,3
Limburg	2,8	2,5	2,7	1,8
Extra-Regio	-0,2	-3,2	-0,7	-3,5
Nederland	2,3	2,2	2,2	1,4

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

Tabel 49 toegevoegde waarde en arbeidsvolume per provincie, pessimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

	pessimistisch		basisraming	
	2021	2022	2021	2022
toegevoegde waarde				
Groningen	-2,7	-1,3	0,1	1,2
Friesland	-2,7	-0,7	0,2	1,8
Drenthe	-3,2	-1,2	-0,4	1,3
Overijssel	-1,7	0,0	1,2	2,6
Flevoland	0,5	2,1	3,5	4,8
Gelderland	-1,5	0,2	1,5	2,8
Utrecht	-0,5	0,9	2,4	3,5
Noord-Holland	-1,0	0,6	2,0	3,3
Zuid-Holland	-0,1	1,4	2,9	4,1
Zeeland	-0,5	1,1	2,6	3,9
Noord-Brabant	-0,1	1,4	3,0	4,2
Limburg	-0,4	1,0	2,6	3,8
Extra-Regio	-15,4	-13,1	-12,1	-10,7
Nederland	-0,8	0,8	2,2	3,5
totaal arbeidsvolume				
Groningen	-1,0	-2,2	0,6	-0,1
Friesland	-2,7	-3,6	-0,9	-1,4
Drenthe	-2,5	-3,4	-0,9	-1,3
Overijssel	-1,3	-2,2	0,5	0,1
Flevoland	1,3	0,1	3,2	2,4
Gelderland	-0,5	-1,7	1,3	0,5
Utrecht	0,9	-0,2	2,8	2,0
Noord-Holland	0,0	-1,2	2,0	1,1
Zuid-Holland	1,5	0,2	3,4	2,5
Zeeland	0,6	-0,6	2,6	1,8
Noord-Brabant	1,1	-0,1	3,1	2,3
Limburg	0,8	-0,5	2,7	1,8
Extra-Regio	-1,4	-5,0	-0,7	-3,5
Nederland	0,4	-0,8	2,2	1,4

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

MKB en grootbedrijf in vergelijking tot de basisraming

In Tabel 50 staat de ontwikkeling van de toegevoegde waarde in 2021 en 2022 per grootteklasse in de business economy volgens het optimistisch scenario en de basisraming vermeld; Tabel 51 geeft dezelfde informatie voor het pessimistisch scenario. De verschillen tussen scenario's zijn per grootteklasse gering. Dat geldt ook voor individuele sectoren binnen de business economy.

Tabel 50 toegevoegde waarde in de business economy naar bedrijfs grootte, optimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

		optimistisch		basisraming		opt - basis	
		2021	2022	2021	2022	2021	2022
business economy	klein	2,9	5,3	2,4	3,6	0,5	1,7
business economy	midden	3,6	5,1	3,1	3,5	0,5	1,6
business economy	MKB	3,0	5,3	2,5	3,6	0,5	1,7
business economy	groot	3,3	6,2	2,9	4,5	0,4	1,7
business economy	totaal	3,1	5,7	2,7	4,0	0,4	1,7

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

Tabel 51 toegevoegde waarde in de business economy, pessimistisch scenario en basisraming (mutaties in %)

		pessimistisch		basisraming		pess - basis	
		2021	2022	2021	2022	2021	2022
business economy	klein	-1,2	0,6	2,4	3,6	-3,6	-3,0
business economy	midden	-0,4	0,8	3,1	3,5	-3,5	-2,7
business economy	MKB	-1,1	0,6	2,5	3,6	-3,6	-3,0
business economy	groot	-0,5	1,5	2,9	4,5	-3,4	-3,0
business economy	totaal	-0,8	1,0	2,7	4,0	-3,5	-3,0

Bron: Panteia, berekening met PRISMA

